

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

ARİSTOTELES ETİĞİNDE ERDEM KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof.Dr. Hüseyin Subhi ERDEM

HAZIRLAYAN

Mert ŞENTÜRK

MALATYA -2020

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
TABLO LİSTESİ.....	II
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM**ERDEM**

1.1.Erdem Kavramının Tanımı Ve Mahiyeti.....	9
1.2.Erdem Kavramının İlçağdan Ortaçağa Dönüşümü	17
1.3.Orta Yol Öğretisi Olarak Erdem.....	28

İKİNCİ BÖLÜM**RUHUN ERDEMLERİ**

2.1. Entellektüel Erdem.....	32
2.1.1.Teorik Bilgelik.....	33
2.2.Karakter Erdemleri.....	37
2.2.1 Cömertlik.....	41
2.2.2. Yüce Gönüllülük.....	44
2.2.3. Yiğitlik.....	46
2.2.4.Ölçülülük.....	48
2.2.5. Adalet.....	53
2.2.6. Dostluk.....	57
2.2.7. Haz.....	60
2.2.8.Kendi nefesine hakim olma ve kendi nefesine hakim olmama.....	64

2.2.9.Pratik Bilgelik.....	65
SONUÇ.....	71
KAYNAKLAR.....	74
ÖZGEÇMİŞ.....	75

TABLO LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1.1 :Ross ,Aristoteles.....	23
Tablo 2.2: Eudemos'a Etik karakter erdemler.....	31
Tablo 2.3: Nikamakos'a Etik.....	32

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ARİSTOTELESİN ETİĞİNDE ERDEM KAVRAMI

Mert ŞENTÜRK

Danışman:Hüseyin Subhi ERDEM

2020, 83 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Hüseyin Subhi ERDEM

Jüri: Prof. Dr. Mehmet ÖNAL

Jüri: DoçDr. Hüseyin ÇALDAK

Bu çalışmada, Aristoteles Etiğinin temel kavramı olan erdem, geniş bir perspektifde eleştirel bir şekilde ele alınmaya çalışıldı. Bu amaçla ilk olarak giriş bölümünde Aristoteles etiğinin arka planı ele alındı. Birinci bölümde sırasıyla , erdem kavramının mahiyeti , ilkçağdan ortaçağa kadar olan sürede erdem kavramının geçirdiği dönüşüm ve Aristoteles'in ünlü orta yol öğretisi ele alındı. İkinci bölümde ise ruhun erdemlerinde entelektüel erdemler ile karakter erdemleri ele alınmıştır. Entellektüel erdemler geniş bir çerçevede ele alınırken karakter erdemleri ise ayrı pasajlar altında tek tek açıklanmaya çalışıldı.

Anahtar kelimeler: Erdem, orta yol,entelektüel erdem,karakter erdemi

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
THE CONCEPT OF VIRTUE IN ARISTOTELIAN ETHICS

Mert ŞENTÜRK

Advisor:Prof. Dr. Hüseyin Subhi ERDEM

2020, 83 Pages:

Jury: Prof.Dr. Hüseyin Subhi ERDEM

Jury:Prof.Dr. Mehmet ÖNAL

Jury:Do  Dr. Hüseyin ALDAK

In this study, virtue, which is the basic concept of Aristotles ethics, was tired to ve critacally adressedd in a wide perspective. In the first part was announced the nature of the concept of virtue, the transformation of the concept of virtue from antiquity to medieval times and Aristotles famous middle way doctrine, respectively. In the second part intellectual virtues and character virtues, which are among the virtues of the soul, are explained. While intellectual virtues are handled within a wide viewpoint, character virtues are tired to be one by one in separate passages.

Key words:Virtue,middle way,intellectual virtue,character virtue

ÖNSÖZ

Aristoteles ahlak felsefesi ‘ahlak’ ve ‘etik’ kavramlarının bir bütünlüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla onun ahlak felsefesi politikadan, politikası da ahlak felsefesinden ayrı düşünülemez. O ahlak üzerine düşüncelerini kişiler arası ilişkilerin nasıl olması gerektiği üzerinden açıklamaktadır. Dolayısıyla Aristoteles ahlak felsefesinin temelini oluşturan en önemli kavram erdemdir. O, erdem’in en yüksek amaç olan eudaimonia’ya ulaştırmada bir araç olduğunu ve ahlak felsefesinin gerçek zeminini oluşturduğunu düşünür.

Onun, toplumsal olarak kişiler arası ilişkilerin nasıl olması gerektiği konusunda vermiş olduğu kayda değer bir önem vardır. Bu durum hem onun ahlaki kategori içine yerleştirilebilecek dört kitaptan (Protreptikos, Büyük Etik, Eudemos’a Etik ve Nikomakhos’a Etik) hem de ders vermiş olduğu odanın duvarlarında, erdem ve kötülüklerin listesinin var olmasından dikkat çekmektedir. Bu iki durumdan hareketle onun ahlaka ayırmış olduğu çabanın büyüklüğü ortaya çıkarılabilmektedir. Peki, onun çok fazla önem verdiği ahlak zemininde temel kaygısı neydi? Hiç kuşkusuz onun iki şey üzerine ısrarla durduğunu görmekteyiz. O bunları erken diyaloglarından birisinde, yani Protreptikos’ta, açık bir şekilde ortaya koyar. Bunlardan ilki, bir şey hakkında açık seçik bir bilgiye ancak felsefe aracılığıyla ulaşılabileceği iken, diğeri ise ulaşılmaması gereken en yüksek şey ise amaçtır. Yani amaç kesintisiz yol alan bir oluşum sürecinde ulaşılabilecek en son şeydir. İşte bu iki durum Aristoteles ahlak felsefesinde, en yüksek amaç olan mutluluk’un (eudaimonia) ve en yüksek amaca ulaştıracak, yani kesintisiz yol alan oluşum sürecini tamamlayacak erdemli etkinlikler’in çerçevesini çizmektedir.

Aristoteles, ahlak felsefesine her şeyin bir amacı vardır diye başlar; fakat o ahlakın amacını bir şey olarak görmez. O daha çok bunu her şeyi kapsayacak şekilde ele alır. Yani her şeyin amacını ahlaki amaç altında bir araç olarak görür. Bunun için ona göre ahlakta amaç, başka hiçbir şey için istenilemeyecek kendine yetendir. O artık başka hiçbir şey için araç konumunda değildir. Her şeyin amacına uygun ve her şeyin amacını kendisine ulaştırabilecek

bir ara  olarak ortaya koyan bu en y ksek amaca sezgi yoluyla ulaşılabileceğini s yler.  nk  Aristoteles'e g üre irrasyonelden olandan kurtarıldığında insan, tanrıya benzemeye başlar. Ahlakın en y ksek amacına da insan ancak teori'da ulaşabilir, yani irrasyonelden kurtulduğunda. Aristoteles teoria'ya herkesin ulaşamayacağını s yler, fakat m mk n olduğunca ona ulaşmaya çalışmamız gerektiğini ise açık bir şekilde belirtir. Bundan dolayı Aristoteles ahlak üzerine d ř ncelerini konuşurken, en genel ereve olan mutluluk üzerinde pek fazla durmamaktadır. O, her normal insanın çok rahat bir şekilde ortaya koyabileceği araçlar üzerinde konuşmaktadır. Aristoteles'e g üre ahlakın en y ksek amacına ulaştıracak olan araçlar erdemli etkinliklerdir. Ona g üre, bu erdemli etkinlikler biri eksiklik diğerisi aşırılık arasında bulunmaktadır. O ikisi erdemsiz birisi erdemli olmak üzere l  bir şema oluşturarak erdemli etkinliğin nasıl olması gerektiğini sorgulamaktadır. Erdemli etkinliğin form le edilmiş çerçevesini ise orta yol olarak isimlendirmektedir. Ona g üre orta yol, i nde bulunan duruma verilebilecek ahlaki bağlamda en uygun tepkidir. Bu çalışmada da Aristoteles ahlak felsefesinin amaç kavramı olan mutluluk değil de, o amaca ulaştıracak araçlar üzerinde durulmaktadır. Yani erdemli etkinliklerin genel bir ismi olan orta yol ğretisi.

Elimizdeki alışmada, Aristoteles'in orta yol olarak erdem anlayışının ne anlama geldiğini ,orta yolu eylemlerimize tam olarak uygulamanın m mk n olup olmayacağını ,Aristoteles'in yer yer kendisinin d şm ř olduğu çelişkilerle, onun ahlak d ř öncesine bilim insanlarının y nelmiş olduğu eleştirilerle ve kendi eleştirilerimizle tartışacağız.

Çalışma s resi boyunca desteğini esirgemeyen ve y nlendirmeleriyle çalışmama zenginlik katan Prof. Dr. H seyin Subhi ERDEM'e g sterdikleri ilgi ve sabırdan dolayı teşekk r ederim.

MALATYA 2020

Mert şENT RK

GİRİŞ

ARİSTOTELES AHLAK FELSEFESİ'NİN ARKA PLANI

Aristoteles ahlak felsefesi, sistemli bir şekilde oluşturulmuş bir düşünsel etkinlik değildir, onun ahlak düşünceleri, ahlak üzerine verdiği ders notlarının bütünlüğünden ortaya çıkmaktadır. Ahlak düşüncesinin sistemli olamamasının nedeni, onun ismi altında anılan ve hepsi aynı kategori içine yer alan dört farklı eserin bulunmasındandır. Bu eserler, *Protreptikos*, *Büyük Etik*, *Eudemos'a Etik* ve *Nikomakhos'a Etik*'tir. Bu eserlerin ilki dışında diğer üç eserin yapısı ve içeriği benzerdir. *Protreptikos*'un içeriği ise Aristoteles'in ahlak felsefesine bir basamak niteliği taşır. Bu eserlerden, *Protreptikos* ve *Büyük Etik* diğer iki esere göre daha erken ortaya çıkmış gibi görünürken, *Eudemos'a Etik* ile *Nikomakhos'a Etik*'in bu eserlerden sonra ortaya çıktığı görülmektedir; fakat bu iki eserin arasında zamansal bir şüphenin de varlığı dikkat çekmektedir.

Aristoteles ahlak felsefesi, genel anlamda toplumsal olarak insanın yaşamını ön planda tutmaktadır. O, düşüncelerini belli bir öğretiye atfederek, bir anlamda toplumsal olarak insanlar arasında var olan farklı ilişki durumlarını, tek bir yönlendirici etkiyle açıklamaya çalışmaktadır. Onun ahlak felsefesi bu yüzden toplumsal biçimlendirmenin önemini de göz ardı etmemektedir. Yani o ahlak felsefesini, bütün herkesi kapsayacak şekilde bir en yüksek iyi ile sadece insanın kendisini kapsayacak olan erdemli etkinliğin birlikteliğine dayandırmıştır. Onun ahlak felsefesinde *eudaimonia*, bütün herkesin ulaşması gereken en yüksek amaç olurken, kişilerin kendilerini kapsayan erdemli etkinliklerin kavramsal ismi olan *erdem* ise en yüksek iyiye ulaştıracak araçlar olmaktadır. Belirtmek gerekir ki, aynı düşünsel süreç içerisinde iki farklı kavrama önem verilmesi, ya bu iki kavramın birbirini tamamladığını ya da aynı derecede önemli olduklarını gösterir.

Bir araç olarak alınmakla birlikte erdem, Aristoteles etiğinin gerçek zemini oluşturmaktadır. Bir yerden bir başka yere gitmek isteyen bir kişi için, gidilmesi gereken yer onun için ulaşılması gereken bir amaçtır. Fakat bu amaç her ne kadar en

yüksek olsa da, kendisini ulaşmak istediği yere götürecektir olan araçta ya da araçlarda herhangi bir eksiklik olduğunda, onu istediği amaca götürmeyecektir. Bunun için Aristoteles'in ahlaki düşüncesinde de, erdem konusu istenilen en yüksek amaca ulaştırmak için bir araç olduğundan, onun tam olması ve amacı yerine getirmesi gerekmektedir. Tam olmayan ya da eksik olan bir araç herhangi bir amaca ulaşılabilir de bu durum tamamen bir rastlantı olacaktır; ama böyle bir durumun Aristoteles ahlak felsefesinde yeri yoktur. Çünkü ona göre ahlaki davranış bilerek ve isteyerek yapılan davranıştır. Aksi durumda, yani araçtaki eksiklikten dolayı amaca ulaşamadığında, bu durum da etkinlikte bulunan kişinin bilgisi dahilinde olduğundan, bu etkinlik de Aristoteles'in ahlak felsefesine göre ahlaki bir eylem olmayacaktır.

Aristoteles'in ahlak felsefesi, genellikle kendisine ait olup olmadığı konusunda ciddi şüpheler bulunan *Protrepticus* (*Protreptikos*), *Magna Moralia* (*Büyük Etik*), büyük ölçüde Nikomakhos'a Etik'e benzeyen *Eudemian Ethics* (*Eudemos'a Etik*) ve doğrudan Aristoteles'e ait olduğu düşünülen *Nicomachean Ethics* (*Nikomakhos'a Etik*)'e dayandırılır. Bazı düşünürlere göre, *Eudemos'a Etik*, *Nikomakhos'a Etik*'ten daha erken bir çalışmadır. Onlar Aristoteles'in ahlak düşüncesi üzerine yorum yaparken Eudemos'a Etik'i referans alırlar. Bu çalışmada da, onun ahlak felsefesinin temel kavramı olan erdem konusu genelde yapıldığı gibi Nikomakhos'a Etik üzerinden ele alınacaktır. Bunun nedeni, bilim insanları ve düşünürlerin Aristoteles'in ahlak düşüncesini açıklarken genel anlamda Nikomakhos'a Etik'i referans olarak almalarından dolayıdır. Yukarıda bahsettiğimiz eserlerin her biri Aristoteles'in ahlak düşüncesine bir giriş niteliğindedir.

Eserler üzerindeki tartışmalar iki farklı görüş etrafında yapılmaktadır. Buna göre, ya eserler üzerine ahlaki bağlamda konuşulmaya değer herhangi tatmin edici bir değerlendirme bulunamamakta, bir başka ifadeyle bu eserler ahlaki örüntüyü oluşturabilecek bir niteliğe sahip olamamakta ya da eserlerin konuşulmaya değer birçok yönünün bulunduğu, bir sonraki döneme kılavuzluk edebilecek konumda olabileceği düşüncesiyle eserleri geleceğe ulaştırmadaki azımsanmaması gereken bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Eserlere yönelik böyle iki farklı yorumlama, eserlerin Aristoteles'e ait olup olmadığı ile ilgili kuşkuları da beraberinde getirmektedir. Birçok düşünürün ve bilim insanının eserlere yönelik yapmış olduğu değerlendirmeler,

eserlerin Aristoteles'e ait olduğu, fakat Aristoteles tarafından kaleme alınmadığı yönündedir.

Bazılarına göre, *Büyük Etik'in*, ilki yirmi dört, ikincisi on yedi bölüm olan iki uzun kitaptan oluştuğu; yapısının ve içeriğinin de Eudemos'a Etik'e benzediği belirtilmektedir.¹ Bazılarının kanısı ise, *Büyük Etik'in*, Aristoteles'in erken ahlak düşünceleri üzerine, öğrencilerinin ders notlarından oluştuğu² yönündedir. Schleiermacher, *Büyük Etik'i*, Aristoteles'in ahlaki olarak yaptığı en gerçek çalışması³ olarak görse de, bu görüşe, onun, Aristoteles dışı bir üslupla ele alındığı, dahili atıfların Aristoteles'in yazarlığıyla tutarsız olduğu ve Aristoteles'in diğer görüşleriyle, özellikle de *Metafizik'in* XII. kitabındaki teolojisiyle tutarsızlıklar olduğu gerekçesiyle itiraz edilmiştir.⁴

Doğrudan ahlaki bağlamda ele alınmış bir eser olmayan *Protrepikos*, daha çok bir ahlak anlayışına doğru gelişen bir çalışmadır. Aristoteles'in eserlerinden bahseden üç antik katologda -Diogenes Laertius'de, Anonymus Menagii'de ve Batlamyus'a atfedilen on üçüncü yüzyıl iki Arap yazarında- *Protrepikos* denilen bir çalışmanın var olduğu, buna göndermelerin bulunduğu dikkat çekmektedir.⁵ *Protrepikos* ve bununla birlikte *Büyük Etik* hakkında ciddi şüpheler bulunmaktadır. Eudemos'a Etik de kısmen bu kategoride yer alır.⁶ Aristoteles'in dönemin Kıbrıs kralı Themison'a atfettiği bir çalışma olan *Protrepikos'un* Aristoteles'in Themison'la yapmış olduğu bir diyalog mu, yoksa önceden kaleme alınıp daha sonra ona iletilmiş bir eser mi olduğu bilinmemektedir. Güçlü ve zengin bir kral olan Themison'a hitaben yazılmış olan bu eserde Aristoteles, mutluluğun güç ve zenginlikten ziyade felsefe yapmada olduğunu ifade etmektedir. Felsefe yapmanın insanın akılsal yönüyle ilgili olduğunu düşünen Aristoteles'e göre insanın akılsal yönü, doğaya uygun hareket eder; doğaya uygun hareketin de mutlaka bir amacı vardır. Ona göre amaç her zaman amacı olan şeyden daha iyidir ve doğaya uygun amaç tamamlanana değin kesintisiz yol alan oluşum sürecinde en son erişilen

¹ Bobonich, "Aristotle's Ethical Treatises", s. 15.

² T. H. Irwin, "Aristotle", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0, London: Routledge

³ Bobonich, "Aristotle's Ethical Treatises", s. 15.

⁴ Bobonich, "Aristotle's Ethical Treatises", s. 15-16.

⁵ Bobonich, "Aristotle's Ethical Treatises", s. 13.

⁶ Bobonich, "Aristotle's Ethical Treatises", s. 12.

şeydir.⁷ Burada Aristoteles, felsefenin önemine dikkat çeker ve insanın en yüksek amacının düşünme olduğunu söyler.

“Mutlu yaşam, ister haz ve rahatlıktan, ister ahlaksal yetkinlikten, isterse akli kullanmaktan ibaret olsun, bunların her birinde felsefe kaçınılmazdır; zira bu konular hakkında açık-seçik bir görüşe yalnızca felsefe aracılığıyla ulaşabiliriz.” (Aristoteles, *Protreptikos*, 18)

Açık bir görüşe ancak felsefeyle ulaşılabilir; çünkü insan “irrasyonel olandan kurtarıldığında ve sadece akla dayandığında, tanrıya benzemeye başlar”⁸ ve doğru görüşe ulaşabilir. Ayrıca ahlaklı yaşamın en yüksek amacı olan mutluluğa ulaştıracak olan araç da felsefedir.

Aristoteles akla büyük önem vermekte ve güven duymaktadır. Bu nedenle daha sonra ele almış olduğu ahlak düşüncelerinin genel görünümünü de aklın ışığında değerlendirmiştir. Ona göre ahlak, insanın uygun araçlarla ve bu araçları uygun bir şekilde kullanmasıyla en yüksek amaca –mutluluğa- ulaşmasını ifade eder.

Aristoteles’in ahlak felsefesine bir giriş niteliği taşıyan *Protreptikos* ve onun ahlak felsefesini genel hatlarıyla ortaya koyan *Eudemos’a Etik* ve *Nikomakhos’a Etik’e* benzerliğiyle dikkat çeken *Büyük Etik*’in konumuz itibarıyla çerçevesi budur. Artık konumuz gereği, *Eudemos’a Etik* ve *Nikomakhos’a Etik’e* dönebiliriz.

Aristoteles’in ahlak felsefesi olarak göz önünde bulundurulmuş bu iki eser, daha sonraki Aristoteles yorumcuları tarafından ciddi eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır; çünkü onların genel kanısı, *Nikomakhos’a Etik* ve *Eudemos’a Etik*’in Aristoteles’in Lyceum’da verdiği derslerin, daha sonra dinleyicileri ve öğrencileri tarafından yayınlanmış notları olduğu yönündedir. Fakat eserlerin isimleri hakkında ortak bir kabulleri vardır. *Nikomakhos’a Etik*’in, ya Aristoteles’in babasına itham edildiği veya onun oğlu tarafından yayımlandığı (*Nicomachus* Aristoteles’in babasının ve ayrıca oğlunun ismi); *Eudemos’a Etik*’in ise, ya Aristoteles’in yakın arkadaşı ve genç yaşta ölen Kıbrıslı Eudemos’a ithaf edildiği, ya da Rodoslu Eudemos tarafından yayımlandığı kabul edilmektedir.⁹

⁷ Aristoteles, *Protreptikos: Felsefe Yapmaya Çağrı*, (Çev. Ali Irgat), Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 26.

⁸ Aristoteles, *Protreptikos*, s. 22.

⁹ Hutchinson, “Ethics”, s. 197. Ayrıca Bkz. Irwin, “Aristotle”

Eudemos'a Etik ve *Nikomakhos'a Etik*, genel itibariyle benzer konular üzerinde durmaktadır. Örneğin bu benzerlikler EE IV ve NE V'de 'Adalet' olarak; EE V ve NE VI'da 'Entellektüel Erdem' olarak; EE VI ve NE VII'de 'Haz' olarak karşımıza çıkar. Bu benzerliklerden dolayı, asıl çalışmanın *Eudemos'a Etik* olduğu¹⁰ yönünde güçlü bir kanı vardır. Ancak Aristoteles'in ahlak anlayışı *Eudemos'a Etik*'e değil, genel olarak *Nikomakhos'a Etik*'e göndermelerle ortaya konulur. Aristoteles'in ahlak düşüncesini ele alan çalışmalarda *Eudemos'a Etik*'e ancak giriş düzeyinde başvurulmakta, daha sonra herhangi bir atıfta bulunulmamakta, bulunulsa bile, çok ender karşımıza çıkmaktadır.

Aristoteles'in ahlak anlayışının dayandığı eserler ve bu eserlerin yapılarına ilişkin değerlendirmelerden sonra asıl konumuza dönelim: Aristoteles Etik'inde Erdem. Aristoteles, ahlak anlayışını iki kavram üzerine oluşturur: *eudaimonia* ve *erdem*. Burada, güzel bir ev yapmayı amaçlayan bir mimarın, bu amaç için gerekli araçlar olan tuğla, demir ve çimentolardan amacına uygun evi yapmak için uğraşması gibi -yani amaçla değil de, amaca hizmet edecek araçlarla amacına ulaşması gibi- biz de Aristoteles'in ahlak düşüncesindeki amaçla değil de o amaca götürecektir olan araçlarla ilgileneceğiz. Bir mimar ne kadar güzel bir ev yapmak isterse istesin, kullanacağı tuğla, demir ve çimentoyu uygun olmayan bir şekilde veya eksik kullanırsa, gerçek amacına ulaşamayacaktır. Ahlaki bağlamda da her ne kadar iyi duygular beslenilse bile, davranışlar o iyi duygularla yönlendirilmezse, sonuçta ortaya çıkan davranış iyi bir davranış olmaz. Bu yüzden davranışların, aynı hareket ettirici nedenle pratiğe aktarılması gerekirken aynı zamanda istenilmiş olan en yüksek amacı yerine getirecek bir niteliğe sahip olması gerekir. Bundan dolayı da Aristoteles'in ahlak felsefesinin teleolojik¹¹ olduğunu söyleyebiliriz. Yani bir amaca doğru ilerleyen düzenli eylemler dizisini kapsar. Bir başka ifadeyle, başka herhangi bir şeyin kendisi aracılığıyla istenmesinin imkânsız olduğu, en son, kendine yeter amaç için iradeli eylemleri kapsayan devamlı bir süreçtir. Nasıl ki bir mimarın en son amacı güzel bir ev yapmak ve amacına ulaşmak için önce, kendisini o amaca götürecektir araçlarla en alt zeminden başlayıp en yukarıya doğru gidiyor ve amacına ulaşırken her bir katı en iyi şekilde yapıp bir üst kata çıkıyorsa, aynı şekilde ahlakta da kendine yeter ve en yüksek amaca

¹⁰ Irwin, "Aristotle". Ayrıca bkz. Kenny, A. 1978: *The Aristotelian Ethics*. Oxford: Oxford University Press.

¹¹ David Ross, *Aristoteles*, (Çev. Ahmet Arslan-İhsan Oktay Anar-Özcan(Yalçın) Kavasoğlu-Zerrin Kurtoğlu) Kabcacı Yayınları, İstanbul 2002, s. 221.

götürecek amaca uygun araçlarla bu sürecin en iyi şekilde ve sürekli olarak yerine getirilmesi gerekmektedir.

Aristoteles ahlak incelemesine, her sanat ve her araştırmanın, aynı zamanda her eylemin bir iyiyi arzuladığını¹² söyleyerek başlar. İnsan için iyi olan nedir? Aristoteles kullandığı ‘‘iyi’’yi; servet, şeref, haz ile özdeşleştirme girişimlerine karşı kullanabileceği sağlam argümanları vardır. Aristoteles bu ‘iyi’’ye eudaimonia diyor. Bu kavramı başka bir dile çevirmek zordur. Eudaimonia‘ya kutluluk, mutluluk veya refah da diyebiliriz. Eudaimonia, bir insanın kendi iç dünyasında Tanrı ile olan ilişkisinde kendini beğenmesi denilebilir.¹³ Ona göre her şeyin kendi içinde barındırmış olduğu ve ulaşacağı bir en yüksek değeri vardır. Eğer bir şey için amaçladığımız şey en yüksek değilse, bu da yine bir başka şeyi amaçlamak için araç konumunda olacağından, süreç olarak bu durum, sonsuza kadar gidecek¹⁴ bir zincir haline gelebilecektir. Dolayısıyla insanın amaçladığı şey hem kendisi içinde hem de başka şeylerin aracılığıyla en iyi olmalıdır. O bir şey için en iyi, başka şey için sadece iyi ise, başka şeyler de en iyiyi amaçlamak için onu araç olarak kullanabilecektir.

İnsanın iyisini araştırıyorsak bunun, hiç kuşkusuz o insanın eylemlerinin nitelikleri toplamıyla açıklığa kavuşturulması gerekir. Dolayısıyla bir insanın eylemlerinin toplamı onun iyi olarak neyi amaçladığını bilmemize olanak tanıyacaktır. İnsanların eylemlerinin nitelikleri de sürdürdükleri yaşam biçimlerinden çıkarılabilecektir. Bunun içindir ki Aristoteles insanların yaşadığı, diğer anlamda tercih ettiği üç yaşam biçimini, haz yaşamı, politik yaşamı ve teoria yaşamını¹⁵ ifade eder. Bunların içinde, en aşağı derecede olan haz yaşamı iken en üst derecede olan ise teoria yaşamıdır. Politik yaşama da Aristoteles özel bir önem verir. Çünkü ona göre, eylemlerin değerinin ve insanın ulaşmak istediği amacın ne olduğunun anlaşılması, ancak toplumsal düzenlerde ortaya çıkmaktadır. Ve bu yüzden, Aristoteles’in politikası ahlaksal ve etiği de toplumsal olmaktadır.¹⁶ Bunun içindir ki toplumsal durumdaki insanların tercih ettikleri yaşam biçimlerinin en iyisi de yine toplumsal olarak herkesin iyisi olabilmelidir. Bunu

¹² Aristoteles, *Nikamakhos’a Etik*, (Çev. Saffet Babür), Bilgesu Yay., (2. Baskı), İstanbul 2009, s. 9.

¹³ Alasdair MacIntyre, Erdem Peşinde, (Çev. Muttalip Özcan), Ayrıntı yay. (1. Baskı), İstanbul 2001, s. 222

¹⁴ Aristoteles, *Nikamakhos’a Etik*, s. 9-10.

¹⁵ Aristoteles, *Nikamakhos’a Etik*, s. 12.

¹⁶ Ross, *Aristoteles*, s. 220.

sorgulayan Aristoteles, her şeyin kendine göre bir iyisi olabileceğini ve bu şeylerin başka şeyler için yine araç olacağını vurgulayarak, aradığımız en yüksek iyinin “mutluluk” olduğunu söyler. Çünkü ona göre mutluluk, yapılan şeylerin bir amacı olacak ve kendine yeten olacaktır¹⁷ ve o, sadece kendisi için istenilebilecek, ondan sonra başka hiçbir şey için istenilemeyecektir.

İnsanın en yüksek ereği olan mutluluk olduğuna göre, insanı bu mutluluğa götürecek olan araçların ne olduğunu sorgulamaya geçebiliriz. Toplumsal varlık olan insanın, yine toplumsal olarak en yüksek bir amacı olduğuna göre, onu bu amaca götürecek toplumsal araçların bulunması gerekir. Bu araçlar insanların diğer insanlarla olan ilişkilerindeki etkinlikleridir. Bu etkinlikler, insanın ruhuna uygun erdemli etkinlikleridir. Çünkü bir insan yaptığı eylemi, erdemine uygun bir şekilde yaparsa, ancak en iyi olanı yapmış olur. Örneğin, bir gitarcının işi gitar çalmakken, erdemli bir gitarcının işi ise iyi gitar çalmaktır. Bundan dolayı bir şey, sadece o şeyin kendi doğasına uygun bir şekilde yapılırsa hem erdemli bir etkinlik olur hem de istenilen amaç yerine getirilmiş olur. Aksi takdirde insanların yapmış oldukları etkinlikler, kendi arzularından hareket ettiği zaman, sadece kendi istek ve arzularını tatmin edeceği için bu, haz yaşamından farklı bir yaşam olmayacaktır ve her zaman bu tür etkinlikler, anlık etkinlikler olarak kalacaktır.

İnsanların ruhuna uygun etkinlikleri, onların akılsal yönlerinin etkinlikleridir, yani insanların, toplumda diğer insanlarla olan ilişkilerine en uygun davranışı belirleyen ve en yüksek iyi olan mutluluğa göre nasıl olması gerektiğini düzenleyen yanıdır. Diğer yan, yani akıldan yoksun olan taraf ise akıllı yan ile sürekli çatışan ve onun tersine hareket etmeye çalışan bölümdür. İnsanın akıldan yoksun yanı, her zaman arzu ve iştahlarıyla hazzın peşinde koşmaktadır. Bunun için Aristoteles, insanın akıldan yoksun olan yanının akıllı yan ile kontrol altında tutulmasını söyler. İnsan aklının bu yanı akıldan hiçbir şekilde pay almayan bitkisel bölüme ve aklın sözünü dinleyen, arzulayan ya da iştah duyan bölüme ayrılır. Akıldan yoksun olan tarafın erdemli etkinlikte bulunmasını akıllı yanın kontrolüne bırakan Aristoteles, insanın akıllı yanının sağduyuya dayanarak erdemli etkinlikte bulunduğu sonucuna varır. İnsanın akıllı yanını da biri asıl, diğeri ise akıl alan olmak üzere iki bölüme ayırır ve bu şekilde erdemleri de

¹⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 17.

ikiye ayırır. İlkine göre olana entelektüel erdemler derken, ikincisine göre olana ise karakter erdemleri demektir.¹⁸

“ Aklın devreye sokulması, belirli türden bir doğal eğilim ile buna karşılık gelen erdem arasındaki can alıcı farkı yaratan şeydir. Pratik aklın kullanılması ise, tersine, karakter erdemlerinin varlığını gerektirir. Aksi takdirde, pratik akıl, ya ilk andan itibaren sadece, araçları, insan için gerçekten iyi olan amaçlardan çok, herhangi bir amaca uyarlamada kendini gösteren belirli bir şeytani yeti olarak kalır, ya da bu tür bir yetiye dönüşecek şekilde bozulmaya başlar. Bu nedenle, Aristoteles'e göre, karakter üstünlükleri ile entelektüel üstünlükler birbirinden ayrılamaz.”
(MacIntyre,1981,231)

Aristoteles'in bu tip erdem arasında yaptığı ayırım aslında başlangıçta bu erdemlerin elde edilmiş yolları arasında mevcut farklılığa dayanmaktadır. Entelektüel erdemler öğretimle kazanılırken ,karakter erdemleri ise alışkanlıklarımızla kazanılmaktadır.¹⁹

¹⁸ Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, s. 29.

¹⁹ Alasdair MacIntyre, Erdem Peşinde, (Çev. Muttalip Özcan), Ayrıntı yay. (1. Baskı), İstanbul 2001, s. 231

BİRİNCİ BÖLÜM

ERDEM

1.1.Erdem Kavramının Tanımı ve Mahiyeti

Erdem kavramı sözcük olarak birkaç anlama sahiptir. Bu anlamlardan birine göre erdem; ahlakın övdüğü iyi olma, alçak gönüllük, yiğitlik, doğruluk niteliklerinin genel adı olurken bir başka anlamda ise iyiye yönelik kötüden kaçışın getirdiği ruhsal sağlamlık, düşüncede ve davranışta iyi niteliklerin bir araya gelmesiyle beliren yetkinlik anlamına gelmektedir.²⁰

İngilizce olan ‘‘virtue’’sözcüğü aslında ‘‘virtus’’sözcüğünden gelmektedir. Virtus sözcüğünün köküne baktığımızda ise ‘‘vir’’sözcüğünden türediğini görmekteyiz. Stoacılar göre ‘‘virtus’’a sahip olmak hayatın tehlikelerine karşı mücadele etmek için erkekçe karşı koymak anlamı taşımaktadır. Burda şu anlaşılıyor ‘‘virtus’’ sözcüğü erdem kavramına hüner anlamını yüklemiştir.

Erdem kavramının Grekçe’deki karşılığına baktığımızda ‘‘arete’’ olduğunu görüyoruz. Arete sözcüğünün anlamsı ise bireyin amacını gerçekleştirmesi için varolan potansiyelinin açığa çıkması anlamına gelmektedir. Virtus sözcüğü gibi arete sözcüğünde erkeklige ait özellikler taşımaktadır.²¹

1.2. Erdem Kavramının İlkçağdan Ortaçağa Anlam Olarak Dönüşümü

Bu bölümde erdem kavramının ilkçağdan ortaçağa kadar olan sürede nasıl bir dönüşüm geçirdiğini anlatmaya çalışacağım.

Erdem kavramı Antik Yunan dünyasında bir varlığın yapabileceğinin en iyisini yapması anlamına gelmekteydi. Bir üstünlük ya da fazilet için kullanılmıştır.

Erdem kavramının Arapçada fazilet anlamında kullanılmaktadır. Kavram bir üstünlük ve fazlalık anlamına gelmektedir. Kahramanlığın ön planda olduğu toplumlarda hep şu görülüyor; bir insanın hayatta var olan rolünü sürdürebilmesi için

²⁰ Doğan Ahmet Prof. Dr., Büyük Türkçe Sözlük, Akçağ Yayınları,2.Baskı, Ankara ,2013,s.374

²¹ Derya Küçükalp Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt XXVII, Sayı 1, 2008, s. 73

ona destek olan ve üzerindeki rolünün gereklerini yerine getirebilmesine yardımcı nitelikler anlamına geldiği görülmektedir.

Tarihsel yolculuğa çıktığımızda toplumlardaki yapının değişmesiyle birlikte erdem kavramının da tasarımında değişikliklerin olduğunu fark ediyoruz.

Etik kuramları ilk defa kullananlar Sofistler olmuşlar. Sofistler ‘‘Her şeyin ölçüsü insandır’’sözü ile felsefi ilgiyi doğadan insan üzerine çekerken aynı zamanda etik tarihinde göreciliğin ilk temelini atmışlardır. Sofistlere göre ‘‘iyi’’ veya ‘‘kötü’’ insan davranışlarını değerlendirebileceğimiz genel geçer ,evrensel ölçütler yerine sadece insan yani insana ait göre şeylerdir.

Sofistlere göre ‘‘iyi’’ve ‘‘kötü’’ insana göre olmanın yanında insanına göreli şeylerdir. Onlara göre herkes için genel geçer yarar ve hazlar yoktur. Bunlar insana görenin dışında her insan içinde farklıdır. Sofistler burda şunu demek istiyorlar; birinin haz aldığı bir şeyden bir başkası haz almayabilir. Birinin yararına olan şey bir başkasının yararına olmayabilir.²²

Sofistlerden Protogoras’ın şu cümlesi aslında bir çok şeyi içermektedir. ‘‘Üşüyen için rüzgar soğuk, üşümeyen için soğuk değildir.’’ Bu cümlede şunu anlıyoruz; neyin değerli neyin değersiz olduğu böylece insanına göre değişebilmektedir.

Protogoras ve diğer sofistler, bilgi alanındaki bu görelilik ve öznelciliği, değerler alanına da yansıtmışlardı. Şunu söyleyebiliriz; etik rölativizmini, zaman zaman elçi olarak gittiği farklı ülkelerdeki farklı gelenek ve uygulamalara ilişkin gözlemleriyle yani kültürel rölativizmle destekleyen Protogoras’a göre, tüm ahlaki değerler, kişilerin onları nasıl algıladıklarıyla ilgili bir konu olmak durumundaydı.²³

Protogoras’ın bu saptaması ‘‘evrensel değer’’den söz edilemeyeceğini gizli olarak içermektedir. Sofistler bu saptamaları ile etik tarihinde değer göreciliği olarak bilinen ilk temsilcilerdir.²⁴

Hazcılığın etik tarihindeki ilk önemli savunucuları Sokrates’in izleyicilerinden meydana gelen Kirene okuludur. Hazzın en yüksek ve tek bir türden olduğunu söyleyen

²² Özlem Doğan,Etik-Ahlak Felsefesi,İnkılap yay. Ankara 2004.s.19

²³ Cevizci Ahmet,Etige Giriş ,Paradigma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002,s.34

²⁴ Özlem Doğan,Etik-Ahlak Felsefesi,İnkılap yay. Ankara 2004,s.20

Aristippos hazların sadece birbirlerinden saflık, derece ve yoğunluk bakımından farklılık gösterdiğini söylemektedir.

Aristippos, hazı insan doğasına insanın psikolojik yapısına dayandırır.²⁵ Ona göre;

“ Hazza tekabül eden, haz duygusu yaratan birinci hareket türü yumuşak olup, kişiyi doğaya uygun bir duruma geçirir. İkinci hareket türü, acıya yol açan sert, fırtınalı harekettir. Üçüncü hareket türü, ne hazzın ne acının sözü konusu olduğu sessizlik, hareketsizlik hâlidir. Doğadaki her varlığın iyi bir amaca ya da hedefe doğru yöneldiğinden emin olan Aristippos’un gözünde, insan için bu amaç hoş ve yumuşak hareketin yarattığı hazdır.”(Cevizci,2002,46)

Aristippos’a göre, bir insan şeylerin kendilerinde ne olduğunu ,başkalarına nasıl göründüğünü değil de sadece kendisine nasıl göründüğünü bilebilir. Bu durum Aristippos göre biricik yaşama bilgeliğinin anı yaşamak ondan tad almak sanatından meydana geldiğini söylemektedir. Ona göre hazzın nerden geldiği ve hazı doğuran nedenlerin önemi yoktur. Her hazın haz olma bakımında iyi olduğunu ve kendi başına alındığında her hazın diğerine eşit olduğunu söylemektedir.

Aristippos maddi hazlara manevi hazlardan daha fazla değer veriyor ;çünkü manevi hazlarda geçmiş ve gelecek ile ilgili konular varken maddi hazları doğuran hareket ve duyumlar anın duyumlarıdır.

Ona göre insan mutluluğa ancak bilginin yardımıyla ulaşabilir.Bilgi bu yüzden değerlidir. Bilgi sayesinde ön yargılardan ve kuruntulardan kurtuluruz.²⁶

Hazcı etik anlayışın temsilcisi olan Epiküros’a göre haz her şeyden önce acının ortadan kalkması ile belirlenmektedir. Bu yüzden Epiküros’un hazcılığı olumsuz bir hazcılıktır.Ona göre tüm hazlar aynı değerde değildir. Bu durum Epiküros’un hazcılığını Kirenelilerin niceliksel hazcılığından niteliksel hazcılık olarak farklılaşmaktadır.²⁷

Epiküros;

“ Hazları doğuran üç tür arzu bulunduğunu söyler. Bazı arzular, yiyecek ve içecek örneğinde olduğu gibi, hem doğal ve hem de zorunludur, buna karşın,

²⁵ Cevizci Ahmet,Etığe Giriş ,Paradığma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002,s.45

²⁶ Cevizci Ahmet,Etığe Giriş ,Paradığma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002,s.46

²⁷Cevizci Ahmet,Etığe Giriş ,Paradığma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002,s.46

diğeri_bazı .insel arzularda olduğu gibi, doğaldır ancak zorunlu değildir. Üçüncü türden arzular ise, zenginlik ya da lüks isteği gibi, ne doğal ne de zorunlu olan hazlardır. Bunlar bedensel hazlara yol açarlar. Epiküros, bedensel hazları küçümsememek ya da yok saymamakla birlikte, türden hazlara düşkünlük göstermenin doğal ve doğru olmadığı gibi, kişiyi mutsuzluk ve acıya götüreceğini savunur.”(Cevizci,2002,49)

Epiküros’a göre; temel erdem bilgeliktir;çünkü bilge insan kendi, doğasının sınırlarını bilir ve en az olanı belirleyerek ihtiyaçlarını karşılayabilecektir.İhtiyaçların karşılanması ruhun dengede olmasını sağlmaktadır. Bu durum içinde olan kişi ruhsal bir sükunet içinde olacaktır.Epiküros’a göre ; insan doğasının aradığı en yüksek haz ruhsal denge, ruhsal sükunettir.²⁸

Sofistlerin değer göreciliğinin karşısında insanın ahlak yaşamını evrensel ilkelere göre düzenlenme çabası içinde olan Sokrates ve Platon ise etik evrenselciliğinin temsilcileridir.²⁹

Sofistlere karşı olan Sokrates etiğın kurucusu olarak kabul edilir. Sokrates’e göre erdem bir bilgidir öğrenilir ve öğretilir.

“Sokrates ,”iyi”nin, ”doğru”nun, ”erdem” in, ”cesarefin, ”adalet’in vd. birer ”öz”ü vardır. Bu özün her an ve durumda bilincinde değildir; o örtük olarak bilincimizin ve belleğimizin derinliklerine saklanmış gibidir. Fakat rasyonel irdeleme, doğruyu ortaya çıkarma amaçlı konuşma (diyalektik) , tıpkı bir ebenin bir çocuğu doğurtması gibi (maiotik), bu özler, tümel tanımlarıyla ortaya çıkarılabilir ve insanın ahlâksal yaşamı bu tümel tanımlarda ifade edilen tümel doğrulara göre düzenlenebilir. Dolayısıyla Sokrates, herkesin ”iyi”den, ”erdem”den vd. söz ettiğini, fakat kimsenin bunların tümel tanımlarını yapmadıklarını belirterek, insanların bunların toplumca benimsenmiş töre, görenek ve alışkanlıklara göre yapılagelen ve fakat hiçbir genelgeçerlik taşımayan tanımlarıyla yetindiklerini söyler. Oysa, bir töre veya görenek açısından ”iyi” diye belenmiş olan şey, bir başka töre ve görenek açısından ”iyi” sayılmayabilmektedir. Sokrates'e göre sofistler de görecilikleri ile bu durumu onaylar görünmekte ve ahlâksal yaşamdaki kaotik durumu daha da ağırlaştırmaktadırlar. Oysa yapılması gereken, ahlâksal yaşama yön veren temel kavramların tek, herkesçe kabul edilebilir, bu

²⁸ Cevizci Ahmet,Etığe Giriş ,Paradiğma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002,s. 50

²⁹ Özlem Doğan,Etik-Ahlak Felsefesi,İnkılap yay. Ankara 2004, s.20

anlamda evrensel olan tanımlarını ortaya koymak olmalıdır.”(Özlem,2004,20-21)

Sokrates’e göre ahlaksal yaşamda genel geçer tanımlar için ölçüt ; bilgi, doğru bilgidir.Doğru eylem doğru bilgiden çıkar.Sokrates ; bilgi yönünden ‘‘doğru’’ olanın ahlaki yönden ‘‘iyi’’ olduğunu söylemektedir.

Doğru bilgiyi izleyen ,doğru bilgiden kaynaklı eylem ahlak yönünden de doğru olmaktadır. Eyleme yön veren ilke ,yani hem bilgi hem de ahlak ilkesi olarak ‘‘iyi’’dir.³⁰

Platon’un erdem kavramı ile görüşlerine baktığımızda; onun idealar kuramını sadece epistemolojik problemleri çözmek sofistlerin rölativizmine karşı kesin ve mutlak bilginin geçerli olduğunu göstermek için değil ,o etik probleme bir çözüm bulmak ,sofistlerin değer rölativizmine karşı ,etik mutlakçılığı savunmak için de öne sürmüştür.Platon böylece Sokrates ten yola çıkarak ‘‘erdemın bilgi olduğu’’ tezini savunmuştur. Platon üç parçalı ruh anlayışı ile erdem ve onun işlevleri arasında bir özdeşlik kurarak erdem teorisini desteklemiştir.

Platon’un söz konusu ruh görüşü, ilk kez ve açık olarak Devlet’in ruh ile devlet arasındaki benzerlik üzerinde yoğunlaşan dördüncü kitabında ele alınır.

Burada bir şeyin başka bir şeye karşı aynı zamanda, aynı bakımdan karşıt olan durum ya da eğilimlere sahip olamayacağını dile getiren ünlü ‘‘karşıtlar ilkesi’’ne dayanan argümandan yola çıkan Platon, insanların aynı anda sözcülemi su içme ve içmeme gibi zıt istek, eğilim ve faaliyetlere sahip olmalarının sık rastlanan bir olgu olmasından, ruhta bu karşıt edim ve eğilimlerden sorumlu olan müstakil parçaların olması gerektiği sonucunu çıkarır.³¹

‘‘Buna göre, insan ruhunda bir değer ya da amacın bilincinde olma, enine boyuna düşünüp ölçme edimi söz konusudur ve bu açıktır ki aklın edimidir. İkinci olarak, ruhta bir eylem yönelimi vardır; bu da başlangıçta tarafsız olmakla birlikte aklın yönlendirmesi altında bulunan tinin etkinliğini ifade eder. Üçüncü olarak da maddi şeyler için duyulan bir arzu söz konusudur; bu da iştihanın eylemliliğini dışa vurur. O, belli bir fizyolojik işlevle ilişkili bedensel ihtiyaçların karşılanması, bu bakımdan derinlere kök salmış dürtülerin tatmini yönünde bir arzudan ibadettir. Ruhun söz konusu parçası,

³⁰ Özlem Doğan,Etik-Ahlak Felsefesi,İnkılap yay. Ankara 2004,s.21

³¹ Cevzici Ahmet,Etığe Giriş ,Paradığma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002, s.52

bireyi, adeta bir havyan gibi, su içmeye, temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelen, onu bu amaçla sağa sola çeken dürtülerden oluşur. Bu parça sadece tatmini amaçlar, bireyin daha büyük iyiliğini görecektir, hesaplayacak durumda değildir.’’(Cevizci, 2002,53)

Platon ‘a göre ruhta ;akıl ,tin ve iştaha gibi üç parça vardır.Bu parçalardan özellikle akıl ile iştaha karşıt eylem ve yönelimleri ifade etmektedir. Ona göre ruhun en yüksek ve üstün parçası akıldır. İşte bu noktada bireyin daha büyük iyiliğini gözetmesi bakımından iştihayla karşı karşıya gelmektedir.

Platon’a göre başlangıçta ruhun ölçüp biçen ,hesap yapan , enine boyuna düşünen parçası olarak tanımladığı ,akılın işlevi ‘‘daha iyi ya da kötü olanı’’ bir bütün olarak ruhun iyiliğini gözetecek şekilde ifade eder. Ruhdaki bu parçalar insandaki nefis mücadelesini ,moral çabasını temellendirmeye yarar.Bu anlamda insanı bu maddi dünyaya yönelen bir parça mevcut iken ,onu manevi dünyaya idealar alemine tefekküre yönelen parçasıda vardır.³²

Ortaçağda önemli olan üç düşünürün erdem hakkındalı görüşlerine baktığımızda ise şunları söyleyebiliriz;

Ortaçağ felsefesi yaklaşık olarak bin yıllık bir süredir. Bu çağ iki büyük döneme ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi Pastristik felsefe olurken ikincisi ise Skolastik felsefedir.

Bu dönemin genel karakteri, ilkçağ felsefesini dini karakterde yani Hristiyanlık merkezinde yeniden ele alıp yorumlanmaktadır. Antikçağda geçerli olan düşünce’’ bilmek için bilmektir’. Ortaçağa geldiğimizde ise geçerli olan düşüncenin değiştiğini görüyoruz. Bu dönemin düşüncesi; ‘‘inanmak için bilmek olmuştur.’’

Bu dönemin ünlü düşünürü ,Agustinus’da mutlak kötülük diye bir şey söz konusu değildir.Ona göre varlık cetvelinin en tepesinde bulunan ve mutlak iyilik olan Tanrı’nın tam karşısında zıt kutupta bulunan bir kötülük yoktur. Agustinus mutlak kötülüğü reddetmektedir.

Bununla birlikte Tanrı’nın altında bulunan varlıklarda iyi ve kötü karışımları olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır.

³² Cevizci Ahmet,Etİge Giriş ,Paradİğma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002, s.53

Agustinus'a göre bir şeyin biraz iyi olmasında onun kötü olacağı,çok iyi olmasında da iyi olduğu düşüncesini doğru değildir.³³

Ona göre kötülük pozitif bir şey olarak açıklanamaz. Yani bir şeyin normalde daha yüksek bir iyilik derecesine sahip olması gerekirken eğer bundan yoksun ise kötü olduğunu söyleyebiliriz. Agustinus'un değere dayalı hiyeraşik cetvelinin en tepesinde bulunan varlığın; görelî olarak aşağıda bulunanları yönetmesi, yönlendirmesi onlar üzerinde bir güce sahip olması mümkün iken bu durumun tersinin , yani aşağıdakilerin yukardaki üzerinde aynı etkiyi göstermesi mümkün değildir.Agustinus bu hiyeraşik durumun böyle devam etmesinin gerektiğini söylerken aksi bir durumun söz konusu olduğunda ise düzenin bozulacağını kargaşa ve kaosun olacağını,adaletsizliklerin olacağını söylemektedir.

Agustinus, insanların özgür iradesiyle daha aşağı şeylerin daha yüksek şeyler üzerinde güç ve değer kazanmasına neden olduğunu söylerken kötülüğün sebebinin Tanrı'ya yüz çevirmenin ve sonsuz varlık olan Tanrı'dan uzaklaşmadan kaynaklandığını belirtiyor.³⁴

Augustinus'un ahlak anlayışı Tanrı merkezli bir ahlak anlayışıdır. Onun ahlak felsefesinin temelinde erdem vardır. İnsan iradesi sayesinde bilgeliğe ve erdeme ulaşmada bir araçtır. Bu araç insanın kendi beninde mevcut durumda bulunmaktadır. İnsan iradesi sayesinde bilgeliğe ve erdeme ulaşmada bir araçtır. Eğer insan erdemlere ve bilgeliğe yönelmezse bu yolda bir çaba göstermezse bu aracın doğru kullanımında yoksun kalacaktır.Agustinus'a göre bir kişiden eğer Tanrı'ya ve ahirete olan inanç yoksa o kişiden herhangi bir erdemden bahsetmek olanaksızdır. Augustinus da Tanrı sevgisi gerçek erdemdir ve aynı zamanda diğer erdemlerinde kaynağıdır. Ona göre dünya nimetlerine sırtımızı dönerek sadece Tanrı ya yönelerek onu sevmeliyiz.

Ortaçağın bir başka düşünürü Abelardus'un erdem anlayışı hakkında şunları söyleyebiliriz.

Abelardus'un etik anlayışı Agustinus'un aşk etiği ve Aguinaslı Thomas'ın ebedi saadet etiğiyle birlikte Hristiyan ortaçağ felsefesinin üç büyük ve önemli etik

³³ Cevzci Ahmet,Etîge Giriş ,Paradîğma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002,s.76

³⁴ Cevzci Ahmet,Etîge Giriş ,Paradîğma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002,s.76

görüşlerinden biridir. Abelardus'da ahlaki iyilik failin niyetine ve iradesine bağlıdır.³⁵ Abelardus'a göre;

“Eylemler kendi başlarına ayrımsızdırlar; iyi ya da kötü oluşları kendilerinden önce gelen niyete bağlı olan eylemlerimizin durumu budur. Hattâ sık sık olduğu gibi, farklı insanlar tarafından ya da farklı durumlarda aynı insan tarafından gerçekleştirilen eylemin niyetlerin farklılığına göre iyi ya da kötü olduğu söylenir. Dış eylemler insanı ne iyi ne de kötü yapar. Böylece bir adamın niyetinin ve eyleminin iyi olduğunu söylediğimizde, iki ayrı şeyi ayırt ediyoruz, yani niyetinin ne olduğunu ya da eyleminin ne olduğunu, sadece bir iyilik söz konusudur, bu da niyetidir.”(Cevizci,2002,84)

Abelardus'a göre haz ahlaklılığa yabancı olmak durumundadır. Ruha zarar veren hazlardan hiç birinin kötü olmadığını söylüyor. Abelardus niyet ölçütünün evrensel olduğuna inanmaktadır. Bu ölçütü insanların dışında Tanrı'ya da uygulamaktadır. Tanrı'nın niyeti ile yargılanacağını belirtmektedir.³⁶

Abelardus'a göre ahlaklılık her ne kadar tamamıyla niyete bağlı olsa da günah, güçsüz bellek ,bilgisizlik ve hırs gibi zihinsel eksiklik aynı zamanda maddeye bağlanma benzeri bedensel bir eğilime eşitlenemez. Abelardus, kişinin ahlaklı olup olmadığının ölçütü kendisini istek ve arzuların insafına mı bırakıyor yoksa onları denetim altına mı alıyor? İşte kişinin bu soruya vereceği cevap onun ahlaklı olup olmadığını ölçtüdür.³⁷

Abelardus ahlaklılığın nihai amacının ve en yüksek hedefinin gerçek iyinin mutluluk olduğunu söylemektedir. Bu mutluluğu Hristiyan anlayışına uygun hale getirerek buna ebedi saadet demektedir. Bu ebedi saadete ise erdemli bir yaşantı ile ulaşabileceğimiz öne sürer. İnsanlar ancak erdem aracılığıyla en yüce ebedi saadete ulaşır.³⁸

Abelardus'da erdemler iki başlık altında toplanmaktadır. İlk sırada olan erdem ve bütün erdemlerin bir değişiklikle kendisinden çıktığı basiret erdemleridir.³⁹ Sonra gelen erdem ise ahlaki failin kutsal olan ve olmayan kişilerle bağını belirleyen erdem olarak kendini aşabilen her şeye layık olduğunu yeri ve değeri verme diye tanımlanan adalettir.

³⁵ Cevizci Ahmet, Etiğe Giriş ,Paradiğma yay. Birinci baskı, İstanbul Ocak-2002, s.82

³⁶ Cevizci Ahmet, Etiğe Giriş ,Paradiğma yay. Birinci baskı, İstanbul Ocak-2002, s.84

³⁷ Cevizci Ahmet, Etiğe Giriş ,Paradiğma yay. Birinci baskı, İstanbul Ocak-2002, s. 85

³⁸ Cevizci Ahmet, Etiğe Giriş ,Paradiğma yay. Birinci baskı, İstanbul Ocak-2002, s.86

³⁹ Cevizci Ahmet, Etiğe Giriş ,Paradiğma yay. Birinci baskı, İstanbul Ocak-2002, s.86

Bu erdemler Tanrı'nın bir değerlendirme yapması takdir etmesi koşuluyla ahiret hayatında en yüce en iyiyi ebedi saadeti sağlayacaktır.⁴⁰

A.Thomas'da nihai amaç en yüksek amaç kusursuz mutluluktur; fakat yaratılmış bir şeyde ve bu dünyada bu mutluluğu bulmak imkansızdır.⁴¹

Kusursuz mutluluk ancak Tanrı da bulunur. İnsan kusursuz mutluluğa ebedi saadete aşk ve bilgi yoluyla öteki alemde Tanrı görüşüyle erişebilir. A.Thomas'a göre bu alem öteki alemdeki ebedi mutluluk için bir ön hazırlık konumundadır. İnsan için bu dünyada arzu ve isteklerini yerine getirecek hiç bir şey yoktur.Bütün insanlarda bu arzu ve istekleri gerçekleştirme isteği vardır.Bunu gerçekleştirerek varlık ise Tanrı'dır.İnsanın bundan dolayı nihai amacının bu dünyadaki mutluluk olmadığı ancak bu dünyada erdemli bir hayat izleyerek ahiretteki ebedi saadete ulaşmaktır.⁴²

A.Thomas'a , akıllı bir varlık olan insanın nihai amacının Tanrı'yı bilmek olduğunu savunur. İnsanın mutlu olabilmesi bu dünyadaki zenginliklerden ,sanatsal etkinliklerden ,şan ve şarefdan ziyade Tanrı'ya yönelerek onun bilgisine erişmeye çalışmak ve onu temeşa etmekle olabileceğini söylüyor.⁴³

İlkçağdan ortaçağa kadar olan süreçte "erdem" kavramına yüklenen anlamlara göz attıktan sonra artık asıl konumuz olan Aristoteles etiğinde "erdem" kavramının ne anlama geldiğini açıklamaya çalışacağım.

1.3. Orta Yol Öğretisi Olarak Erdem

Aristoteles ahlak felsefesinde erdem, insanın karşılaşmış olduğu koşullarda, koşullara vereceği en uygun tepkidir.Erdem sadece belirli bir tarzda eylemde bulunma değil ,aynı zamanda hissetme eğilimidir.⁴⁴

Aristoteles'in erdem kuramı bir bireyin bir anda kendisi için iyi olduğunu düşündüğü şey ile bir insan olarak gerçekten kendisi için iyi olan şey arasında can alıcı bir ayırım yapmayı gerektirir. Bizler erdemleri ikinci tür iyiyi başarmak için hayata geçiririz.Bizi amaca ulaştıracak araçları seçerek daha önceden belirlediğimiz araç ile

⁴⁰ Cevizci Ahmet,Etîge Giriş ,Paradigma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002,s.87

⁴¹ Cevizci Ahmet,Etîge Giriş ,Paradigma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002,s.88

⁴² Cevizci Ahmet,Etîge Giriş ,Paradigma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002,s .89

⁴³ Cevizci Ahmet,Etîge Giriş ,Paradigma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002,s.90

⁴⁴ Alasdair MacIntyre,Erdem Peşinde,(Çev.Muttalip Özcan),Ayrıntı yay.(1.Baskı),İstanbul 2001,s.224

gerçekleştiririz.Erdemlerin hayata geçirilmesini ve yargıda bulunmayı isteyen bu tür seçimler bundan ötürü, doğru olanı doğru yerde ,doğru zamanda ve doğru yolla yapma ve yargıda bulunma kapasitesini gerekli kılmaktadır.⁴⁵ Yukarıda da belirttiğimiz gibi erdem; insanların karşılaşmış oldukları koşullarda verecekleri ruhuna uygun tepkilerdir. Bu uygun davranış örüntülerini genel olarak Aristoteles orta yol olarak isimlendirmektedir. Çünkü ona göre, koşullarda verilebilecek, daha doğrusu karşılıklı iki kişinin durumundan çıkarılabilecek en uygun sonuç, iki durumun arasındaki orta duruma karşılık gelmektedir.

Aristoteles'in ünlü orta yol öğretisi, onun erdem düşüncesinin formüle edilmiş bir yönüdür. Bu öğretinin genel perspektifinin ne olduğu bölümsel olarak Aristoteles'in düşüncelerinden anlaşılammaktadır. Fakat eserin genel bir görünümünden orta yol öğretisinin niteliği çıkarılabilmektedir.

Aristoteles en yüksek iyiyi *mutluluk* olarak belirledikten sonra, onu, insanları bu en yüksek iyi olan şeye götürececek araçların ne olduğunu sorgulamaya geçtiğini görmekteyiz. Aristoteles erdem konusuna özel bir önem atfetmektedir. Çünkü pratik olarak kişiler arası ilişkilerde iyi davranışın ne olduğu ve nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgisel zemini, ancak pratik davranışlardan çıkaracağımız bir gerçektir. Bundan dolayıdır mı bilinmez Aristoteles erdem konusuna geniş pasajlar ayırmaktadır. Hatta onun ders verdiği odanın duvarlarında erdem ve kötülüklerin bir listesi olduğu⁴⁶ da kaynaklar içinde bulunmaktadır.

Erdemleri Aristoteles ikiye ayırır. Bilgelik, akı başındalık, doğru yargılama gibi olanlara düşünce ya da entelektüel erdemler derken, cömertlik, yiğitlik, ölçülü olmaya ise karakter ya da ahlaki erdemler demektedir.⁴⁷ Aristoteles'in erdemleri bu şekilde ikiye ayırması teorik bir ayırmadır ve ayrı ayrı pratikte ifade edilmesi imkânsızdır. Çünkü herhangi bir entelektüel erdeme sahip olan birisi, davranışlarda bulunurken nasıl davranılması gerekeceğini de bilen kişidir ve ayrıca o, davranışını en iyi şekilde biçimlendirerek pratiğe aktarabilen kişidir. Pratiğe aktarırken herhangi bir şekilde yanlış bir davranışta bulunursa, yanlış yargılama yapmış diye nitelendirilir, doğru davranışta

⁴⁵Alasdair MacIntyre, Erdem Peşinde,(Çev.Muttalip Özcan),Ayrıntı yay.(1.Baskı),İstanbul 2001 ,s.225

⁴⁶ Roger Crisp, "Ethics", Routledge History of Philosophy, Ed. David Furley, Volume 2, Routledge, London 1999, s. 109

⁴⁷ Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, s. 29.

bulunursa zaten düşünce erdemine de sahip olduğu söylenir. Karşısındaki insanla kendisinin o andaki ilişkisel durumuna en uygun hangi davranışın olacağına karar veren bir kişi, hem pratik olarak karakter erdemine hem de o ana uygun en iyi davranışın hangisi olacağını belirleyen, düşünce erdemine sahiptir. Aristoteles, davranışların sürekli aynı şekilde yapılarak en sonunda huy halini alıp alışkanlığa dönüştüğünü, daha sonraki davranışların refleksif olarak ortaya çıktığını ima etse de, davranışın sürekli aynı şekilde yapılmasının ve huy halini almasının gerisindeki düşünsel süreci de belirttiğini göz ardı etmememiz gerekir. Bundan dolayıdır ki, erdemler ikiye ayrılmış olsa da ikisi bir bütündür ve birisine atıfta bulunmadan diğersinin açıklamasını yapmak imkânsızdır. Biz de buradan hareketle önce kısa bir şekilde entelektüel erdeme değindikten sonra karakter erdemlerine döneceğiz. Aristoteles'in düşüncesini açıklama yöntemine göre, düşünce erdemine sahip olmayan bir insan karakter erdemine de sahip değildir. Davranışlar, her ne kadar anlık ilişkisel olaylardan meydana gelse de, o andaki davranışa uygun tepki vermek, düşünce erdeminin varlığını öncelemektedir.

Aristoteles'e göre erdem, kişilerin anlık durumlarda akıllı yan ile karar verip uygulamış oldukları uygun etkinliklerin kavramsal ismidir. Bu tür etkinliklerin erdemli etkinlikler olarak nitelendirilmesi, kişilerin herhangi bir şekilde toplumsal durumlarda ara sıra karşılımlarına çıkan ilişkisel durumlarda, iradeli kararlar vermelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü hiçbir davranışın tek başına niteliğinin belirlenmesi olanaklı değildir. Aksi durumda, davranışlar, erdemli veya erdemsiz davranış diye isimlendirilemez.

Aristoteles bu güçlüğü ünlü *orta yol öğretisi* ile aşmaya çalışmaktadır. Bu öğretiye göre her şeyin biri aşırı diğeri eksik olan iki uç davranışı vardır ve bu iki aşırı tarafa doğru yönelerek yapılan her şey kötüdür ve erdemsiz bir davranıştır. Örneğin para kullanma da, aşırılık savurganlık iken eksiklik cimriliktir. Bir başka ifade ile ilki para vermede aşırıya kaçarken, ikincisi eksik kalmaktadır. Bu iki uç tarafın ikisi de erdemsiz davranış ve kötüdür. Para kullanmada savurganlık ve cimriliğin ortası ise cömertliktir. Cömert kişinin erdemli davranışı, ne savurgan gibi parasını gereksiz yerde kullanmayı ne de cimri gibi kullanılması gereken yerde kullanmamayı içerir. Yani genel anlamda erdemli insanın hem böyle para kullanma da olsun hem de diğer başka durumlarda olsun, davranışlarını yaparken orta olana uygun şekilde yapması gerekir; gerektiği zaman, gereken şeylere, gereken kişilere karşı, gerektiği için, gerektiği gibi yapmasıdır,

bu orta olandır ve en iyidir, bu da erdeme özgü ⁴⁸ bir şeydir. Erdemli kişinin bu davranışı, sadece o kişinin duruma nasıl cevap vereceği ile ilgili değildir, aynı zamanda onun davranışı, ilkin bilerek, sonra tercih edilerek ve kendileri için tercih edilerek ve en sonunda, davranış emin ve sarsılmaz bir şekilde yapılıyorsa⁴⁹ erdeme uygun bir davranış olarak nitelendirilir.

Gerekene gerektiği gibi davranmak, bunu bilmek ve uygulamak erdemli insanın bir karakter özelliğidir. Önemli olan bu şekilde davranışlarda bulunmaktır. Bu davranışları öğrenmenin ve uygulamanın da belirli bir eğitim aşaması vardır. Aristoteles, bu durumu hocası Platon'un söylediklerinden hareketle, küçük yaşta iyinin ve kötünün ne olduğunu çocuklara öğreterek, onların eğitilmesi gerektiğini belirtir.⁵⁰ Çocuklukta iyinin ve kötünün haz alacak ve acı duyabilecek şekilde öğretilmesinden sonra, bu davranışlar alışkanlıkla daha sonra pekiştirilir ve huy halini alır. En sonunda erdemli insan, herhangi bir koşulda artık nasıl davranacağını bilen bir duruma gelir.

Bir orta olarak erdemli davranış Aristoteles ahlak felsefesinin genel görünümünde bu şekilde ifade bulmaktadır; fakat daha özele indiğimizde eserin geneline yayılan bu anlayışı bulamamaktayız. Genel içinde erdemli davranışları açıklarken gerekene gerektiği gibi davranma, gereken koşula gerektiği şekilde tepki verme olarak, yani ne gerekenden az ne de gerekenden fazla olacak şekilde davranış sergileme diye nitelendirdiği erdemli davranışı, Aristoteles erdemleri incelerken cümle aralarında sanki kendi kendisiyle çelişiklere düşüyor gibi bir izlenim sergilemektedir.

O önce ortayı, bir şeyin iki ucundan eşit uzaklıkta olan şey olarak tanımlıyor. Daha sonra her insan için eşit ortamın olmadığını kişiden kişiye değişebileceğini belirtiyor.⁵¹ Fakat Aristoteles, böyle bir açıklama tarzı kullanırken belirsiz bir duruma doğru gitmektedir. Bize göre orta olan ile niceliksel olarak orta olan birbirinden farklı şekilde ifade edilir. Çünkü niceliksel olarak ayırma ile niteliksel olarak ayırma arasında büyük bir anlam tezatlığı vardır, özellikle ahlaki durumun açıklanmasında. O zaman aşırılığı ve eksikliği neye göre belirleyeceğiz? Çoğu şey hissettiğimiz ya da eylediğimiz durum içindeki karaktere bağlıdır; bazı durumlarda kötü diye tercih etmediğimiz bir

⁴⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 37.

⁴⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 34.

⁵⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 32.

⁵¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 36-37.

durum, diğerk durumda iyi olarak tercih edilebilir⁵². Böyle durumları, ilk önce söylediği gibi, niceliksel ortaya göre mi yoksa gerekene gerektiği şekilde mi belirleyeceğiz. Bu durumun ilki, eylemi yapan kişinin iradesinde iken, ikincisi eylemden etkilenen, yani eylemin yapıldığı kişinin ya da herhangi bir nesnenin iradesindedir. Cömertlik erdemini ele alalım. Örneğin ben bir kişiye yardım etmek istiyorum; cebimde yüz lira param var, karşımdaki kişinin de yetmiş liraya ihtiyacı var diyelim, niceliksel olarak aritmetik ortayı dikkate alıp kendimde var olan paranın yarısını vermek istediğimde, bana göre erdemli davranış olacak; fakat karşımdaki kişinin ihtiyacını tam olarak karşılayamadığım zaman ve onda kötü bir sonuç meydana geldiğinde, bu durum nasıl bir ahlaki erdeme karşılık gelecektir. Bu durum sadece formüle edilmiş bir kurala göre işleyen ve ahlaki örüntüyle herhangi bir şekilde ilgisi bulunmayan bir sonuç doğurur. Hatta bu durum sadece eylemi yapan kişinin ahlaki duygularını tatmin etmek için kurulmuş bir anlayış olur. Niteliksel olarak gerekene gerektiği gibi davranmak olarak baktığımızda ise, anlık olayların sonucu, etkilenen kişinin faydasıyla eşdeğerdir. Yani bir kişinin gerekli ihtiyacını ne kadar sağlamışsak o kadar ahlaklılık değer kazanacaktır. Fakat böyle bir durumun sonucu da bir anlamda Aristoteles'in genel ahlak anlayışıyla çelişir. Böyle bir anlayışta irade bizde değil, karşıdakindedir. Sadece koşullar içinde cevap verip vermeme tercihi bizdedir. Cevap verilmediğinde ahlaki bir davranış olmayacak (cömert kişi sürekli birilerine yardım eden kişi, yiğit kişi her zaman korkulmaması gereken şeylerden korkmayan kişi vs.), cevap verildiğinde ise gerekene gerektiği gibi davranmaksa, o zaman da sadece davranışı yapıp yapmama konusunda verilecek tercih ya ahlaklı ya da ahlak dışı bir bakış açısıyla biçimlenecektir. Çünkü gerekene gerektiği gibi davranmak, yapılacak davranışın belirli olduğunu gösterir ve onu yapıp yapmama iradesini kişinin kendisine bırakır.

Bize göre Aristoteles' in orta yol olarak erdem teorisi kendi kendisini yanılta bir çizgide ilerlemektedir. Ross da Aristoteles'in bu öğretisinin doğru görüşü ifade ettiğinden kuşku duymaktadır:

“(1) Erdemi belli bir duygu yeğinliği ya da belli bir miktarda para harcama veya benzeri bir şeyi içermesi bakımından, bir orta nokta olarak tanımlamada belli bir ölçüde uygunluk vardır. Ama zaman, nesne, tarz da doğru olmalıdır ve Aristoteles'in, doğru eylemdeki bu öğelere orta nokta gibi niceliksel bir

⁵² Frederick Copleston, *A History of Philosophy*, İmage Book, Newyork 1993, s. 337.

kavramı uygulama girişimi, hiçbir şekilde başarılı değildir. (2) Doğru eylemin orta noktada olduğu her zaman doğru değildir. İçgüdüsel duyguların soyut olarak yansız olduğunu kabul etsek bile, belli bir duygunun tamamen bastırılması gereken durumlar olduğu gibi, belli bir duyguyu tamamen serbest bırakmanın gerektiği durumlar da vardır. Doğru bir eylemin aşırı uçlar arasında ortada bir yerde bulunması çok sık rastlanan bir şeyse de, bu onun için ilineksel bir şeydir. (3) Özsel olan, duyguların belli bir yeğinliğe sahip olma gerekliliği değil, onların ‘doğru kural’a ya da bizim ödev duygusu olarak adlandırabileceğimiz şeye tamamen boyun eğmelerinin gerekli olmasıdır. Ama Aristoteles bu itiraza tanımının son kısmıyla tatmin edici bir yanıt vermektedir. (4) Aristoteles’in yapmamız gereken şeyi, bize yalnızca herhangi bir aritmetik hesabın göstereceği biçimindeki iddiasından vazgeçmesinin ışığında bile, onun, bizim önce aşırı uçları bildiğimizi ve onlardan hareketle de orta noktayı çıkarsadığımızı ileri sürdüğünü varsaymak kolaydır. Bunun böyle olduğu durumlar olabilir. Eğer ben, bir hayır kurumuna bağışta bulunmam gerektiğini düşünürsem, yüz paundluk bir bağışın imkânlarımı aştığını ve yarım kuronunsa cimrilik olacağını göerek başlayabilirim ve ne kadar vermenin doğru olacağına, bu sınırlardan hareket ederek varabilirim. Ama bunu, yapmamız gereken bir şey konusunda, her zaman ve normalde karar verme tarzımızın bir açıklaması olarak görmek yanlış olacaktır. Nitekim Aristoteles de bu biçimde ifade etmez; ona göre, biz, doğru ve yanlış doğrudan doğruya algılarız.’(Ross, 2011, 229-230)

Aristoteles’in bu konuda yaptığı bir başka hata da, Eudemos’a Etik 1234 b’de karşımıza çıkar. Burada o, orta olan erdemli davranışın erdemsiz davranışlara karşıtlığının, erdemsiz davranışların birbirlerine göre karşıtlıklarından daha çok olduğunu öne sürmektedir. Bunun olabirliğini de, erdemsiz iki uç davranışın aynı kişide farklı durumlarda ve zamanlarda ortaya çıkabileceğine bağlamaktadır. Yani ona göre, erdemli insanda, hiçbir erdemsiz, kötü davranış görülmezken, erdemsiz insanda kötü davranışların her iki karşıt ucu da görülmektedir. Bu durum, niteliksel olarak göz önünde bulundurulursa, onun genel ahlak görünümüne uyar; fakat erdemli ve erdemsiz insanı yerleştirmiş olduğu üçlü şemasına uymaz; niceliksel olarak göz önünde bulundurulduğunda ise, bu durum, onun üçlü şemasına uyarken, genel ahlak görünümüne uymaz. Çünkü burada ileri sürdüğü ifade şeklinin akışı, orta yol öğretisinin niceliksel olarak açıklandığını ortaya koyarken, alt zeminin niteliksel olarak belirlendiğini göstermektedir.

Onun erdemli ve erdemsiz insan tanımına göre orta durum, aşırılık ve eksiklik arasında⁵³ bulunmaktadır. İki şeyin arasında olma, iki şeyin birisinden eksik, diğerinden ise fazla olmayı kapsar. Ayrıca arasında bulunduğu şeyleri de kendi içinde barındırır.

Niteliksel olarak, ortanın uçlara karşıtlığı uçların birbirlerine olan karşıtlığından daha çoktur önermesini kabul edilebilir. Çünkü erdemli davranışta hiçbir şekilde kötü bir durumun niteliği yoktur. Fakat kendisi biraz esnek olarak, bu huyun kimi kez aşırılığa, kimi kez de eksikliğe doğru bir eğilim gösterdiğini söyler.⁵⁴ Bu durum tam olarak kötü değildir. Koşullar arasındaki farklılıklardan istenmeyen bir durum ortaya çıkmış olabilir. Niteliksel olarak erdemsiz kötü davranışlardan pay alarak - bu durum bir şekilde pay almalı ki örneğin cömertliği, savurganlık ve cimriliğin ortası olarak belirleyelim- erdemli bir davranışın portresi nasıl çiziliyor? Yani bilerek ve isteyerek böyle bir davranış nasıl olabiliyor? Ona göre cömertliğin içinde bir şekilde cimrilik ve savurganlık var; fakat nasıl var olduğu konusunda hiçbir şekilde açıklama yapmıyor. Aristoteles'in kullanmış olduğu bu ifade niteliksel olarak, uçlar hiçbir şekilde ortada bulunmaz; çünkü kötülük niteliğinden alınacak bir pay iyi olan erdemli davranışa eklendiğinde, erdemli bir davranış olarak nitelendirilemez. İyi ve kötü diye tanımlanan şeyler, birimsel şeylerin toplamı değildir. Yani niteliksel bir durumu, birimsel olarak ayıramayız. Onun için onlardan alınacak bir pay, ya bütün kötülüğünden alınacak ya da hiç alınmayacaktır. Savurgan kişi de cimri kişi de benzer eğilimle davranırlar ve davranışlarına tek bir yöneltici duygu hâkimdir. Cimride para harcamama hissi egemenken, savurganda para harcama hissi egemendir. Aynı şekilde cesaretli ve korkak kişide de benzer durum vardır. İlki hiçbir şeyden korkmazken, ikincisi her şeyden korkma hissi içindedir. Eksik uç olan korkaklık veya para harcamama duygusu ile aşırı uç olan para harcama veya korkmama duygusu niteliksel bir durumdur. Dolayısıyla bireysel davranışlar, göz önünde bulundurulduğunda, onlar ya aşırılık, eksiklik ve orta olma diye isimlendirilerek aynı çizgi üzerine konulmamalı ya da eğer aynı çizgi üzerinde olması isteniliyorsa, o zaman sadece niteliksel isimlere dikkat çekilmelidir: Erdemli ya da erdemsiz olarak. Üçlü bir şema içinde bunu ilişkilendirdiğimizde, karşımıza bir belirsizlik çıkmaktadır. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi, orta olma durumu eksik taraftan fazla olduğunu ve aşırı taraftan da eksik olduğunu gösterir. Bu

⁵³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 115.

⁵⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 43.

ise, erdemli davranışın, aşırılık olan erdemsiz davranıştan eksik olduğunu, eksiklik olan erdemsiz davranıştan ise fazla olduğunu gösterir. Farklı bir yorum olarak, orta olma, aşırı uç ile eksik uçta olan karakterin iyi yönlerini alıp kötü yönlerini almazsa; yani, eksik uçtan, gerekme-yene yapmama (cimri kişi gereksiz yere para harcamaz), aşırı uçtan gerekene yapma (savurgan kişi her ne kadar fazla para harcarsa da gerekli yerlere de harcama yapar) eğilimini alsa da, bu durumda bu kişilere tamamen erdemsiz kişi denilemez. Bunun yerine biraz erdemli biraz erdemsiz davranıyor denilmesi gerekmez mi? Aristoteles'e göre, Hayır. Çünkü ona göre, kötü davranış sergileyen herkes erdemsizdir.

Niceliksel olarak bakıldığında ise, onun erdemli ve erdemsiz üçlü insan tanımlamasının birlikteliğini görebiliriz. İki ucu kötülük ve ikisinin ortası olan erdemli davranışı, bir örnek üzerinden açıklamaya çalışalım. Yüz gram tuz ve yüz gram su, birisi tuz olarak aşırılık diğeri ise eksiklik-tir. Birinden elli gram tuz, diğeri-den ise elli gram su alıp karıştırdığımız da elde etmiş olduğumuz yüz gramlık tuzlu-su karışımı ideal orta olmaktadır. Erdemli insanı da böyle bir örneğe başvurarak açıklayabiliriz. Çünkü her ikisi de birimsel olarak ayrılır ve her birim birbirlerinin aynısı olur. Her iki uçtan da eşit birim aldığımız da ancak birbirlerini karşılıklı olarak biçimlendirebilirler. Birisi diğeri-den bir birim dahi fazla olsa o tarafa doğru bir eğilim sergilenir. Bu durumda uçlar sadece bir anlamda karşıtken, orta her iki duruma da daha karşıt hale gelmektedir. Uçlarda birbirlerinin sadece yokluğu üzerinden karşıtlık olası iken, orta durumda birbirlerinin orantısal birleşimi üzerinden her iki kötü durumun davranışta bulunması olası değildir. Çünkü ortada aşırı ve eksik durumun her ikisi de var; fakat her ikisi birbirlerinin durumlarını yok etmiş olarak bulunmaktadır. Ancak özsel olarak iki uç nokta, erdemli tipte bulunmaktadır. Bundan dolayı o aşırı ve eksik durumun ne olduğunun bilgisine derin düşünmeyle de varabilir (kendisinde olan tuz ve sudan hareketle). Aristoteles'in erdemli insanı, aşırılık ve eksikliğin ne olduğunu bilen birisidir. Dolayısıyla herhangi bir kimsenin bir şeyin ne olduğunu bilmesi için, o şeyin ne olabileceğini çağırıştırabilecek ve çıkartabilecek bilgisel bir alt zemininin olması gerekmektedir. Tuzlu-suda olduğu gibi iki uç da orta da var; fakat her iki uç ortada pratik olarak yok. Bu durum, her iki kötülükten pay alan, her iki kötülüğün de kendisinde olmadığı ve her iki kötülüğün ne olduğunun bilgisine ulaşabilecek gerekene gerektiği zaman, gerektiği gibi davranabilecek erdemli insan olmaktadır. Orta olan

durumda hiçbir şekilde kötülük davranışının bir huyu olmazken ve orta durumdaki erdemli insanın kötü bir davranışa bilerek ve isteyerek yönelmeyeceği onun kendisinde olan kötülüklerin ne olduğunun bilgisinde varken, uç taraftaki kötülükler de sadece diğer ucun ne olduğunu bilebilecek bilgisi vardır. Çünkü sadece bilgi, var olandan hareketle var olmayanın bilgisine ulaşmayı öğretir. Savurgan kişi parasını harcamayınca cimri olabileceğini, cimri ise parasını harcayınca savurgan olabileceğini öğrenir. Fakat hem savurgan hem de cimri paralarının belli bir kısmını veya paralarını belli bir şekilde harcayınca erdemli olabileceklerini öğrenemezler; çünkü erdemli davranış, her iki ucun birbirlerine üstünlük kurmayacak şekilde, iki ucun orantısız karışımından meydana gelmektedir.

Aristoteles'in orta yol öğretisi ancak bu şekilde niceliksel çözümleme ile haklaştırılabilir; fakat genel ahlak görünümü göz ardı edilir. İyi ve kötü durumu, birimsel olarak ele alıp, uçların ortada ne kadar var olduğu ve ne kadar birbirlerine karşıt oldukları sadece bu şekilde açıklanabilir. Fakat niteliksel olarak Aristoteles'in orta yol olarak erdemli insanının ve kötü diye tanımlanmış olduğu erdemsiz insanının aynı şema içinde açıklanabilmesi olanaksızdır.

Kötülüklerin aynı kişi de bulunmasına, erdemli insanda kötülüklerin bulunmadığına bakacak olursak, Aristoteles'in erdemli davranışlarının alıştırmalar yaparak en sonunda huy halini alabilmesi ne kadar gerçeklik taşıyorsa, kötü davranışların da sürekli yapılarak en sonunda huy halini alması o kadar gerçeklik taşımaktadır. Yani savurgan insanın huyu para harcamaktır, bazı şeylere para harcamadığında cimri diye nitelendiremeyiz; çünkü onlar, onun huyuna göre harcanmaması gereken şeylerdir. O her zaman kendi huyuna göre ve her zaman aynı şeylere gereğinden çok para harcar. Benzer durumda cimri ise, bazı zamanlar savurgan olmaz. Bu durum da, erdemli insanın huyu gibi onların kendi edindikleri huydur. Benzer etkinliklerden nasıl huylar oluşuyorsa⁵⁵ ve nasıl ki huy bir kere oluştu mu bir daha aksini yapmak imkânsızsa, erdemsiz insanda da bu durum aynıdır. Aristoteles haz, 'konusunda bahsederken hazzın kötü bir huyun eylemleridir'⁵⁶ diyor. Yani o kötü davranışları da huy olarak kabul ediyor. Erdemli insanda ise her iki kötülük de yoktur; çünkü onda her iki uçta uygun bir biçimde vardır. Bu uçlar onda aşırı olmadığı ve

⁵⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 31.

⁵⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 153.

karşıtını da içinde barındırdığı için o, iki kötülüğün ne olduğunun bilgisine varabilecek ve kötü bir davranış diye ona yönelmeyecektir. Dolayısıyla erdemli insanda kötü davranışa yönelecek bir arzu ve istek yoksa kötülüklerde de aksi bir durumun arzu ve isteği yoktur.

İster erdemli isterse erdemsiz davranış olsun, her birinin ayrı bir duygusal yönü vardır. Yani her bir davranış, farklı duygusal algılayışların eğilimleridir. Dolayısıyla erdem ve kötülükler arasındaki ilişki sadece bilgiseldir. Onlar aynı durumun farklı davranışlarının kavramsal gösterimi olarak izah edilebilir. Genel olarak biri kötü diğeri iyi olan iki davranış örüntüsü bulunmaktadır. Aristoteles yapılan davranışların biraz daha özeline inerek davranışların kötü olan yanlarını ikiye ayırmış olsa da, ayırmak istenildiği müddetçe daha fazla derecelendirilebilirdi. O sadece olabilecek en aşırı ve en eksik yan üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Fakat her insanın algısal farklılıklarını da işe koştığımız zaman, düşünsel olarak çok daha farklı eğilimlerle yapılan davranış örüntülerini de görebiliriz. İster ahlaki isterse diğeri başka bilimsel zeminlerde olsun, kişiler arası etkileşimlerde çok farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Fakat sonuçta hepsi olumlu ya da olumsuz iki kavramsal şema içine yerleştirilebilir. Ahlak zemininde de yapılan davranış ya iyi ya da kötü olarak biçimlendirilebilir. Şemanın biraz daha yukarısına çıktığımızda erdemlerin ve kötülüklerin hepsini tek bir kategori altına yerleştirebiliriz ve daha sonra aşağı doğru inerken aynı durumun farklı yönleri olarak ikiye, üçe, dörde vs. ayırabiliriz. Eğer ayrılmış olan her bir davranış varsa onların bilgisel zeminleri de doğal olarak diğeriinden farklılık sergileyecektir. Aksi bir durumun söz konusu olması imkânsızdır. A'nın yanına farklı bir şekilde bir de B yerleştiriyorsak, bu durumda hiç şüphesiz A'nın B'den farklı olduğunu gösteriyoruz demektir. Bundan dolayı da Ross'un dediğine katılabiliriz. O Aristoteles'in üçlü şemasının yerine ikili bir şema oluşturmaktadır. Çünkü ona göre iki uç kötülüğün de karşıt durumu aynı erdemli duruma karşılık gelmemektedir. Her iki kötülüğün de duygusal zemini farklıdır. Dolayısıyla her iki uç da kötülükse, hem ikisi farklı ifade bulmaktadır hem de karşıtları farklı erdemli davranışa karşılık gelmektedir.

Tablo-1 Ross, Aristoteles

Duygu	Erdem	Erdemsizlik
Korku	Cesaret	Korkaklık

Tehlike Sevgisi	Düşünerek Hareket etme	Ataklılık
Para istifleme	Cömertlik	Cimrilik
Para Harcama	Tutumluluk	Müsriflik

Dıştan bakıldığında, erdemli eylem, iki uç arasında bir orta noktadır, ama iki uçtan kaçınarak alt edilmesi gereken farklı itkililerdir ve içten bakıldığında, cesaret düşünerek hareket etmekten, cömertlik tutumluluktan tamamen farklı bir şeydir.⁵⁷

Onun ahlaki düşüncesinin çerçevesini oluşturan alçakgönüllülük, iyilik, iffet, kendine bağlılık vs. gibi nitelikler Hristiyan niteliklerinde de içerildiği⁵⁸ görülmektedir. Aristoteles'in döneminin üslubuna uygun diyaloglarla halka hitaben felsefe üzerine başka kitaplar yazdığını biliyoruz.⁵⁹ Bunun için de Aristoteles'in toplumsal ahlaki görüşü, genel olarak Yunan toplumunun dönemsel düşüncesinden ortaya çıkmış da olabilir. Onun ismi altında ahlak üzerine -içeriklerinin genel olarak benzer olduğundan dört farklı kitabın yer alması, ders verdiği odasının duvarlarında erdem ve kötülüklerin yazılı olduğu yönünde bir inanç olması ve eserlerin toplumsal bağlamdan uzak görüntü sergileyememesi, dönemin yaygın görüşünün formüle edilmiş bir örüntüsünden farklı bir şekilde düşünülmemesi ihtimalini de gözler önüne sermektedir.

Aristoteles'in orta yol olarak erdem öğretisinin eleştirel yaklaşımlarıyla genel perspektifi budur. Daha sonraki tek tek erdemli davranışları açıklarken, Aristoteles'in yer yer değinmiş olduğu niceliksel zemine değinmeyeceğiz. Çünkü o erdemli davranışları açıklarken, her zaman, gerekene gerektiği gibi davranış sergileme üzerinden gitmektedir. Bu perspektiften belirlenmiş davranışları yapıp yapmama iradesi ve tercihi, bazı davranışlarda kişinin kendisinde iken, bazı davranışlarda ise bilinmedik anlık olaylara verilebilecek cevabın ne olabileceğini belirleme yetisi de kişide olabilmektedir. İlkine göre, davranış yapılmadığında ahlaki olarak nitelendirilmeyeceği için, ahlaki olarak, zorunlu bir şekilde yapılması gerekmektedir, ikincisine göre ise verilecek tercihe dikkat çekilmektedir.

⁵⁷ Ross, *Aristoteles*, s. 241.

⁵⁸ Grant, *Aristotle*, s. 108.

⁵⁹ Gerard J. Hughes, *Aristotle on Ethics*, Routledge, London 2001, s. 9-10

İKİNCİ BÖLÜM

RUHUN ERDEMLERİ

2.1. Entelektüel Erdem

Aristoteles entelektüel erdemleri açıklarken onu karakter erdemlerinden sonraya bırakmaktadır. Fakat biz burada önce entelektüel erdemlere değindikten sonra karakter erdemlerine döneceğiz. Çünkü erdemin hem teorik hem de pratik bir anlamı varsa ve bunlar aynı kategori içinde yer alıyorsa, bunların bir ardışıklık taşıdığı bilinmesi gerekir. Dahası Aristoteles ahlak felsefesinde, ahlaklı davranışın değeri davranışın sonucuna bağlı olduğundan entelektüel sürece pratik süreçten daha önce değinilmesi gerekmektedir. Çünkü onun ahlak felsefesindeki entelektüel erdem, insanların ahlaki etkinlikte bulunurken onların davranış örüntülerini biçimlendireceği teorik birimdir.

Mutluluk ve mutluluğa götüren yolların gerçekte ne olduklarını bilmek için, entelektüel erdemlerin doğasının da göz önünde bulundurulması gerekir. Erdemli insanın eylemde bulunurken ruhun iyi durumda olması ve doğru kurala göre eylemde bulunması entelektüel bir durum ve entelektüel işlemdir.⁶⁰ Bunun içindir ki insanın davranışlarına yön verme yetisi üzerinde kısa da olsa durmalıyız.

Hiç kuşkusuz yapılan davranışlar belli bir düşünsel sürecin içinden geçerek eyleme yansır. Bu sürecin iki kanadı olan alınan etki ve verilecek uygun tepkisel davranış arasında önemli olan, aklın, aldığı etkiye verilebilecek en uygun davranışı belirlerken yapmış olduğu mantıksal işlem sürecidir. Aristoteles bu sürecin farklılıklarına dikkat çekerek, ruhu doğruya ulaştıran şeylerin beş tane olduğunu söyler. Bunlar, bilim, sanat, aklı başındalık, bilgelik ve ustur.⁶¹

Nesnelerin olduklarından veya olması gerektiği şeylerden başka türlü olamayacağını düşündüren ve bizi o sonuca ulaştıran şey, bilimdir. Özelden hareket ederek bulabileceğimiz genele ulaştıran tümevarım iken, geneli olan şeyler ise tasım yoluyla bilinebilir. Tasımı olmayan şeylerin bilgisine ulaşabilmek, bir biçimde ilkelerden hareketle kanıtlamalarda bulunarak genelin bilgisine ulaşmaktır. Bilim kesin

⁶⁰ Ross, s. 251

⁶¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 117.

sonuçlar üzerinde çalışan ve olan nesneyi, sadece olacağı şey olarak ortaya koyandır. Olduğundan başka türlü olabilecek şeyler ise ya yaratma ile olur ya da yapma ile. Yaratılan ile yapılan arasında büyük fark vardır. Yaratma sanatla ilgili iken yapılan eylemle ilgilidir. Sanatsal çalışmalar olduğundan başka türlü olabilecek şeyleri akılla, o olması için yeniden ortaya koyar. Sanatın ilkesi yaratılarda değil, yaratanda olan ya da olası şeylerden birinin olması ya da olmamasının nasıl oluştuğuna bakmakla ilgilidir. Akılla yapılan ve yaratmayla ilgisi bulunan sanatın da eylemle ilgisi bulunmamaktadır. Aklı başındalık, yerinde ve uygun düşünmedir. Düşünen kişinin, olduklarından başka türlü olabilecek şeyleri düşünemeyeceği ve bilimin, ilkeleri başka türlü olabilecek şeyleri ve zorunlu olan şeyleri düşünmesi imkânsızsa, akli başındalık ne bir bilim ne de bir sanat olabilir. Akli başındalık, ruhun akıldan pay alan yönünün sanı ile ilgili yönü olsa gerek; çünkü akli başındalığın ilkesi yoktur. Onun durumu düşünen kişilerin uygun zamanda eylemler esnasında kendileri için en uygun tercihi seçmelerine yardımcı olur. Genel bir kabulü ve ilkesi olmayana ölçülü olma da denilir. Ölçülülük, eylem sırasında uygun davranışın yapılmasını olanaklı kılan, erdemdir. Akılla değil daha çok duyumu olan şeylerin sonucu ile ilgilidir. Bilgelik ise bir işi yapma da ustalıktır. Her şeyin bir bilgeliği vardır: siyaseti bilme, sanatı bilme gibi. Her şeyin sadece kendisini bilen, kendisinde o şeyin bilgisine sahip olan kişiler bilgedir. Bilgelik bir erdemlilik; fakat düşünüp taşınmayla ve geneli bilmeyele ilgili değildir.⁶²

Düşünüp taşınma amaçla ilgilidir ve ne anlık olaylarda ne de sonucu belli olaylar üzerinde düşünüp taşınma olur. Düşünme zaman ister, düşünülecek şey, sağ akılla, tasımla yapılır. Yanlış bir düşünmeye varılsa bile o, yine de düşünmedir; çünkü orta terimin yanlış düşünülmesi onu hataya götürmüştür. Düşünüp taşınma, insanların davranışlarını sağ aklın hakikatine göre biçimlendiren erdemdir. Davranışların gerisinde davranışlara yön veren yetidir. Neyin doğru neyin yanlış olduğunu gösteren teorik bir süreçtir. Bu süreç, değişmeyen ilk hakikatlerle, eylemde en sonda olanlar arasında doğru yargılama, doğru sonuca varma işidir. Bu bir kavramdır. Aklın sezgi yoluyla ilk ilkelere ulaşması ve davranışları o ilk ilkelere uygun yönlendirmesidir. Akıl, hem en sonda olanlarla hem de tek tek eylemlerle olanlar arasında akıl yürüterek ereksel nedene

⁶² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 117-123. Ayrıca bkz: Aristoteles, *Metafizik*, (Çev. Ahmet Arslan), Sosyal Yayınları, İstanbul 1996, s. 81-86

ulaşır. O teklerden tümelleri çıkarır. Bu aklın işlevidir. Bu işlev ise onun için bir sezgidir.⁶³

Sezgi, asıl anlamında pratiğe uygulanan davranışın ne olacağını veya nasıl olacağını pratikten önce kavrayan bir yetidir. Bu yeti kuşkusuz bilgiden bağımsız işleyemez. Yani bilgisi olmayan herhangi bir şeyin teorik olarak kavrayışı mümkün değildir. Onun içindir ki pratikten önce gelen sezme gücü de bilgisel bir zemini gerekli kılmaktadır.

Akıl ve yaşın birlikte gittiğini belirten, yaşlı insanların akıllarının daha yüksek olduğunu varsayan Aristoteles, yaşlıların kanlarına ve kanıtlanmamış görüşlerine, daha az değer verilmemesi gerektiğini söyler.⁶⁴ Dolayısıyla o bir yönüyle, ahlaki düşüncesinin arka bahçesini deneyim ve tecrübenin iyimserliğine de bırakmış olmaktadır.

Bir anlamda, düşünce erdemleri ve karakter erdemleri birbirleri için zorunlu ve birbirlerini tamamlayıcı iki unsur olmaktadır. Uygun davranışın yapılmasına olanak tanıyan bilgisel zemin olmadan, koşullar içinde yapılması gereken uygun bir davranış ortaya çıkmayacaktır. Davranışların ortaya çıkmasından itibaren, farklı durumlar bilgisel zeminin de genişlemesine olanak tanıyacaktır. Bu aslında Aristoteles'in tasım dediği, tikellerden hareketle genel ilkelerden sonuç çıkarmaktır ve Aristoteles'in ahlak felsefesinin hem bilgisel hem de mantıksal yönüdür.

Aristoteles'in ahlak anlayışının alt zemini olan erdem konusunun arka bahçesini oluşturan entelektüel erdem temel işlevi düşünmedir. Düşünme ise bilgisel bir donanımı gerekli kılar. Onun için düşünme malzemesi olabilecek şeylerin, insanın etkinlikte bulunurken karşılaşmış olduğu farklı davranış örüntülerinden düşünsel çerçevesini genişletmesi gerekmektedir. Yani bir anlamda düşünsel süreç hem insanın davranışlarını düzenleyen hem de kendi bilgisel zeminini genişletmesi için davranışlara ihtiyacı olan durumundadır. Ayrıca kişilerin düşünsel durumları bu bilgisel doğruyu en uygun şekilde kullanmalıdır. Yapılacak davranışın en uygun ve yerinde olmasını sağlamalıdır.

⁶³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 124-126.

⁶⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 126.

Düşünme ve doğru sonuçlara ulaşma, bazı durumlarda olanaklı iken bazı durumlarda ise olanaksızdır. Olanaklı olmasını doğru kabul etmek, davranışsal zemini de aynı kabul etmeyi içerir. İlkeler aynı olsa bile her zaman davranışların aynı olması olanaksızdır. Üstelik davranışlar tek bir kişinin perspektifinde değildir. Dolayısıyla birden çok kişinin algısal durumları göz önüne alındığında farklı davranışsal tepkilerin farklılığına da dikkat çekilmelidir. Ortak kabullerden hareketle yalnızca, davranışı yapan kişinin iyi amaç gözetmesine bakılmalıdır. Fakat Aristoteles'in ahlak anlayışına baktığımızda davranışların sonuçları, sonuca ulaştıran süreçten daha fazla önem arz etmektedir. Her ne kadar düşünceyi, doğru yargılamayı, uygun davranışlara ulaşmayı ön planda tutsak da, düşünme araçlarının uygun ilişkisel durumlarından ortaya çıkabilecek yanlış sonuç zaten davranışı etkilemiş olacaktır. Aristoteles'in akıllı, yaşla paralel bir çizgiye yerleştirip, deneyim ve tecrübeye gereğinden fazla önem vermesini, davranış sonuçlarının bu yanlış durumlarının farkına varmış olmasına bağlayabiliriz.

Entelektüel erdemlerin bu şekilde anlattıktan sonra onun hemen altında teorik bilgeliği anlatarak daha sonra karakter erdemlerini anlatmaya çalışacağız.

2.1.1. Teorik Bilgelik

Aristoteles bilgeliği, birçok şeyi bilmemekle birlikte her türlü durumda daha iyi bilgiye sahip olmak şeklinde tanımlar.⁶⁵ Bu bilme durumunu da ikiye ayırır. Pratikte ilişkili olarak çok şeyi bilmeyi ve bunlar üzerinde düşünmeyi pratik bilgelik olarak nitelerken, düşünceyle ilişkili olan ve şeylerin pratikten soyutlanmış kavramlarını bilmeyi ve bunlar üzerinde düşünmeyi ise teorik bilgelik olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla teorik bilgeliğin konusu tümellerdir.⁶⁶ Yani tek tek şeylerin maddelerinden soyutlanmış kavramlarına sahip olmayı ve bu kavramlar üzerinde akıl yürütmeyi zorunlu kılar. Onun için Aristoteles genel hatlarıyla bilgeliği en değerli şeylere ilişkin us olarak ele alır.⁶⁷

Ona göre, özü akıl olan insan en yüksek olgunluğuna bilgide eriştiği için, teorik aklın ürünü olan düşünce erdemleri en yüksek erdemlerdir. Öyleyse insanı, en yüksek mutluluğa da en yüksek erdem olan düşünce erdemleri eriştirir. Teorik akıl en yüksek

⁶⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 82.

⁶⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 82

⁶⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 121.

kavramları, en yüksek doğruları, doğrudan doğruya kavrar. Teorik aklın gelişmesiyle, bu en yüksek kavramların bilinmesine Aristoteles *theoria* der. Pratik yaşamın bütün isteklerinden kurtulup, *theoria*'ya yönelmekle de insan tam bir mutluluğa erişir.⁶⁸ Usa göre olan *theoria* yaşamı,⁶⁹ insanı tanrılara yaklaştıran bir yaşam türüdür. Aristoteles, bu yaşamı da sadece bilgelere atfeder.⁷⁰ Ancak her şeyin tümelini bilen bilge bir insan tanrılara yakın bir şekilde düşünebilir ve yaşayabilir. Tabi ki de Aristoteles bunu tanrılaşmak olarak değerlendirmez, ama mümkün olduğunca bunu yapmamız gerektiğini açıkça belirtir.⁷¹

Düşünce erdemlerini kısa tutan Aristoteles, teorik bilgeliğe sahip bir insanın ulaşabileceği *theoria* yaşamına da pek fazla yer vermez. Ahlakın pratikle ilgili bir disiplin olduğu yönündeki inancından ötürü, her seferinde karakter erdemlerinin önemine vurgu yapar. Ona göre karakter erdemleri değerlidir, ama düşünce erdemleri daha değerlidir, dolayısıyla insan hayatının ideali olan *theoria* yaşamıdır, yani temadır.⁷²

2.1.Karakter Erdemleri

Karakter erdemleri, Aristoteles ahlakının pratik yönüdür. Koşullar arasındaki ilişki durumlarında etkilenime göre verilebilecek en uygun tepkinin niteliksel ismidir. Karakter erdemleri, alışkanlıkla pekiştirilen, tam olarak oluşması için genelde uzun bir zamanı gerektiren, erdemsel bir niteliktir. O dolayısıyla deneyim ve tecrübeyi gerektirir.

İlk başta karakterle ilgili bir yeteneğe sahibizdir ve bu yetenek pratikle geliştirilmelidir.⁷³ Nasıl bir insan adil işleri sürekli yaparak adil olmayı veya sürekli gitar çalarak iyi gitar çalmayı öğreniyorsa, aynı durum bütün davranışlarımız içinde geçerlidir.

⁶⁸ Bedia Akarsu, Mutluluk Ahlakı, İnkılap Yay., İstanbul 1998, s. 144.

⁶⁹ Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, s. 12.

⁷⁰ Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, s. 210 -211.

⁷¹ Gerard J. Hughes, Aristotle on Ethics, s. 47.

⁷² Ahmet Arslan, İlkçağ Felsefe Tarihi – 3 (Aristoteles), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İkinci Baskı, İstanbul 2009, s. 272.

⁷³ Ross, Aristoteles, s. 226.

Karakter erdeminin huy halini alması genelde uzun bir zamanı kapsadığından, karakterin oluşması için çok erken yaşlarda başlanması gerekmektedir. Eğitimde ve toplumsal hayatta vb. bütün her şeyde, karmaşık da olsa erdemsel konuların motifleri vardır. Bunları çocuklara öğretmek için uygun davranışlara yönlendiren etkinlikler düzenlenmelidir. Çocukların davranışları çoğu durumlarda kınanmamalı ve gerektiği şekilde desteklenmelidir. Bu konuda pedagoji çocukların ahlaki gelişimini oluşturmaya yardım edecektir.⁷⁴

Karakter erdemi, entelektüel erdemlerin aksine davranışlarla ilgilidir. Bu davranışlar, insanların farklı davranış örüntüleri olmayıp, daha ziyade onların aynı erdemli etkinliklerinin değişmesi zor, huy halini almış şeklidir. Yani, insanların kişiler arası ilişkilerinde herkesle kurmuş olduğu farklı davranış örüntüleridir. Elbette insanın tek bir davranışı onun karakterini yansıtmaz; ancak o insanın farklı koşullarda aynı hareket ettirici nedenle yapılan davranışları, asıl anlamda karakterinin ne olduğunu belirtir. Davranışlar, sürekli olarak aynı hareket ettirici nedenle yapıldığında huy halini alır. Bir insanın huyu ise, değişmeyen temel özelliğidir. Erdemli davranışlar sürekli yapılarak nasıl erdemli huy oluyorsa, erdemsiz kötü davranışlar da sürekli yapılarak erdemsiz huy halini alır. Onun içindir ki, karakterin iyiliği, erdemli davranışlar yapmakla olur. Nasıl ki bir gözün ya da kulağın iyi olmasını, onların en iyi şekilde görmesi ya da duymasıyla onların kendilerine göre iyi olduğunu belirtiyorsak, davranışlar da ilişkisel durumda, olması gerekeni en iyi şekilde ortaya koyduğunda iyi olabilmektedir. Fakat davranışların iyi olması da, o davranışı bilerek ve isteyerek tercih edilmesine bağlıdır.

Aristoteles'in ahlak anlayışı, insanların karakterlerine uygun erdemli etkinliklerini içermektedir. Bu etkinlikler, onların ahlaki olarak arka bahçesini düzenleyen entelektüel erdemin davranışlara yansımış durumlarıdır. Dolayısıyla insanın pratik yönünü oluşturan karakter erdemi, onların entelektüel durumlarının iyi olmasına bağlıdır. Entelektüel durumlarının iyi olması ise, hem bilgisel çerçevelerinin hem de mantıksal süreçlerinin iyi olmasını zorunlu kılar. Dolayısıyla, davranışlar süreklilik göstererek bilgisi de kalıcı hale gelmektedir. Daha sonraki davranışlarda ise kişiler, benzer

⁷⁴ Bobonich, "Aristotle's Ethical Treatises", s. 113-114.

etkinliklerden hareketle, koşullar içerisinde en uygun hangi davranışın yapılacağını tereddüt etmeden kavrar.

Aristoteles'e göre her nesnede orta olanın bize göre en iyi olduğunu; çünkü aklında bilginin de böyle buyurduğunu söylemektedir. Tümevarım yoluyla ve tündengelim yoluyla da böyle olduğunu açıklamaktadır. Ona göre karşıtlar birbirlerini yok eder, uçların ise hem birbirlerine hem de ortaya karşıt olduğunu söylemektedir. Aristoteles'e göre orta uçlar açısından her ikisi de olur demektir. Yani şöyle ifade etmek istiyor; eşitin daha küçükken daha büyük, daha büyükken daha küçük olması gibidir. Bu nedenle karakter erdemlerinin kimi ortalarla ilgili olduğunu ve belli bir ortada olması gerektiğini ifade etmektedir. Aristoteles burda şu soruyu kendisine yöneltiyor; erdem nasıl bir orta olması ve hangi ortalarla ilgili olduğunu sormaktadır. Bunun ele alınması gerektiğini ifade ederek bir tablo hazırlamıştır.⁷⁵

Tablo-1 Eudemos'a Etik, karakter erdemler.⁷⁶

Erdemin Aşırılığı	Erdem	Erdemin Eksikliği
Öfkelik	Sakinlik	Vurdumduymazlık
Cüretlik	Yiğitlik	Korkaklık
Yüzsüzlük	Utanmayı Bilme	Çekingenlik
Haz Düşkünü	Ölçülülük	Duyarsızlık
Kıskançlık	Adsız	İnfial
Kazanç	Adalet	Zarar
Savurganlık	Cömertlik	Cimrilik
Şarlatanlık	Ciddiyet	İstiha
Dalkavuluk	Dostluk	Soğukluk
Koltukçuluk	Samimiyet	İçtenlikten habersiz
Açgözlülük	Sağlam karakterlilik	İçi geçmişlik

⁷⁵ Aristoteles Eudemos'a Etik 1220b-1212a

⁷⁶ Aristoteles Eudemos'a Etik 1221a

Kendini beğenme	Yüce Gönüllülük	Pısrıklık
Gösteriş Budalılığı	İhtişam	Eli sıkılık
Kurnazlık	Aklı Başındalık	Avanaklık

Aristoteles buna benzer fakat biraz farklı olan başka bir tabloyu Nikomakhos'a Etik de hazırlamıştır.

Tablo-2 Karakter ederdemleri Tablosu⁷⁷

Erdemin Konusu	Erdemin Aşırılığı	Erdem	Erdemin Eksikliği
Korku/Güven	Adsız	Yiğitlik	Korkaklık
Hazlar	Kendini Tutamama	Ölçülülük	Duygusuzluk
Para harcama	Savurganlık	Cömertlik	Cimrilik
	Gösteriş Budalılığı	İhtişam	Eli Sıkılık
Onur	Kendini Büyük Görme	Yüce Gönüllülük	Kendini Küçük Görme
	Onur Düşkünü	Adsız	Onuru Umursamama
Öfke	Sinirlilik	Sakinlik	Öfkesizlik
Toplumsal İlişki	Şarlatanlık	Şakacılık	Yabanılık
	Dalkavukluk	Dostluk	Çetin Adam
Başa gelen ve Etkilenen	Utangaçlık	Utanmayı Bilme	Yüzsüzlük
	Kıskançlık	İnfial	Hasetlik

Aristoteles ahlak felsefesinde erdem konusunun teorik yönü olan entelektüel erdem ile pratik yönü olarak niteleyebileceğimiz karakter erdeminin genel çerçevesi bu şekildedir. Karakter erdemlerini anlattıktan sonra Aristoteles'in üzerinde durduğu ve

⁷⁷ Aristoteles, Nikomakhos'a Etik

genel olarak kişiler arası etkinliklerde çok fazla karşılaşılan farklı davranış örüntülerine değineceğim. Daha sonra ise pratik bilgeliği anlatacağım.

2.2.1 Cömertlik

Cömertlik, değeri para ile ölçülen mal alıp vermede övülen davranıştır. Çoğu zaman vermede övülür. Değeri para ile ölçülen her şeyin erdemli davranışdır. Aşırılığı savurganlık olurken, eksik tarafı ise cimrilik olmaktadır. Cimrilik mal konusunda gereğinden fazla titizlenenler için kullanılır. Savurgan kişiler ise mallarını saçıp savuran insanlardır. Onlar kendilerini tükettikleri için, servetlerini savurmak da bir anlamda kendilerini tüketmek olmaktadır. Onun içindir ki, cömert kişiler, zenginliklerini en iyi şekilde kullanan kişilerdir. Onlar paralarını gerektiği şekilde harcamazlar; gerektiği şekilde de harcarlar. Gereken şeylere gerektiği kadar harcama yaparlar. Para konusunun erdemi budur.⁷⁸

Para konusunun erdemi olan cömertlik, erdemli davranışta bulunurken paranın azlığı veya çokluğu ile ilgili değildir. O, daha çok veren kişinin kendi bütçesine göre en uygun zamanda, gereken kişiye gerektiği kadar verebilmeyi kapsar. Burada belirleyici nokta, aslında para değil, veren kişinin koşullara erdemli bir şekilde yönelmesidir. Para yalnızca erdem davranışının araçsal yönüdür. Aristoteles'in genel olarak cömertlik erdemine yönelim tarzı paranın miktarı ile ilgili değildir. O daha çok paranın erdemli bir şekilde nasıl kullanılacağı üzerinde durmaktadır.

Elbette herkesin belli bir miktar parası vardır, kiminin az kiminin ise çok. Cimri az parası olan, savurgan da çok parası olan diye veya uygun parası olana da cömert diye nitelendirilmiyor. Bunlar, herkesin, kendisinde olan parasını nasıl kullandığına göre almış oldukları niteliklerdir. Genel olarak cimri kişiye verme de eksik kalan olarak bakılır, o çoğu zaman hem gereken hem de gerekmeyen yere vermez, fakat gerektiği şekilde almada aşırıya kaçır. Savurgan kişi ise hem gerektiği hem de gerektiği yerlere verme eğilimine sahipken, genellikle gerektiği yerde alma eğilimine sahip değildir. Onların da gereken ve gerekmeyen eğilimleri kendi algısal eğilimlerine göre biçimlenmektedir. Cömert kişi ise her ikisinden pay alarak gerekmeyen yere vermez; fakat gereken yere ise vermede kaçınmaz. O aynı zamanda alma eğiliminde de verme eğilimine sahip olduğu gibi davranarak, gereken yerlerden gerektiği kadar alır. Fakat onların almaları sağ akla uygun olarak yapılır ve paralarını dağıtmalarından sonra

⁷⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 68-69.

paralarının tükenmesi olacağından, davranışlarını sürekli yapmaları için gereken yerlerden almak zorundadırlar. Nasıl ki büyük bir fabrika patronu cömert bir kişi, gereken kişilere gerektiği kadar veriyor ve yapmış olduğu ürünlerden de gerektiği kadar alma eğilimine sahip oluyorsa, aynı şekilde diğer herkesin de yapmış olduğu şeylerden gerektiği kadar almasının mümkün olması gerekir.

Cimri kişiler, paranın kendisini sevme eğilimi taşıırken, savurgan kişiler ise parayı amaçlarına ulaştıracak araç olarak sevme eğilimi taşımaktadır. Onun için onlar para gerektiren kullanımlarda yapılan davranışa bakmamaktadırlar. Cömert kişiler ise parayı sevme eğilimi taşımazlar. Onlar daha çok paranın getirdiği mutluluğu severler. Bu mutluluk sürekli olunca onlar daha mutlu olurlar. Bundan dolayı da onlar paralarını kullanırken üzüntü de duymazlar.⁷⁹

Savurgan kişiler ise gerektiği yere gerektiği şekilde harcayan insanlar değillerdir. Onlar çoğu zaman anlık duygulanımlar için harcarlar. Onlar, bunun için çok fazla yere para harcarlar. Harcadıkları yerlere bakmadıkları için bazen yok yere birilerini zengin ederler, o da kötü olduğu için daha büyük bir kötülüğe yol açarlar. Bu tür insanlar daha çok haz düşkün olan insanlardır. Haz anlık duygulanımlar olarak ortaya çıkacağından belli bir süre sonra etkisi geçecek ve geçince de yine aynı davranış ortaya çıkacaktır. Süreç uzayınca da onların paraları tükenir. Harcadıkları para tükenince, bu sefer de gerekmeyen yerlerden de alma eğilimi sergilerler. Alma eğilimlerini nerden ve nasıl yaptıklarına bakmazlar, onlar sadece alma eğilimindedirler.⁸⁰

Cimrilik her ne kadar vermede eksik kalıp almada aşırıya kaçanlar için kullanılıyorsa da, bazı durumlarda vermede eksik kalanlar için, bazı durumlarda da almada aşırıya kaçanlar için kullanılır. Hasis, nekes, pinti diye adlandırılanlar tümüyle vermede eksik kalırken, bazılarının ait olan şeyi de almayı arzu etmezler. Bazıları kötü bir şey için kullanılmasın diye vermek istemezler, bazıları ise korku yüzünden başkalarından almazlar. Bir başka farklı cimrilik olan vurguncular, tefeciler, almada aşırıya kaçarlar, fakat vermede eksik kalmaktadırlar. Aynı şekilde hırsızlar, arakçılar da

⁷⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 69.

⁸⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 72.

almada aşırıya kaçanlardır. Çünkü onlar gerekmeyen yerden gerekmediği şekilde alırlar. Hem de onların kazançları kirli olduğu için ahlaklılık olarak nitelendirilmez.⁸¹

Cömertlik, ne gerekmeyen yerden gerekmediği kadar almak ne de gerekmediği yere gerekmediği kadar vermektir. O daha çok koşullar içerisinde veya dışında gereken şeyin ne olduğunun açık bir şekilde ayırtına varan kişi olarak tanımlanır. Onun niteliği harcadığı paranın boyutları ile ölçülmez, az da harcayabilir, çok da harcayabilir; fakat harcamış olduğu şey veya yer, harcanılması gerektir, harcanılan ise harcanması gereken kadardır. O bunun ne kadar olacağını bilen kişidir. Kendini ve karşısındakinin ne olduğunun tam olarak farkına vardığından sonra iki öncülden mantıksal olarak sonuç çıkarabilecek bir kişidir cömert kişi.

Ayrıca parası çok olan cömert kişiler, harcadıkları yerlerin değerine göre harcama yaptıklarında da ihtişamlı olurlar. Bu kişiler daha çok kendilerinde olanlara göre değerlendirilmezler de yaptıkları harcamalara göre değerlendirilirler. Çünkü bu kişilerin mal mülk konusunda varlıkları çoktur. Onun için bu kişiler cömert kişilerden daha üst seviyede olarak muhteşem diye nitelendirilirler. Onlar diğer cömert insanlar gibi küçük şeylere küçük para harcama yaptıkları için değil, zira büyük şeylere yakışacağı şekilde büyük paralar harcadıkları için böyle anılırlar. Tabi ki muhteşem kişi cömerttir; fakat her cömert muhteşem değildir.⁸²

Para kullanma da muhteşemlik bir tür cömertlik olsa da, onun eksik tarafı eli sıkılık, aşırı tarafı ise gösteriş budalalığı olarak ifade edilir. Muhteşem kişi, ayrıca yapılacak şeye, en ihtişamlı bir şekilde, ona yakışan şeyin nasıl yapılacağını da bilen kişidir. O, paranın harcanacağı şeyin, en güzel bir şekilde kendisini nasıl gösterebileceğini bilir ve ona göre harcama yapar. Yaptığı şey de gösterişi ile büyüler. Eli sıkı ve gösteriş budalası olan kişiler ise, harcama yapılacak şeyin, tam olarak bilgisine varamazlar. Onlar sadece kendileri için bir şey yapmak isterler. Onun için onlar ya yapılacak şey için daha az para harcayarak gösteriş yapmak isteyenlerdir, elbette bu tür insanlar eli sıkıdır ve yaptıkları şeyin değerini yitirmesine sebep olurlar ya da yapamayacakları şey için, kendilerini göstermek ve kendilerine ben yaptım dedirtmek için gerekmediği şekilde çok para harcayarak yapılan şeyin kendi gösterişini

⁸¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 72-73.

⁸² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 74.

kaybettirebilirler. Bu tür insanlar, yapılacak şeyin güzelliğiyle değil de, kendi iyiliklerini düşünerek hareket ettikleri için erdemli insanlar değillerdir. Erdemli davranış yakışacak şeye yakışacağı kadar harcama gerektirir. Hiçbir şeyin parasal boyutunun kuruşu kuruşuna hesaplanmasına yaslanmaz. Bu nedendir ki, muhteşemlik herkes için kullanılmaz. O daha çok malı mülkü fazla olan insanlar için kullanılır.⁸³

Muhteşem kişilerin harcamaları, esere uygun olmalıdır. Harcama yapılırken sadece eser düşünülmesi, onun kendisine yakışır bir şekilde nasıl olacağına sadece bu şekilde karar verilmelidir. Erdemli kişinin özelliği bu olsa gerek. Fakat Aristoteles ‘yapılan iş harcamaya, harcama da işe uygun olmalıdır der ve ekler, ondan fazla olmalıdır.’⁸⁴ Aristoteles, eserin boyutunu aşması konusunu yukarıda gösteriş budalaları için de kullanmıştı. Ayrıca yakışan demek, eserin kendi kendisinde olan şeyi esere vermek demektir. Bir şeyin güzelliği ancak kendisi ile sınırlıdır. Yapılacak şeyin kendisini aşmak, yapılacak şeyin güzelliğini de yitirmesine sebep olur. Bu bir anlamda gösteriş budalılığı ile yakın bir anlama gelmektedir.

Ayrıca Aristoteles, eserde büyük olan harcama ile harcamada büyük arasındaki farkı da ortaya koyarken küçük bir hata yapar. Ona göre bir çocuk için çok güzel bir top ya da şişe güzel bir armağandır, fakat muhteşem kişiye yakışmayan bir özelliktir. Bundan dolayı muhteşem kişinin kendi ihtişamına göre armağanın da muhteşem olması gerekmektedir.⁸⁵ Fakat muhteşemlik, kişinin kendisinde olana göre harcamak değildir. Yakışana yakıştığı gibi harcama yapmaktır. Muhteşem kişinin bir çocuğa böyle bir armağan vermesi elbet küçük olabilir ve çocuk o insana başka bir yaklaşım sergileyebilir. Fakat verilecek armağan, kişinin kendi muhteşemliğinden hareketle değil de, hem çocuğun durumu hem de kendi durumu arasından çıkacak en iyi sonuçla değerlendirilmelidir. Çocuğun veya armağan verilecek herhangi bir kişinin aldığı mutlu olabileceği şey ne ise, o verilmelidir. Ne gereğinden çok olarak kendisine göre ne de gereğinden az olarak armağan verilecek kişiye göre hareket edilmelidir. O, koşullar içinde, o koşulun en iyi şekilde ayırtına varıp en güzel armağanı vermelidir. Bize göre muhteşem kişi böyle kişi olmalıdır.

⁸³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 74-76.

⁸⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 74.

⁸⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 76.

Cömertlik bir erdemdir, sürekli ve daimi olduğu zaman. Aristoteles bu erdemi iki kısma ayırarak incelemektedir. İlk olarak genel bir cömertlik anlayışına değindikten sonra, daha sonra ise daha çok geliri olan insanlara değinmiştir. Elbette her ikisi hem aynıdır hem de farklıdır. Cömertlik herkes için kullanılmasına rağmen, muhteşemlik herkes için kullanılmayan bir niteliktir. Fakat bu arada belirtmek gerekir, muhteşemlik erdemi sadece parasal olarak çok iyi olan insanlar için kullanılmamalı, aynı zamanda diğerlerine göre akla daha fazla başvuranlar için kullanılmalıdır. Çünkü paranın azlığı etkinlikte bulunmayı kısıtlayabilir. Kişi her ne kadar etkinlikte bulunmak istese de kötü bir suç işlemek istemediği müddetçe eylemde bulunmak istemeyebilir. Aksi durumda paranın çokluğu eylemde bulunmayı kısıtlayıcı bir etki yapmaz. O her şeyi yapabilecek gücü kendisinde bulabilir. Onun için muhteşem kişinin akla daha fazla ihtiyacı vardır. Doğru zaman ve doğru yerde, en doğru şekilde kullanmayı bilmelidir. Aristoteles'in tanımlamasından hareket edersek, muhteşem kişinin yaptıkları da kendi muhteşemliğine yakışır olacağı için, önüne geçilemeyecek yanlış sonuçların ortaya çıkmasına sebep olunabilir.

2.2.2 Yüce Gönüllülük

Yüce gönüllülük erdemi onurla ilgilidir. Onurun hak edilmesinin büyüklüğüne göre elde edilmiş olan bir erdemdir. Aristoteles bu erdeme ayrı bir önem atfeder. Çünkü ona göre zaten erdemli davranış onurlandırır insanı. Fakat Aristoteles ayrı bir önem attığı bu erdemi biraz abartılı bir şekilde ifade etmektedir. Bazı yerlerde erdemli bir insana yakışan bir ifade tarzı bulurken, diğer bazı yerlerde ise genelde belirtmiş olduğu erdemli insan karakterinden uzak bir ifade bulmaktayız.

O genel olarak yüce gönüllülük erdeminin, kendisinin büyük şeylere layık olduğunu düşünen ve gerçekten o şeye layık olan kişiler için kullanmaktadır. Bu erdem aynı koşullar içindeki durumun dört farklı koşulunun birisinin karakteridir. Aristoteles bahsetmiş olduğu bu dört farklı karakter tipinin birinin üzerinde durmaz, o genel öğretilerine uydurmak için üçünü ele alır. İlk ikisini kendisine göre erdemli olarak diğer ikisini erdemsiz olarak açıklar. Erdemsiz eğilimlerin de birisi değerlendirmede eksik kalırken diğeri aşırıya kaçmaktadır. Bunların genel çizgisi, cömertlikte para, yiğitlikte korku gibi belirgin durumlar değil de liyakat diyebileceğimiz, erdemliliğine atfedilmiş olan değerdir. Bunlar kötü davranışlar değildir, çünkü erdemsiz davranışlarının sonuçları kendilerinde olan bir durumdur.

Bunlardan ilki, bahsetmiş olduğumuz erdemın kendisidir. Kendini büyük şeylere layık gören ve o liyakati kabul eden kişilerdir. Diğer kendisini küçük şeylere layık gören ve o liyakati kabul edenler için kullanılır. Diğer ikisi ise Aristoteles'e göre hoş olmayan durumlardır. Bunlardan ilki, kendisini, layık olmadığı halde büyük şeylere layık görenler için kullanılırken, ikincisi ise kendisi büyük şeylere layık olduğu halde kendisini büyük şeylere layık görmeyen kişiler için kullanılır. Bu hoş olmayan durumların ilki kendini beğenmişlikle nitelendirilirken, ikincisi ise pısrıklık olarak nitelendirilmektedir.⁸⁶

Yüce gönüllülük kişilerin kendilerinde olan bir şey değildir, daha çok yaptıkları ile ilgili, yani dışsal iyilerle ilgilidir. Bu durum yapılan şeylerin büyüklüğüyle ölçülüdür. Ne kadar büyük yapılırsa o kadar büyük bir değere layık görülürler. Bu tanrılara özgü bir şey gibidir. Yüksek mevkilerde olan ve o şeylere layık olanlar için kullanılan bir niteliktir. Bu dışsal iyiler de onurlandırma ile ödüllendirilir. Yapılan ne kadar büyük olursa, onur da o kadar büyük olacaktır. Yüce gönüllü kişi böyle olsa gerek. Fakat büyük onurlara layık görülüp de bu onuru kabul etmeyen kişiler pısrıktır. Üstelik daha büyük onura layık görülüp de bunu kabul etmeyen kişiler, daha pısrık olmaktadır. Pısrıklık hem kendine oranla hem de yüce gönüllüye göre değerlendirmede eksik kalırken, kendini beğenmiş ise kendini değerlendirmede kendisine oranla aşırıya kaçmış olarak dikkat çekmektedir.⁸⁷

Yüce gönüllü kişi talih ve talihsizlik karşısında ölçülü olan kişidir. O ne talih gülünce çok sevinecek ne de başına bir talihsizlik gelince çok üzülecektir. Aynı şekilde onura karşı tutumları da aynı olacaktır. Onlar zenginlik ve egemenlikleri, onur için isterler ve onun için onurlandırılmak isterler. Soylu kişiler, zenginler, egemen kişiler de üstünlüklerinden dolayı onurlandırılırlar. Aynı zamanda da erdemli kişilerdir. Çünkü sahip oldukları şeyi ancak erdemli insanlar güzel ve iyi olarak yapar ve ona göre de onur alırlar. Aksi takdirde erdem olmazsa talihin sağladıkları şeyleri hazmedemeyeceklerdir. Kendilerini çok üstün görüp diğer insanları küçümseyeceklerdir. Kendileri ise gelişigüzel davranacaktır. Çünkü onun olan her şey

⁸⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 77.

⁸⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 77.

talihle gelmiştir. Talihle gelen şeyi düzgün ve doğru bir şekilde kullanamazsa, yani erdemli bir şekilde, yüce gönüllü insanla aynı olmayacaktır.⁸⁸

Yüce gönüllü kişi Aristoteles'e göre üstün özellikleri olan kişidir. Onun için bir anlamda onurlandırılmalarını tanrısal bir boyutla değerlendirmektedir. Yüce gönüllü kişiler, büyük şeylerin adamıdır, onlar küçük şeylerle ilgilenmezler, her zaman iyilik yapmak isterler, iyilik gördüklerinde ise utanırlar, çünkü iyilik yapmak büyüklüğün, iyilik görmek ise küçüklüğün bir özelliğidir. Yüce gönüllü kişi, iyilik gördüğünde büyüklüğünü yitirecektir, kendisini borçlu hissedecektir. Onun için görmek yerine hep iyilik yapmak isterler. Yüksek mevkilerde olanlara büyüklüğünü göstermek onlar için iyi bir şeydir; fakat orta hallilere karşı büyüklük göstermek kibirlilik olacağından kendilerine yakıştırmazlar. Onurlu, az ama büyük iş yapmak da yüce gönüllünün özelliğidir. Ayrıca yüce gönüllü insanlar dostundan başkasına muhtaç yaşamaz, aksi durum kölece ve dalkavukların işidir. Hayranlığa kendilerini kaptırmazlar, çünkü onlar için hiçbir şey büyük değildir. Övülmek istemezler ve başkaları, hatta düşmanları hakkında kötü konuşmazlar. Meyvesini alabilecekleri şeylerden çok meyvesini alamayacakları şeylere eğilimlidirler. Onlar sakindirler, tok konuşurlar, gerginlik içinde telaş yapmazlar. Yüce gönüllü, böyle insanlara denir, bunları yapmada eksik kalan pısrık, aşırıya kaçan ise kendini beğenmiş olarak nitelendirilir.⁸⁹

Yüce gönüllü insanların eksik kalanı, yani pısrıklık ve aşırıya kaçanı, yani kendini beğenmişlik, aslında kötü bir durum değildir. Eksik kalması çekingenlik olarak ifade edilebilir. Layık olduğu halde liyakatini geri çevirmek, kendini tanımamakla ilgili olsa gerek. Kötü bir şey değildir; çünkü kimseye zararı dokunmaz. Fakat kendini tanımayan kişi, arzu edilecek dışsal iyilerden ve şeylerden layık değilmiş gibi uzak dururlar. Bu tür insanlar, bunların farkına varamadıklarında kendilerini daha kötü kılarlar. Oysa kendini beğenmiş kişiler, bu kişilerin aksine daha aptal insanlardır. Onlar kendilerini öncekilere göre hiç tanımazlar. Yapamayacakları işleri yapmak isterler, giyime kuşama değer verirler. Kendi talihliliklerinin görülmesini isterler ve bundan dolayı da onurlandırılmak isterler.⁹⁰

⁸⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 78-79.

⁸⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 79-81.

⁹⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 81.

Aristoteles'in yüce gönüllü kişiye atfetmiş olduğu özellikler genel anlamda, iyimser bir bakışın sonucudur. Aslında o olması gerekeni anlatmaya çalışmaktadır. Fakat daha özele doğru indiğinde yüce gönüllü kişiye atfetmiş olduğu nitelikler aşırıya kaçmaktadır. Kendini değerlendirmede eksik kalan bir kişi için kullanmış olduğu pısrıklık gibi niteleme yerine alçak gönüllü ifadesini kullanması daha yerinde olabilirdi. Elbette herkes yaptıkları şeylerin boyutlarını düşünmektedir. Fakat karşılığında bir ödül beklemeyebilir. Çünkü yüce gönüllü insanlar da bir anlamda insanlara saygılı olmalıdır. Üstelik Aristoteles kendisi aktarırken, yine yüce gönüllü insanın, kendisinden yukarıda olanlara değil de, daha aşağıdakilere iyilik yaptığını belirtmektedir. Onlardan karşılık beklenmemelidir. Onurlandırılmak istenci var ise ki bu da bir beklentidir, o zamanda kendini beğenmiş insandan farklı olmayacaktır. Yapılan davranışın karşılığın da her ne olursa olsun hiçbir beklenti taşınmamalıdır.

Sayın Ross da Aristoteles'in yüce gönüllü kişi tipinin üstün özelliklerine dikkat çeker; fakat pek de hoş olmayan bir tipten bahsettiğini de eklemektedir. Ona göre Aristoteles'in çizmiş olduğu bu tipin tatsızlığı, yüce gönüllü insanın çok fazla abartılı bir şekilde biçimlendiği şeklindedir. Aristoteles'in yüce gönüllü tanımlaması, sadece, onun etiğinin kötü yanı olan kendine dönüklüğü bir ölçüde açıkça ortaya koymaktadır.⁹¹

2.2.3 Yiğitlik

Yiğitlik zemini korku ile biçimlendirilmiş erdemdir. Aristoteles'in tanımlaması, korkular karşısında akılla bir duruş biçimini ifade eder. Yani korkulacak ya da korkulmayacak şeylerin neler olduğunu ve onlardan korkulup korkulmayacağını bilen ve koşul içinde korkma veya korkmama eğilimini sergileyen kişilerdir.

Korkularla ilgili olan yiğitlik erdemi, korkulacak bir şey karşısında gerçekten korkulması gerekiyorsa korku eğilimini yansıtırken, korkulmaması gereken bir şey karşısında ise korkmama eğilimini yansıtmaktadır. O ne korkmakta aşırıya kaçan korkak gibi koşullarla yüzleşmeden korku eylemini sergiler ne de cesur gibi korkmamakta aşırıya kaçanlar gibi koşullarla yüzleşmeden atik halini sergiler. O daha çok eylemden önce sakin, eylemde ise etkin durumdadır.⁹²

⁹¹ Ross, *Aristoteles*, s. 244

⁹² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 59.

Yiğit kişiler, insan doğasını aşan doğal olaylar karşısında korku duymazlar. Onlar daha çok oradan gelebilecek acıya katlanmayı tercih ederler. Onlar hiçbir zaman bu durumlar karşısında ne korkak insanlar gibi korku yaşarlar ne de depremden, selden korkmayan Keltler gibi koşulların üstüne giderler. Onlar gerektiği şekilde davranırlar. Davranışları da onların huylarıdır. Erdemli bir şekilde içinde buldukları durumun ayırtına varıp, ona göre davranış sergilerler.

Aristoteles yiğitlik erdemine benzeyen beş tür cesaretli olma tipini ayırt eder. İlki, politik cesarettir. Yiğitliğe en yakın olan cesaret tipi budur. Politik cesaret yasalar tarafından belirlenmiş olan durumlarda, hem ayıplanmamak için hem de onurlandırılmadan kaynaklanan tehlikelere göğüs germek için ortaya çıkan yurttaşların cesaretleridir. Diğeri, savaşta işi bilen, profesyonel askerlerin göstermiş oldukları cesaret tipidir. Onların göstermiş oldukları cesaret, ellerinde bulunan silahların vermiş olduğu cesarettir. Onların silahlarında mermiler bittiği zaman, ilk olarak ortadan kaybolacaklar da onlar olacaktır. Onların kaçmalarından sonra halk yalnız kalacak ve ölecektir. Bundan dolayı onlar, o durumda daha soylu olan ölümden kaçtıkları için çirkin bir şey yapacaklarıdır. Üçüncüsü, öfkenin ve acının sebep olduğu cesarettir. Bu tür insanlar hayvanların göstermiş olduğu cesaret örneğini gösterirler. Çünkü bu insanlar koşullar içinde, koşulları düşünmeden tıpkı kendilerini yaralayanlara saldıran hayvanlar gibi atak davranırlar. Bir diğeri ateşli mizacın kişiliğidir. Genellikle etkilenimlerden kaynaklanan pek fazla uzun olmayan, kısa süren bir cesaret tipidir. Sonuncusu ise bilgisizlikten kaynaklanan cesarettir. Bu kişiler eylemde bulunurken bilgidен uzak bir şekilde davranırlar. Koşulların bilgisine davranış esnasında varınca da kaçma eğilimi gösterirler.⁹³

Yiğitliği tam olarak, fiziki cesaretin vermiş olduğu bir erdem olarak anlamamak gerekir. Onu daha çok bir içgüdünün harekete geçirebileceği ve sadece onun soyluluğundan dolayı yapılabilecek bir davranış örüntüsü olarak anlamamız gerekir.⁹⁴ Yiğit kişiler koşullarda aklın öngördüğü şekilde davranan kişilerdir. Sadece koşulların ne olduğunu nasıl davranılması gerektiğini bilen kişiler yiğittir. Bir başka şey için yiğitlik yapmak yerine, yapılacak şeyin soylu bir davranış olmasından dolayı yaparlar. Onlar daha çok koşulların bilgisini sentezleyen insanlardır. Cesur kişiler ataklığının

⁹³ *Aristoteles, Nikomakhos'a Etik*, s. 59- 62.

⁹⁴ Ross, *Aristoteles*, s. 242.

kötü sonucunu yaşarlar. Korkak kişiler ise koşullar öncesinde etkinliklerini sonlandırdıkları için kötü bir durum yaşamazlar; fakat yapmış oldukları geri durma davranışları kötü bir davranıştır.

Bir taraftan yiğitlik erdemi, Aristoteles'e göre bilginin vermiş olduğu ve duygulanımla desteklenmesi gereken bir erdeme benzemektedir. Ne sadece duygusal ne de bilgisel eğilim yiğitliğin soylu davranışını yapmaktadır. Onlar, gerekene gerektiği gibi, üstesinden gelinebilecek bir davranışı çekinmeden yapma eğilimindedirler, fakat üstesinden gelinemeyecek bir davranışın karşısında da yiğitlik örneğini gösterip bir anlamda kaderlerine razı olanlardır. Bu anlamda Aristoteles'e göre yiğit kişi 'güzel bir ölüm karşısında ve ölümü getirebilecek şeylerle burun buruna geldiğinde korku duymayana denilebilir.'⁹⁵

Diğer taraftan ise, yiğitlik erdeminde bilgisel zeminin ayrı bir önemi vardır. Koşulların bilgisine ulaşılmadan yapılacak davranış erdemli bir davranış değildir. Bilgisini bilmeyen kişiler ya atak olurlar ya da korku duyarlar. Denizde olabilecek zor bir durumda olduğu gibi diğer durumlarda da, denizci olan ve denizi bilen kişiler ya o durumdan kurtulmak mümkünse kurtulmak isteyeceklerdir ya da kurtulmak mümkün değilse, soylu bir şekilde ölümü bekleyeceklerdir. Onlar ne korkak gibi eli kolu bağlı ne yapacağını düşünenler gibi ne de kurtulmak için cesur insanın ataklığı gibi bilgiden uzak davranışlar sergileyeceklerdir. Onlar sakin olarak, gelecek ölümü soylu bir şekilde karşılayacaklardır.

2.2.4 Ölçülülük

Ölçülülük erdemi bedensel hazlarla ilgili bir orta olma hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat o aklın kontrol altında tutmuş olduğu yanın bir etkinliğidir. Haz almada aşırılık ve eksiklik yerine, insanın akılsal yönünün onaylamasına ve onaylamamasına karşılık gelir.

Ölçülülük erdemi Aristoteles'e göre, insan ve hayvanda bulunan ortak duyuların tat alma ve dokunma duyusuyla ilgilidir. Diğer duyular ise ona yardımcı olurlar. Nasıl ki köpekler tavşan kokusundan, aslanlar ineğin böğürme sesinden hoşlanmayıp onu yemekten hoşlanıyorsa ve o koku ile ses onlara yardımcı oluyorsa, insanlarda da benzer durum söz konusudur. Fakat tat alma duyusunun da pek fazla bir etkisi yoktur. İnsanlar

⁹⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 57.

bir şarabın tadına bakmakta ya da yemekteki baharatı algılamakta pek fazla haz düşkünü olmamaktadır. O zaman haz düşkünlüğü daha çok dokunma duyusu ile olsa gerek. Çünkü insanlarda ve hayvanlarda ortak olması ve hazzın duyusunun yaygın olması gerekir. Bu da daha çok dokunma duyusu ile ilgilidir. Hayvanlarda da ortak olan ve yaygın olan bu duyunun vermiş olduğu haz ayıplanacak ve hayvanca bir şey olacaktır.⁹⁶

Hazlar bedensel ve hayvanca olduğu için ve insanlarda da ortak olduğundan dolayı bu hazlar ölçülü bir şekilde olmalıdır. Hazlar kaçınılabilecek davranışlar değildir. Onlar arzu ve isteğin hâkim olduğu aklın sözünü dinleyen ve aklın kontrol altında tutması gereken bölümün eğilimleridir. Onun için hazlardan gerektiği zaman ve gerektiği şekilde ölçülü olarak alınmalı. Aklın onaylamadığı herhangi bir hazdan ise geri durulmalıdır. İnsan aklın kontrolüne uymayıp sadece arzusuyla hareket ederse, haz düşkünü olacaktır. Aksi durumda ise, aklın o hazza yaklaşılmasının kötü olduğunu beyan ettiğinde geri durulabiliyorsa ölçülü bir davranış olacaktır. Ölçülülük, bir anlamda hazzın kötü bir yolla getireceği rahatlığa karşın, akla uyararak hazzın ortaya çıktığında ondan geri durarak acıya katlanmayı gerektirir.

Aristoteles'e göre insanlar arasında haz almayan ve hazlar arasında ayırım yapmayan kimse yoktur. Herkes belli türlerde hazları almaktan hoşlanır ve herkes kendi arzularına göre hazlar arasında ayırım yapar. İnsanlarda var olan bu hazların hepsinde, arzu ettiğinde hazza yönelenler, haz düşkünü olarak isimlendirilirler. Hiçbir şekilde haz almayan her şeyden geri duran kimse olmadığı için bunların ismi yoktur. Her şey de haz alabileceği bir durum karşısında akla uyan, aklın gösterdiği şekilde davranan kişi ise ölçülüdür. Ona arzusuna yenik düşmedi de denilebilir. O, arzu duyduğu şeyi aklın yardımıyla kontrol altında tutacak. Bazı zamanlar hazlardan çok şeyi arzulayanları kınayacak, ayıplayacaktır. Kendisi gerekmediği zaman arzu duyduğunda ya ölçülü bir şekilde arzu duyma eğilimi gösterecek ya da acıya katlanacaktır.⁹⁷

Hazlar genellikle kişinin istenci içindedir. İnsanlar hazza yönelmeyi kendileri isterler. Dolayısıyla uzak durmak da onların elindedir. Nasıl ki bir çocuk arzu isteğini en çok gösteren kişi ise ve onu eğiterek belli bir düzene sokmak gerekiyorsa, insanın da aklın kontrolüne ihtiyaç duyan yanının, akılla kontrol altında tutulması gerekmektedir.

⁹⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 63- 65.

⁹⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 66-67.

‘Ölçülü kişinin arzulayan yanı, akılla uygunluk içinde olmalıdır; nitekim ikisinin de ulaşmak istediği güzel olandır, ölçülü kişi de gerekenleri gerektiği zaman arzu eder, akıl da bunu buyurur.’⁹⁸

Aristoteles’in orta yol öğretisinin yokluğunu burada görmemiz mümkündür. O daha çok aşırılık ve eksiklik ortası olan erdemli davranışını burada reddeder. Çünkü ona göre ölçülü davranış, aşırı ve eksik olan iki uç yerine, davranışı onaylama ve onaylamama üzerine gitmektedir. Burada eksik uçtan doğan bir erdemsizlik yoktur. Onun için kınanamayacağımız doğuştan bir duyarsızlık ya da içgüdüye kölece boyun eğme olmayan, ama içgüdüyü doğru bir kurala göre olmasa da, bir kurala göre hüküm altına almak anlamına gelen bir çilecilik olabilir.⁹⁹

2.2.5 Adalet

Ahlak felsefesine toplumsal bir şekil veren Aristoteles, kişiler arası uyumun adil bir şekilde olmadığında, kişiler arası bir adalet sağlanmadığında ve kişilerin bu adalete uygun davranmadığında zaten erdemsiz bir davranış sergileyeceklerini belirtir. Dolayısıyla adaletin olduğu yerde bir anlamda erdemli davranışlarında varlığı kabul edilmektedir.

Adalet, ona göre mutluluk gibi kendine yeter tam bir erdemdir.¹⁰⁰ Adaletin olduğu yerde erdeme bile gerek yoktur. Çünkü o erdemli davranışları da beraberinde getirecektir. Adalet tam da erdemin tanımı gibi gerekene gerektiği gibi davranmayı ifade eder. Adalet tanımı gereği yalnız başına kullanılan değildir. O daha çok kişiler arası ilişkilerden ortaya çıkmaktadır. Adalet, hak edilen ödül ya da cezayı dağıtmadaki ve bu dağıtımda, halihazırda, kurulu topluluk içinde ortaya çıkan aksaklıkları gidermedeki erdemdir.¹⁰¹ Kişiler arası ilişkilerin olmadığı insanın yalnız olduğu yerde adaletin varlıksal tanımını yapmak sadece erdem olarak kalır. Fakat bilfiil olarak tanımlamasını yapmak onun en az iki kişi arasında olan ilişkinin süreçsel durumunun gözetilmesini gerektirir.¹⁰² Bunun için adalet kişiler arası farklılıklardan kaynaklanarak farklı şekillerde olabilmektedir. Aristoteles Bu farklılıklara dikkat çeker. Ona göre genel

⁹⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 67-68.

⁹⁹ Ross, *Aristoteles*, s. 243.

¹⁰⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 92.

¹⁰¹ Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde*, (Çev. Muttalip Özcan), Ayrıntı yay. (1. Baskı), İstanbul 2001, s.233

¹⁰² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 92-93.

kavram olan adaletin altında dört farklı adalet türü vardır. Hepsinin nihai amacı aynıdır; fakat kişiler arası uyum düzenleri farklıdır.

Aristoteles ahlakında bahsi geçen dört farklı adalet türü, adaletin genel ve özel türleridir. İlk olarak, yasaya uygun adalet, ikinci olarak düzeltici adalet, üçüncü olarak dağıtıcı adalet ve son olarak da değiş tokuş adaletidir. İlki genel adalet zemini iken diğerleri daha özel adalet türlerine karşılık gelir.

Adaletin farklı zeminleri kişiler arası ilişkilerin doğal bir sonucudur. Bunlar bir toplumda olan, en üst seviyedeki yönetici ile en alt seviyedeki halkın bir bölümü arasındaki hiyerarşik düzende, herkesin birbirleriyle kurmuş oldukları ya da kuracakları farklı ilişkileri düzenleyen yazılı ya da yazısız kuralların oluşum şekilleridir. Hiç kuşkusuz yatay ilişkilerin ve dikey ilişkilerin düzenlenmesini sağlayan kurallar vardır. Bu kurallar düzenlenirken ortak bir kabulün de olması gerekir. Bu kimi zaman yasa ile olurken kimi zaman da ortak bir değere göre olmaktadır.

Adalet hakkın, eşit bir şekilde veya oranlamayla dağıtımını belirler. Adaletsizlik ise kişilerin sahip olması gereken hakkın bir şekilde ellerinden alınmasından ortaya çıkar. Bu durum çoğu zaman toplumun özel bölümlerinde ortaya çıkmaktadır. Daha genel durumu sadece yasaya uygun ilişkiler belirlerken, özel ilişki durumlarını ise diğer adalet biçimleri belirlemektedir. Özel ilişki durumlarında yazılı kurallar pek fazla bulunmamaktadır. Onlar genelde toplumsal ilişkilerde ortak olarak belirlenmiş ölçütler kullanır. Başka bir şekilde ise erdemli davranışın nihai sonucuna atfedilir.

Aristoteles'in adaletli davranışları da diğer erdemler de olduğu gibi, bilerek ve isteyerek davranmayı gerektirir. Yapılan bir davranışın, adaletli olup olmayacağı bilinmelidir. Yapan kişi ise, o davranışı yapmayı tercih etmelidir. Eğer bir insan yaptığı davranışı kendisi isteyerek yapmıyorsa, yani zorla yapıyorsa adaletli olmayı ya da olmamayı ona yüklemememiz gerekir. Ayrıca yaptığı davranışın o an bilgisinde değilse, yani unutmuşsa, adaletsiz davrandığını da belirtmemeliyiz. Davranışın başlangıcı ve sonucu ancak kişide olduğu zaman onun adaletli veya adaletsiz davranış sergilediğini söyleyebiliriz.

Adaletin, Aristoteles ahlakında özel bir öneme sahip olmasının nedeni, onun aşırılığı ve eksikliğinin olmamasıdır. O kendi başına bir orta durumdur. İki kefeli bir terazidir. Bir tarafın ağır olması, diğer tarafın eksik kalmasını zorunlu olarak doğurur. Bu durum da zaten adaletin varlığını reddeden bir durumdur. Birisine adalet de eksik

kaldı diğetine ise adalet de aşırıya kaçtı gibi ifadelerin kullanılması her ne kadar mümkün olsa da bu nihayetinde adaletsizliği karşılıklı olarak doğurur. İki taraf arasındaki dengenin bozulması bir tarafın eksik kalması, diğere tarafın aşırıya kaçması ile sonuçlanacağından davranış adaletsiz kötü bir davranış olacaktır. Dolayısıyla Aristoteles'in orta yol anlayışı adaletin tamlığını gerektirir. Diğere erdemlerde olduğu gibi ara sıra aşırıya ve eksikliğe doğru davranış eğilimleri sergilenmesi adalette bulunmamaktadır.

Tabi bu dengenin nasıl sağlanacağına değinilmesi gerekmektedir. Toplumsal çerçevenin içinde bulunan kişilerin farklı rol ve statülerde bulunması adaletin türlerinin farklılaşmasına neden olacaktır. Aristoteles de bu farklılığa dikkat çekerek sadece adaletin farklı türlerine değinmekte, ayrıca da bu farklı türlerin nasıl olması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Yasaya uygun adalet, en genel adalet biçimidir. Bu adalet genel olarak bir toplumda herkesi kapsar. Aristoteles perspektifinde adaletin en genel zemini budur. O adaletli insanı doğru ve yasaya uygun davranışlarda bulunan diye tanımlar. Ona göre yasalar herkes için konan, herkesi kapsayan, herkes için en doğru ve adil olandır. Devlet adamı, yasaları herkesin hakkını koruyacak şekilde yapmalıdır. Herhangi birinin, diğere bir kişinin hakkını almasını engellemelidir ve toplumda düzeni sağlamalıdır. Herkes için konan yasalar, aşağıda belirteceğimiz, dağıtıcı, düzeltici ve değış-tokuş adaletinin de adil bir şekilde olmasını sağlar. Bu adaletin önemi en genel şekilde toplumsal dengeyi sağlamaktır.

Dağıtıcı adalet, insanlar arasında paylaşımı esas alan adalet türüdür. Onun zeminini toplumdaki bireylerin rol ve statülerine göre oranlama dizayn etmektedir. Başka bir ifadeyle dağıtıcı adalet, herkesin bireysel farklılığına göre ve kişiler arası ilişkilerde onur, servet gibi olan ve herkesin kendi liyakatine göre hakkı olan şeyi almasını kapsar. Bu adalet türü bir başka anlamda hakkaniyet olarak ifade edilebilir.¹⁰³

Dağıtıcı adalet iki kişi arasında ve iki kişinin hak ettikleri iki şey arasındaki orantısal ilişkidir. Birinci kişi X, ikinci kişi Y olsun. Hak ettikleri de birinci kişinin A, ikinci kişinin B olsun. Bu durumda X ve Y'nin birbirlerine karşı olan durumları

¹⁰³ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi-3 (Aristoteles)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2009, s. 265-266.

bölündüğünde ortaya çıkan sonuç, A ve B'nin de bölümü ile aynıdır. Diğer taraftan X ve A bölümleri ile Y ve B'nin bölümleri birbirlerine eşittir. Onlar haklarını kendilerinde olana göre alırlar. Dağıtıcı adalet tam olarak, herkesin hakkını almasını sağlar. Matematikte olduğu gibi geometrik orantıyla herkesin kendine göre olan hakkını almasını içerir. Burada daha az ve daha çok vardır. Bu durumda, haksızlık durumunda ise haksızlık eden daha çoğuna haksızlığa uğrayan ise daha azına sahip olabilmektedir.¹⁰⁴

Alışverişlerde ve diğer bazı durumlarda söz konusu olan adalet türü ise düzeltici adalettir. Bu adalet türü de aritmetik orantıya göre düzenlenmektedir. Yani iki kişi arasındaki ilişkisel durumda haksızlık yapılan ne ise tarafları o konuda eşit konuma getirmektir. Yani haksızlığı düzeltmedir. Bu da aritmetik orana göre olur. Kim neden haksızlık yapmışsa yaptığı şeyi ondan alıp diğerine vermeyi içerir.¹⁰⁵

Bu adalet türünde yargıç eşitsizliği gidermeye ve denkleştirmeye çalışır. Bir insan hırsızlık yapmışsa veya bir insanı öldürmüşse ceza ile durumu denkleştirir. Alışveriş konularında haksızlık yapılmışsa da, fazla alandan alıp eksik alana verir. Burada yargıçların haksızlık yapmamaları gerekir. Bu adalet türünün en önemli noktası, yargıçların tarafsız bir şekilde eşitliği sağlama gayretleri olmalıdır. Örneğin AB ve CD eşit değerde olsun. Eğer AB'den haksız bir şekilde B alınıp CD'ye eklendiğinde A, BCD'ye eşit olmayacaktır. Yargıç bu durumda BCD'den B'yi alıp A'ya vermelidir. Yargıç bu durumu düzeltmezse, alışverişlerde kar-zarar dediğimiz durum ortaya çıkar. Fakat buradaki kar ve zararın biri haksızlık yaparken, diğeri ise haksızlığa uğrayan olmaktadır. Dolayısıyla burada adalet, kar ve zararın ortasıdır. Alışverişlerden önce ve sonra eşitliğe sahip değildir.¹⁰⁶

Aristoteles ayrıca bu durumda Pythagorasçıların öne sürmüş olduğu karşılığını alma adaletini eleştirir. Bunun için o, bir değiş-tokuş adaletinden bahseder. Onların öne sürmüş oldukları adalet hatalıdır. Çünkü bir şeyin karşılığını almak yapılan şeyin aynısını yapmak değildir. Bu durum belki istemeden ortaya çıkmış da olabilir. Yani onlara göre dayak yiyen birisinin, diğerine dayak atarak karşılık vermesi gerekir. Bu adaletli olmak değildir. Onun karşılığı olarak cezalandırılması gerekir. Aristoteles'in

¹⁰⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 97.

¹⁰⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 97.

¹⁰⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 97-99.

buradan hareketle ortaya koymuş olduğu değiş tokuş adaleti ise, insanların yaptıkları bir şeye, bir başka şey ile karşılık vermedir. Bu adalet türü ise önceleri herkesin yapmış olduğu şeyi, diğer kişinin yapmış olduğu şeyle değiştirme olarak ortaya çıkmışken, daha sonra ortak bir değer olan para ile her şeyin değeri belirlenerek, her şey paraya göre değerlendirilmiştir. Ona göre aslında bu adalet türü, toplumda kişiler arası ilişkileri kuvvetlendirecek ve insanların bir arada yaşamasını sağlayacaktır.¹⁰⁷

Değiş-tokuş adaleti, dağıtıcı adalet gibi oranlamaya göre olan adalet türüdür. Fakat burada oranlama kişiler arası durumlardan değil de değiş-tokuş yapılacak ürünler üzerinden olmaktadır. Dolayısıyla ürünlerin denkleştirilmesi gerekmektedir. Bir mimarın yapmış olduğu evi bir ayakkabıcı alacaksa, burada ev ile ayakkabı arasında bir oranlama kurulması zordur. Bir ev yüz ayakkabıya eşit olsa bile mimarın yüz ayakkabıya gereksinimi olmayacaktır. Onun için değiş-tokuş durumlarında ortak bir değer belirlenir, bu da paradır. Her şeyin değeri para ile ölçülür. Eğer her şeyin ortak bir değeri olmasaydı, değiş-tokuş yapılacak kişiler arasında ilgi kurulması zor olacaktı. Ayrıca bir insanın ihtiyaç duymuş olduğu şey, bir başka insanda varsa ve onda olan diğer kişinin ihtiyacı dahilinde değilse, değiş-tokuş yapmak da mümkün olamayacaktı. Onun için, her şey ortak olan paraya göre değerlendirilerek kişiler arası ilişkiler düzenlenmelidir. Bir başka taraftan da, eğer bir kişinin bir şeye ihtiyacı olduğunda, diğer kişinin onda olana ihtiyacı olmadığında, para değiş-tokuşu yapmada zamana göre düzenleme yapabilir. Yani bir kişi ihtiyacı olanı alıp karşılığında diğerine para verirse, o da kendi ihtiyacı olan şeyi zamanı geldiğinde almak için parayı kullanır.¹⁰⁸

Adaletin tam olmasını ve kişiler arası ilişkilerin dengeli dağıtımını sağlayabilecek üç kişi vardır. ‘Bunlar; a- onur ve ödüllerin dağıtımında devlet adamı, b- zararı tayin etmede yargıç ve c- ürünlerin hakça bir fiyata değiştirmede çiftçi veya imalatçıdır.’ Adaletin tayininde önemli olan bu üç merciden devlet adamı ve yargıcın adil bir şekilde davranmaları gerekmektedir.¹⁰⁹ Onların davranışlarındaki adaletli olma diğerine oranla daha önemlidir. Çünkü devlet adamı ve yargıcın yasada ve durumu düzeltmede hata yapıp yapmamaları kendi iradelerindedir. Onların erdemli bir davranışı erdemsiz veya erdemsiz bir davranışı da erdemli olarak tayin etmeleri olanaklıdır. Bunun içindir ki

¹⁰⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 99-100.

¹⁰⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 100-101.

¹⁰⁹ Ross *Aristoteles*, s. 249.

devlet adamları ve yargıçlar, tarafsız ve yansız olarak adaletin adil bir şekilde, hakka uygun olarak tayin etmelidirler.

Adalet zemininin Aristoteles ahlakına yayılmış olması, onun ahlaki perspektifinin toplumsal olandan hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Ahlaki eğilimlerde bulunmak, toplumun adil bir şekilde yasalarla belirlenmesini gerektirir. Kişiler arası ilişkileri yasalarla düzenleme altına alınmaması, genel anlamda büyük bir adaletsizlik ve eşitsizlik ortamını doğurur. Eşitsizlik ortamlarında her zaman bazıları hep daha çoğunu, diğer bazıları ise hep daha azını alır. Böyle bir toplumda da ortaya çıkan uç noktalar arasında dengenin sağlanması zordur. Onun içindir ki, devlet adamları en genel anlamda yasaları, hak ve adalete göre düzenlemelidirler. Düzenlenen bu yasalar yurttaşların devlete olan güvenini sağlayacağından ve kişiler arası ilişkilerin dengeli bir şekilde dağıtılacağından toplumda birlik ve beraberlik sağlanacaktır. Daha sonra devletin, hakları dağıtması ve herkesin hakkaniyetli bir şekilde hakkını alması, kişilerin almış olduğu bu hakları koruması, ortaya çıkabilecek haksızlık durumlarına karşı yargıçların durumu düzeltmesi, yurttaşların hem devlete olan bağlılıklarını güçlendirecek hem de kişiler arası ilişkilerde hakkaniyete uygun olarak davranışlarda bulunmasını sağlayacaktır. Devlet adamı ve yargıcın, önce dağıtımında, daha sonra ortaya çıkabilecek bir haksızlığı düzeltmesinde adil bir şekilde karar vermesi gerekmektedir.

Aristoteles adil bir şekilde davranmakla ve kendisine adil bir şekilde davranılması arasındaki orta yol düşüncesinde önceki tartışmaları ile tutarsızlığa düşmüştür. Adaletin dağıtımını yapan devlet adamı ve düzeltilmesini yapan yargıcın kimsenin müdahalesi olmadan kendi iradeleri ile davranacaklarını belirtir. Fakat yurttaşlar bu durumda edilgin durumdadırlar. Burada gereğinden az ya da gereğinden çok olma vardır. Üçüncü bir durumun olması mümkün değildir. Hakkını alan kişi ya gereğinden az almıştır ya da gereğinden çok almıştır. Dolayısıyla Aristoteles'in orta yol anlayışı burada yıkılır.¹¹⁰

2.2.6 Dostluk

Dostluk Aristoteles ahlakının önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Onun toplumsal ahlak felsefesinin belki de zorunlu bir kısmıdır. Çünkü ona göre 'İki kişi birlikte olunca hem daha iyi düşünebilir hem de daha iyi eyleyebilir.' Dostluğun olduğu yerde karşılıklı

¹¹⁰ Ross, *Aristoteles*, s. 249-250

bir sevgi saygı da vardır. Onun için dostluğun olduğu yerde adalete bile gerek yoktur. Çünkü dostluk adaletli olmayı da gerektirir, adil olmak da dostluğu getirir.¹¹¹

“Dostluk, Aristoteles’in düşünce sisteminde, elbette sevgiyi de içerir. Fakat bu sevgi, iyilere duyulan ortak bağlılık ve bu iyilerin peşinde birlikte koşmayla belirlenen ilişkide açığa çıkan bir sevgidir. Sevginin ikincil olduğunu söylemek, onun önemsiz olduğu anlamına gelmez.”(MacIntyre,1981,234)

Dostluk tek bir yönü olan veya tek bir şekilde görünen değildir. Onun daha çok türleri vardır. Bunun için dostluğun gerek duyulan araçlarına bakılması gerekmektedir. Yani bir anlamda, dostluğun ortaya çıkmasına neden olan, ortak sevilen şeylere bakmalıyız. Çünkü dostluğu oluşturan şey, yakınlıktır ve elbette bu yakınlık, karşıdakinde olan bir şeye duyulan yakınlıktır. Bu yakınlık karşılıklı olursa dostluk ortaya çıkmaktadır.¹¹²

Sevilen şeye göre üç tür de dostluk vardır. Karşılıklı olarak kendilerinde yararlı bir şey olduğundan dolayı ortaya çıkan yarar dostluğu, bir diğeri ise, insanın hoş esprisinden ve şakacı mizacından dolayı, sevenlerin dostluğu olan haz dostluğu ve birbirleri için karşılıklı iyi şeyler isteyen, erdemli kişilerin dostluklarıdır. Bunlardan ilk ikisi geçicidir. Çünkü onların dostlukları, karşılıklı bir beklentinin ortaya çıkarmış olduğu türden dostluklardır. Beklentilerde zamanla değişeceğinden, dostluk zamanla kaybolacak ve beklentiye göre dostluklar da değişecektir. İlkine göre beklenen yarar sona ermişse dostluk da sona erer; ikincisine göre ise, haz gelip geçici olduğu için hazzın sonrasında dostluk da biter. Buna en iyi örnek, cinsellik üzerine ataklık sergileyen gençlerin dostluğudur. İlkine ise yaşlıların dostlukları örnek olabilir.¹¹³

Hazza dayanan dostluk biçimi, belli bir anda iki kişide aynı anda ortaya çıkan şeyden kaynaklanan dostluk biçimidir. Yarara dayanan dostluk da ise, durum farklılık kazanır. Burada önemli olan yararın durumudur. Bu insanlar arasındaki yarar çoğu zaman maddesel olarak ortaya çıkar. Bu durumda da karşılıklı iki kişinin arasındaki dostluk yararın eşitlik ve eşitsizliğine göre dalgalanır. Biri diğerinden az ya da çok sağlamışsa yararı, bozulan denge anlaşmazlığı da ortaya çıkarır. Bu durumda adalette

¹¹¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 155.

¹¹² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 156-157.

¹¹³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 157-158.

olduğu gibi iki durum ortaya çıkar. Nasıl yazılı ve yazısız olan iki adalet türü varsa, bu dostlukta da yasaya ve etiğe göre olmak üzere iki durum vardır. Yasaya göre olan şeylerde kurallar bellidir, genelde bunların tartışması olmaz ve her şey sözleşme esaslarına göre yapılır. ‘Bir şeye karşılık bir şey’ uzlaşmasına göre yapılır. Etik dostluk da ise durum farklıdır. Herhangi bir yazılı esas yoktur; fakat veren kişi karşılığında bir beklenti içerisinde durur. Beklentisi karşılanmayınca da suçlama gelir.¹¹⁴

En iyi dostluk erdemli kişilerin dostluklarıdır. Çünkü onlar karşılıklı olarak birbirlerinin iyiliklerini isteyeceklerdir. Onların istedikleri iyi hem kendileri için iyidir hem de kendilerinde (saltık) iyidir. Hem karşılıklı olarak iyi hem de saltık olarak iyi olan şeyler hem hoştur hem de karşılıklı olarak haz verir. Bu tür dostlukların oluşması zaman ister, karşılıklı olarak birlikte zaman tüketen insanların aralarında olur çoğunlukla. Onun için zamanla oluşan dostluklar da kalıcı olur.¹¹⁵

Bu insanların genellikle hoşlandıkları ve sevdikleri şeyler de aynıdır. Çünkü bunların dostluklarını uzun sürdüren şeyler ortak bir beğenin yansımalarıdır. Ortak beğeniler, erdemli insanın huyuna bağlı olan tercihlerdir. Kendileri için yapılan tercihler dostu için de iyi olur. Bu, iyi bir anlamda eşitliğin dostluğudur. Bu dostluk, sanki bir insanın birden fazla kişiye âşık olmasının imkânsızlığı gibi, iki kişi arasındaki mükemmel dostluktur.¹¹⁶

En iyi olan erdemli insanların dostlukları, eşitliğin vermiş olduğu dostluk olur. Adaletli şeyler, önce değere sonra niceliğe göre oluşurken, dostluk da ise, önce niceliğe sonra ise değere göre olmaktadır. İnsanlar eşit durumda olmadığı müddetçe, dostluğun da kalıcı olması imkânsızdır. Yani toplumsal yönetim biçimleri, bir anlamda dostlukların da biçimlenmesine katkıda bulunur. Bunların katkıları yönetim biçimlerinin öngördüğu şekilde olmaktadır. Yani en kötü yönetim biçimi, adaleti de yok sayacaktır. Adaletin olmadığı yerde olmayan eşitlik, insanlar arasındaki farklılıkları ortaya çıkaracağından dolayı, bu tür dostluklar bahsedilen ilk iki dostluktan ayrı bir dostluk örneği ortaya koymayacaktır. Erdemli insanların dostlukları, genelde iki kişinin eşit

¹¹⁴ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, s. 172-173.

¹¹⁵ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, s. 158-159.

¹¹⁶ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, s. 161-162.

durumda, karşılıklı olarak birbirlerinin iyiliklerini isteyecekleri durumda ortaya çıkmaktadır.¹¹⁷

Var olmasına toplumsal sistemlerin imkân tanıdığı dostluk bağı, Aristoteles perspektifinde bencil bir izlenimi taşır. Dostluk sadece yardımseverlik olarak değil de karşılığını da içermektedir.¹¹⁸ Ona göre iyiyi istemek her ne kadar hem saltık iyi hem de karşılıklı olarak bir iyi isteme olursa olsun, bu isteme bir insanın düşüncesinden ayrılıp tekrardan o insana dönecektir.

İnsanların isteklerini tercihe bağlayan Aristoteles, bu durumun bilgisel zeminine dikkat çekmemektedir. Tercihi oluşturan şey enine boyuna bir düşünmeyi içerir. Düşünme ise her bir insanın kendi bilgisel zemininden hareketle yapılacak teorik bir süreçtir. Bu sürecin hiç kuşkusuz insanın kendisinde var olan bilgisel zemininden ayrı olamayacağı kesindir. Bilgisel zeminlerin oluşması, insanların kişisel olarak teorik ya da pratik deneyim ve tecrübelerini kapsar. Bu paralelde oluşan her türlü bilgisel oluşumdan istenilebilecek ya da tercih edilebilecek her türlü ortak kanı, yine de insanın kendi tecrübesinden ileri gelecektir. Onun için var olan her türlü istenç ya da tercih insanın kendi benliğinden ayrılmış pratik bir sonuçtur.

Ahlak felsefesinin arka planını toplumsal olarak biçimlendiren Aristoteles'e göre, toplumsal varlık olan insan, her zaman bir dosta ihtiyaç duyar. İnsanların dostlukları sevilen ya da ortak olan şeye göre farklı türlere de ayrılır. Fakat hepsinin ortak bir yönü vardır ki, o da, birbirlerine olan ihtiyaçtır. İhtiyaç insanların aralarındaki yakınlık derecesini belirler. Bu yakınlık dereceleri aralarında ortak olana göre farklılaşabilir. Fakat nihayetinde hepsinin ortak bir yönü, insanın kendi istek ve arzularını tatmin etmeyle sonuçlanır. Yarara dayanan ve haz amaçlı dostluk bunun aşırı durumu iken, erdemli insanların dostlukları ise ölçülü durumudur.

Burada Aristoteles bir diğer bilgisel ayırıma dikkat çeker. Fakat Aristoteles'in bu ayırımının bulanık bir izahını görebiliriz. Dostluk olarak belirlemiş olduğu üst kavramın kapsamına eklediği üç dostluk tipi, hem kendi aralarında tanımsal ayrılığı gösterirken hem de üst kavram olan genel dostlukla tanımsal birlikteliği göstermektedir. Kendi aralarındaki tanımsal ayrılıkları baş taraflarına aldıkları haz, yarar, erdemli gibi

¹¹⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 164-169.

¹¹⁸ Ross, *Aristoteles*, s. 267.

isimlerden dolayı olurken, üst kavramla olan tanımsal birliktelikleri ise dostluğun kapsamında olan ve hepsinde ortak bir şekilde bulunan yakınlıktır. Yakınlık insanlar arasında bir ortaklıktan ortaya çıkar. Bu ortaklığın ihtiyaç olduğunu belirtmiştik. Diğer iki dostluk türü olan yarar ve haz dostluğunun ihtiyaç bağlamına değinmemize gerek yoktur. Bunu Aristoteles yeterince açık bir şekilde ortaya koyar. Erdemli insanların ihtiyaçları ise çeşitlidir. Bu insanların ihtiyaçlarını Aristoteles erdemlilikle örtmeye çalışmaktadır. Fakat erdemli insanların dostlukları haz dostluğunun ölçülü biçimidir. Onların da istemiş oldukları hem saltık anlamda iyi hem de kendileri için iyi olan şey, belli bir zaman ve belli bir mekânda ortaya çıkan ihtiyacın sonucudur. Erdemli bir insan karşısındakinden elbet yarar beklemez; fakat karşısındakine bir yararının dokunmasını ister. O bundan mutluluk duyar. Karşısındaki de ona yardım ettiğinde mutluluk duyar. Hiç kimse, en iyi dostu da olsa, onunla uzun süre geçirmez. Belli bir zaman da gerek duyduğu şeyin ihtiyacını gidermek için onun yanına gider. Bir şeyi eksiktir, ondan ister, başka kimsenin yanına gitmez. Yalnızlıktan sıkılmıştır, hoş vakit geçirmek ister. Hiçbir şey yokken dostunun yanında olan hiç kimse yoktur. Mutlaka aralarında o anda onların yan yana gelmesini sağlayan bir ihtiyaç vardır.

Aristoteles bu durumun kötü bir yanının bulunmadığına dikkat çekmek için diğerlerinden ayırmıştır. Aslında bunda haklıdır. Fakat insanların toplumsal varlık olmalarından dolayı karşılıklı olarak birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaları gerektiğini unutmuş gibi gözükmektedir. Onun erdemli insanının dostluğu, herhangi bir şekilde kötülüğün istenmeyeceği, her zaman iyi duygular taşıyan insanların aralarındaki dostluk tipidir. Nihayetinde bu dostluk örneğinin de arka planında bir gereksinim vardır. Dediğimiz gibi bu gereksinim maddi bir gereksinim yerine manevi bir gereksinimdir.

2.2.7 Haz

Aristoteles'in haz konusu üzerine olan düşünceleri VII. ve X. kitabın bir sentezini yapmayı gerektirir. Aristoteles, haz konusunu bu konuda öne sürülmüş olan düşüncelerden hareketle bir tartışma şeklinde ele almaktadır. Haz ile ilgili mevcut görüşler sırasıyla, Speusippos'un, Platon'un *Philebos*'taki görüşleridir:

- 1) Speusippos'un görüşü: hiçbir haz ne kendinde ne de ilineksel olarak iyidir.
- 2) Platon'un *Philebos*'da ifade ettiği görüş: bazı zevkler iyidir, ama çoğu zevk kötüdür.

3) Yine Platon tarafından *Philebos* 'da ifade edilen bir diğerk görüş: bütün hazlar iyi olsa bile, haz en yüksek iyi olamaz.¹¹⁹

Bu görüşlerin eleştirisi içine sindirilmiş olan düşüncelerden Aristoteles'in haz konusu üzerine düşünceleri ortaya çıkmaktadır.

Haz, insanların geçici arzularıdır. O ulaşılması gereken teorik bir amaç yerine, daha çok teorik bir durumun itkilerinin pratik olarak yerine getirilmesini içerir. Bunun içindir ki, haz bir akış ya da süreç olabilir.¹²⁰ Teorik bir amaç olmayan ve pratikte kalan her şey bir eksikliği de içinde barındırır. Eksik durumu her ne kadar, etkinlik halindeki kişi için uygun bir davranış olsa da, ya bir başkası için uygun bir davranış olmayacak ya da davranışın ortaya çıkmasına neden olan itki etkinlik bitince kötü durumunu ortaya çıkaracaktır. Dolayısıyla haz bireysel olarak sadece anlıksal iyi olarak kalmaktadır.

Her şey ya saltık anlamda, kendinde iyidir ya da bazıları için iyidir. Kötülükler ve hazlar konusunda da aynı şeyleri söylememiz mümkündür. Bazı şeyler, bazı durumlarda geçici olarak iyi iken, bazı şeyler de sadece birisi için iyi bir başkası için iyi durumda değildir. Hazlar aynı zamanda acı veren bir durumu ortadan kaldırırsa da, onlar saltık anlamda bir iyi olamayacaklardır. Hazlar, genelde bir insanın arzusundan ortaya çıkmış ve yaşantının belli bir anındaki süreçsel durumuna işaret eder. Onlar dolayısıyla bir bütünün parçaları olarak kalmaktadır. Buradan da onların bir oluş olmadığı ve bir etkinlik durumu olduğu söylenilebilir. Onların oluş olmaması, en yüksek amaç olmadığını da gösterir. Çünkü oluş bir amaca doğru ilerleyen başlangıcı ve sonucu olan ve sonucun da amaç olduğu bir süreçtir. Fakat hazlar daha çok oluşun parçalarıdır ve belli bir andaki kısa süreli amaçları yerine getirir. O ortaya çıktığı anda engellenmemiş ve yapılması gereken bir etkinliktir. Etkinliğe geçtiğinde acıyı yok ederken, etkinliğin engelli durumunda acının artmasına neden olur. Etkinlik de oluş değildir. O yine bütün içindeki araç durumunda olan şeyin en yüksek amaç altında bir amaç olduğu şeklidir. Kötü olan şeylerin hepsi, aynı şeylerden dolayı da kötü değildirlerdir. Araştırma yapmaktan, öğrenmekten kaynaklanan hazlar daha çok araştırmaya, daha çok öğrenmeye götürür. Sanatsal çalışmalar da kendine özgü hazlardan kaynaklanır. Dolayısıyla haz ne en yüksek iyi ne de saltık anlamda herkes için iyidir. O belli bir durumda biri için iyi olabilirken, bir başka durumda ise, bir başkası için iyi olabilir.

¹¹⁹ Ross, *Aristoteles*, s. 263.

¹²⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 149.

Aynı zamanda, her ikisinde aynı anda, birisinde iyi diğerinde ise kötü olabilir. O daha çok bir insan için ilineksel bir durumdur.¹²¹

Bir sürecin parçası olduğu durumunda haz, mutluluğun bileşeni olarak iyi olabilir. O sadece insan doğasında olan acıların belli bir dereceye kadar ortadan kaldırılmasına yardım eder. Dolayısıyla bedensel hazların da bir anlamda iyi olduğu kabul edilebilir. Çünkü onlar, bir taraftan acının, diğer hazlara oranla şiddetini daha iyi hafifletirken diğer taraftan ise, genel olarak insan doğasında olan acıları dindirdikleri için iyi olarak düşünülebilir.¹²²

Aristoteles X. kitapta hazza daha ılımlı bir bakış sergiler. Hazzın, insan için geçici bir acı durumunun yok edilmesi şeklindeki bakışı, bir sürecin olması gereken tam bir anı olarak ifade bulmaktadır.

Ona göre, haz tam olmalıdır. O devinim değildir. Çünkü devinim bir amaca doğru ilerler ve içinde farklılıkları barındırır, yani amaca götürecektir farklı şeylerin en iyi ve en tam olarak yerine getirilmesini kapsar. Nasıl bir bina yapmak, önce bütün kolonların ve binayı oluşturacak diğer her şeyin uygun bileşimini gerektiriyorsa ve bu amaç içinde her bir parça farklı şekilde kendinde bir şey ve bileşimde ayrı bir şey oluyorsa, haz da hayatın içinde sadece bir parçadır. O insan hayatında olması gerektiği yerde ve olması gerektiği zamanda, en tam ve bütün olarak bulunmalıdır. O bir oluş da değildir. Bir sürece işaret etmemektedir. O daha çok anlık bir durumdur. Ve bu anlık durum da devinime yardım etmelidir. Her şeyin kendine özgü bir devinimi vardır. Bu bazen hızlı olabilirken bazen de yavaş olabilir. Bazen farklı duyumlarla farklı olarak duyumsanabilirler. Her duyum da duyu nesnesine göre etkinlikte olur. ‘En hoş etkinlik ise en tam olan; en tam etkinlik de o etkinliğin altına girenlerin en erdemlisiyle ilgili iyi durumda olanın ki. Haz da etkinliği tamamlar.’ Onun tamamlaması bir eklenme ile olur, etkinliğin içinde bulunan bir huy olarak değil.¹²³

Hazzın insan yaşamında sürekli olması usa uygun değildir. Zira o, duyumsandığı anda etkinliğe eklenilmeyi ister. Duyumsama her durumda farklılaşır. Etkinlik uyarıldıktan sonra ilgi azalmaya başlar. Fakat insan yaşamı böyle değil, o tamamen bir etkinliktir, müzikseverin melodilerle ilgilenmesi, sanatseverin kendi sanatıyla

¹²¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 149-151.

¹²² Ross, *Aristoteles*, s. 264.

¹²³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 198-200.

ilgilenmesi gibi. Haz da insanların bu etkinliklerini tamamlayıcı bir unsurdur. Dolayısıyla her bir kişinin yaşamını tamamlaması için hazzı araması usa uygundur. Bu us ise her bir insanın kendi doğasına uygundur ve aranan haz da dolayısıyla, insanın kendi doğasına uygun olur. Yani ‘Hazlardan her biri hangi etkinliği tamamlıyorsa, o etkinlikle aynı doğada: Etkinliği, etkinliğe uygun olan haz artırır: insanlar hazla etkinlikte bulduklarında her bir şeyi daha iyi değerlendirir, daha kesince iş görür; sözgelişi geometriden hoşlananlar geometrici olur, bu konudaki her bir şeyi daha iyi kavrar. Ondan haz aldığı için alanında ilerler. Haz da artar, çünkü birlikte artan şeyler birbirine uyar.’ Ayrıca insanın doğasına uygun etkinlikler erdemliliğe özgü ise doğru, kötü bir etkinliğe özgü ise eğri bir haz olur. Yani Aristoteles, iyi haz ve kötü haz arasındaki ayrımı erdemli insanların etkinliklerine uydurulması gerektiğini belirtmektedir. Onlara iyi görünen hazlar iyi, kötü görünenler ise kötü hazdır.¹²⁴

Elbette haz, acının yok edilmesidir; ancak buradaki acının yok edilmesi doktorun yapmış olduğu gibi bedensel bir acının yok edilmesi olmayıp, daha çok zihinsel bir sancı durumunun ortadan kaldırılması olarak ifade edilebilir. Aristoteles’in de hem VII. kitap da hem de X. kitap da hazza bakış açısı bu yöndedir. Fakat o haz için daha önceki bedensel tutumunu biraz esneterek hazzı insan yaşamının tamamına yaymıştır. Hiç kuşkusuz hazzın genel görünümü bedensel bir görünüm sergilemektedir. Fakat onu etkinliğe yönlendiren zihinsel bir durumdur. Yani bir insanın zihinsel sancısının bedeni harekete geçirmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Hiç kimsenin de yaşamı boyunca etkinlikte bulunduğu süreklilik dışında, farklı bir haz duyumsaması olanaklı değildir. İnsanlar daha çok, zihinsel durumlarının genel çerçevesinin belli bir özel durumuyla ilgili hazza yönelir. Bir müzikseverin, bir melodiyi duyunca kulak vermesi veya herhangi bir alan uzmanının kendi alanıyla ilgili şeylerle ilgilenmekten hoşnut olması gibi, herkesin içinde bulunduğu genel etkinlik durumunda haz, sadece anlıksal bir sürece katkıda bulunma olmaktadır. Bu katkı kendiliğinde tam olmalıdır.

2.2.8 Kendi nefesine hakim Olma ve Kendi nefesine hakim Olamama

Kendi nefesine hakim olma ve karşıtı kendi nefesine hakim olamama, aklın sözünü dinleyen ve aklın sözünü dinlemeyen arzulayan ve iştah duyan yanları ile ilgilidir. Kendi nefesine hakim olan kişi aklın karşı çıkmalarına uyarırken, kendi nefesine hakim olamayan kişi ise tutkunun davranış esnasında, aklı geriye itmesiyle davranır.

¹²⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 200-204.

Aristoteles kaçınılması gereken üç tür davranıştan bahseder ve bunların karşıtları olarak da iki tür davranış söyler. Bunlardan ‘kötülük’, ‘kendi nefesine hakim olamayan ve ‘canavarlık’ kaçınılması gereken davranışlar olurken, karşıtları ise ‘erdem’ ve ‘kendi nefesine hakim olan olarak isimlendirilmektedir.¹²⁵

Daha önce sözü edildiği için kötülüğü bir yana bırakan Aristoteles, canavarlığı ise pek rastlanılacak bir şey olarak görmemektedir. İnsanlarda görülse bile, bunun ya bir hastalıktan ya da bir illetten dolayı olabileceğine inanmaktadır. Dolayısıyla Aristoteles bu bölümü kendi nefesine hakim olan, yani sağlam karakterli olmaya ve kendi nefesine hakim olamayan, bir başka ifade ile karakter zayıflığına ayırır.¹²⁶

Aristoteles, Sokrates’in kabul etmediği kendi nefesine hakim olamayan insan durumuna karşı çıkar. Sokrates’e göre insan, bilgisiyle bu tür eylemlerde bulunamazdı, daha çok bilgiden yoksun insanların eylemleri olabileceğini belirtmekteydi. Fakat Aristoteles’e göre kendi nefesine hakim olamayan insanlar, doğru eylemin ve yanlış eylemin ne olduğunu bilirler ve onlar tutkunun yanlış yönlendirmesiyle, yani akıldan pay almayan yanın davranışa itmesiyle eylemde bulunurlar. kendi nefesine hakim olan ve kendi nefesine hakim olamayan bilgi var; fakat kendi nefesine hakim olabilen kişi, akla uygun bir şekilde eylemde bulunurken, kendi nefesine hakim olamayan kişi ise tutkunun bilgiyi geriye itmesiyle, yani akla egemen olmasıyla eylemde bulunur. Peki, bu bilgi neyin bilgisidir? Doğru bilginin hangisi olduğu bilinmesine rağmen, nasıl oluyor da yanlış olan bilgi eyleme yön vermektedir. Aristoteles kendi nefesine hakim olamayan insanların bilgilerinin olduğunu söyler, fakat ona göre ilkin bu bilgiler tümelin bilgisidir, fakat eylemler ise teklerin bilgisine sahip olmayı gerektirir. Kendi nefesine hakim olamayan insanlar, şeylerin tümel bilgisine sahiptir. Bir yönüyle, nesneye ilişkin olarak ‘şu kurudur’, diğer yönüyle ise insana ilişkin olarak ‘kuru besinler insan için yararlıdır’ gibi tümel bilgileri bilirler. Fakat eylemde iken bu insanlar, tümelin bilgisine sahip olmalarına rağmen teklere ilişkin, yani anlıksal olaylardaki bilgiyi de ayrıca bilmeleriyle birlikte yine de bu bilgiyi tutkunun etki altına almasıyla, tutkunun eylemi yönetmesiyle davranışa geçerler. Öfkelenmenin kötü olduğunu bilen bir kişi, anlıksal durumda tutkunun yönlendirmesiyle davranabilir. Öfkenin yöneteceği davranışın kötü olduğunu hem eylem öncesinde hem de eylem bittikten sonra bilir. Fakat davranışını

¹²⁵ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, s. 130.

¹²⁶ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, s. 130.

yine de tutkunun yönetmesine engel olamaz. ‘Onların güçlü tutkuları, kararlarını biçimlendiren muhakemenin ortadan kaybolmasına yol açar. Davranış sırasında genel ilkeleri mevcut duruma uygulamada başarısızdırlar.’¹²⁷ Kendi nefesine hakim olamayan insanlar, aslında görünüş olarak normal insan gibidirler; fakat eylemlerde aynı görünüşü sergileyemezler. Dolayısıyla kendi nefesine hakim olamayan insanlar, büyük önerme ile küçük önerme arasındaki mantıksal ilişkiyi doğru sonuçlandıramadıklarından bu şekilde davranışlarda bulunurlar. Genel bir sanı ile teklere ilişkin sanı arasındaki bu ilişkinin sonuç önermesi davranışı belirleyici etkiye sahiptir. Örneğin her tatlıdan tatmak gerekiyor ve şu tatlıdır gibi iki sanı arasındaki ilişkide, insan kendi nefesine hakim olmadıkça onu tadacaktır. Fakat tatmanın yasak olduğu bir genel sanının olduğu yerde, her tatlının tadılması gerektiğini söyleyen teklere ilişkin iki sanı arasında kendine egemen olan kişi, eylemden kaçınacak; fakat tutkuya yenik düşen birisi davranışa yönelecektir. Yani kendi nefesine hakim olamayan insanların, tümel önermelere ilişkin teorik bilgilerini davranış esnasında tutkularla yanlış ifadelendirmesi sonucunda, teklere ilişkin bilgiyle kurulacak mantıksal ilişkinin yanlış sonuçlanmasından ötürü bu şekilde davranırlar. Ayrıca onlar daha çok haz duydukları şeylere göre böyle davranırlar. Her şeyde bu şekilde davranmazlar. Fakat hazzın peşinden koşan insanlarla, kendi nefesine hakim olamayan insanlar arasında fark vardır. Haz düşkünü insan haz duyduğu şeyi izlemek gerektiğini düşünür ve onu tercih ederek izlerken, kendi nefesine hakim olamayan insan izlememek gerektiğini düşünür ama yine de izler. Yani kendi nefesine hakim olamayan insanda tercih yoktur.¹²⁸

Kendi nefesine hakim olamayan insanlar saltık anlamda kötü değillerdir. Onlar genelde bir şeyden dolayı böyle davranırlar. Saltık anlamda kötü olmak hayvanca-canavarca bir şeydir. Fakat kendi nefesine hakim olamayan insanlar, her zaman bir şeyle bağıntı kurulduğunda kendi nefesine hakim olamamaktadırlar. Bazıları, birisinin öfkelenmesiyle öfkesine yenik düştüğünde ya da diğer bazıları mala mülke kazanca kendisini kaptırdığında, kendi nefesine hakim olamayan diye nitelendirilir. Ayrıca bu tip insanlar, tutkularına yenik düşüp davranışta bulunduktan sonra genelde pişmanlık duyarlar. Çünkü onların davranışları, bizim çok sıkça kullanmış olduğumuz, bir anlık gaflet diye nitelendirdiğimiz bir durumdur. Bu insanlar bunun için haz düşkünü

¹²⁷ Irwin, “Aristotle”

¹²⁸ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, s. 131-136.

insanlardan farklılık sergilerler. Haz düşkününü insanlar haz duydukları şeyi bilerek ve isteyerek yaparlar. Davranışlarını sonuçlandırdıktan sonra ise pişmanlık duymazlar. Daha sonraki davranışsal durumlar ise genelde bellidir ve yine o anda bilerek ve isteyerek davranışa geçerler. Fakat kendi nefesine hakim olamayan insanlar davranışlardan haberdar değillerdir. Onların davranışları, daha çok belli bir zamanda ve yerde ortaya çıkan olumsuz duruma göre kendilerinde olan genelin bilgisinin doğruluğunu yitirmesinde oluşur. kendi nefesine hakim olamayan ‘insan alıştırmalarla kendi nefesine hakim olmayı öğrenebilir; ancak istencini eğitmekle insan, güçlü isteklerine karşı durabilir, her durumda, aklın gösterdiğini yapabilir.’¹²⁹ Dolayısıyla Aristoteles, kendi nefesine hakim olamayan insanı haz düşkününü insandan daha kötü olarak nitelendirmez. Kendi nefesine hakim olamayan insanlar asıl anlamda öyle davranmak istemezler, fakat öyle davranabilirler; adaletsiz olmak istemezler, ama adaletsizlik yapabilirler; bir kişiye vurmak istemeyebilirler, fakat vurabilirler. Onlar her zaman mantıksal kurgulamada eksik kalırlar ve davranış sonuçlandıktan sonra da pişmanlık duyarlar. Haz düşkününü insanlar ise kararlarında tutarlı insanlardır. Onlar kararlarını bilerek ve isteyerek verdikleri için, sonuç kötü olduğu zaman, kendine egemen olamayan insandan daha kötü olmaktadır.¹³⁰

Aristoteles’in kendi nefesine hakim olamayan insan karakteri, bir sarhoş gibi durumun farkında olmayan insan benzer. Onlar daha çok koşullar arasındaki ilişkileri farklı yorumlamalarından ötürü öyle olmaktadır. Dolayısıyla da yaptıkları davranışların sonucunda pişmanlık da gelmektedir. Bu tür insanlar beklenmedik olaylardan çok çabuk etkilenen, zayıf karakterli insanlardır. Durumun farkına varmak yerine tutkunun aklın önüne geçerek sağlıklı muhakemenin yapılmasını engelleyerek davranışa itmesi, insanın kendi nefesine hakim olamayarak davranmasına neden olur. Tadılmaması gereken bazı gıdalar veya gidilmemesi gereken bazı yerler varsa, genel görüş bunların böyle olduğunu biliyorsa ve bunlar gerçekten de böyle olsalar da, kişinin o gıdayı tatma isteği veya o yere gitme arzusu, kendi nefesine hakim olamayan insanın davranışına yön verecek, kendi nefesine hakim olan insanın ise davranışını biçimlendiremeyecektir. Dolayısıyla kendi nefesine hakim olma, anlık durumlarda, her zaman akla uygun davranma olarak, kendi nefesine hakim olamayan ise, akıldan yoksun

¹²⁹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, (14. Basım), İstanbul 2003, s. 79.

¹³⁰ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, s. 136-145.

davranma olarak ifade bulmaktadır. Karakter erdemlerini böylece tamamladıktan sonra pratik bilgelikten bahsedeceğiz

2.2.9. Pratik Bilgelik

Pratik bilgelik Aristoteles ahlak felsefesinde üzerinde durulması gereken bir konudur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Aristoteles deneyim ve tecrübeye önem vermektedir. Çünkü ona göre erdemli bir insan tek tek şeyleri daha iyi bilen ve bunlar üzerinde daha iyi düşünen insandır. Bu, Aristoteles ahlak felsefesinde akli başındalık olarak anlam bulmaktadır.

Pratik bilgelik, ahlaki erdemi ortaya koyabilecek değerleri pratik içine yerleştirebilmektir. Ayrıntılarda değil, bütünüyle iyi yaşama ile ilgili olarak nelerin kendisi için iyi ve yararlı olduğu konusunda yerinde düşünebilmektir.¹³¹ Aristoteles'in ahlaklı yaşamın doğru kuralı olarak belirlemiş olduğu orta yolun içeriği ile pratik bilgeliğin içeriği aynı paralellikte ilerler. Orta yolu dikkate alarak eylemde bulunacak birisinin, eylemi, gerektiği gibi, gerektiği zaman ve gerektiği yerde yerine getirebilmesi gerekiyordu. Daha önce de söylemiş olduğumuz gibi, kişi eylemde bulunmadan önce içinde bulunmuş olduğu koşulların farkına varmalıdır. Ancak kişi, içinde bulunduğu durumun farkına varırsa doğru bir yargıda bulunabilir. Aksi takdirde kişi, koşullara uygun bir yaklaşım sergileyemez. Bunun için Aristoteles, koşullar içerisinde kişinin, tek tek şeylere ilişkin akıl yürütmeye sahip olması gerektiğinin altını çizmektedir.¹³²

Pratik bilgeliği erdemli olmakla aynı zemine yerleştiren Aristoteles, ahlakın hem bilgi hem de mantıksal bir kapsama sahip olduğunu iyiden iyiye hissettirmektedir. Çünkü o, akli başında kişilerin tümelin yanında tek tek şeyleri de bilmesi gerektiğini söylemektedir.¹³³ Dahası Aristoteles, bir insanın akli başında olmadan doğru tercihte bulunmasının imkânsız olduğunu da söyler.¹³⁴ Aristoteles'in bu ifadesi bizi, onun ahlak felsefesinin bilgi ve mantıktan ayrı bir zeminde olabileceğine ikna edememektedir. O, ahlak felsefesinin asıl kişiliği olarak pratik bilge insanı ele almakta ve ona hem bilgi hem de bildiği şeyler üzerinde akıl yürütme yeteneğini yüklemektedir. Çünkü pratik

¹³¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 118.

¹³² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 120 – 121, 125.

¹³³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 121.

¹³⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 129.

bilgelik, herhangi bir insanın iyiyi amaçladığı bir hayat içinde, en iyinin nasıl yerine getirebileceğinin bilinmesinde oluşur.¹³⁵ Bir şeyin ‘nasıl’ını bilmek de o şeyin uygulamasını bilmekten geçer. Onun için Aristoteles pratik bilgeliğin, insansal iyilerle ilgili, akılla giden doğru, uygulayıcı bir huy olması gerektiğini söyler. Öyleyse neden bir insan akli başında olmadan doğru tercihte bulunamaz? Çünkü tercih, kişinin koşullar içerisinde yapılabilecek eylemler arasından en iyisini ortaya koymaktır. Uygun bir doğru tercihte bulunmak da bir taraftan kişinin koşulları bilmesini, diğer taraftan ise, pratik akıl yürütmeyi iyi yapmasını zorunlu kılar. Dolayısıyla pratik bilge bir insanın, karakter erdemine de sahip olması gerekmektedir. Ne akli başındalıktan bağımsız iyi olunur ne de karakter erdeminden bağımsız akli başında olunur.¹³⁶

Her hangi bir insanın akli başında olmadan erdemli bir etkinlikte bulunması zordur. Kişi tek tek şeylere ilişkin bilgiye sahip olmalıdır. Aristoteles bu konuda tümeli bilen değil de tek tek şeyleri bilen daha iyi etkinlikte bulunacağını söyler. Yani, hazım ve sağlık için hafif etin iyi olduğunu değil, kuş etinin daha hafif olduğunu bilen kişinin daha iyi yerine getirebileceğini belirtir.¹³⁷ Tabi burada tek tek şeyleri bilen kişinin, tümeli bilen kişiden daha iyi olduğu sonucuna varmak yanlıştır. Akli başındalık, yani pratik bilgelik, teorik bilgelikten sonra gelir.¹³⁸ Aristoteles’in bilgi felsefesindeki döngüsel sürece de dikkat ettiğimiz zaman bunu rahat bir şekilde görebiliriz. Çünkü bir kişi, açıklayıcı ilkeyi, yani nedeni bilmezse daha sonra tündengelimle tek tek şeyler hakkında yargıda bulunamaz. Onun için kişi ilk önce tümeli bilir. Dolayısıyla da teorik bilgelik, pratik bilgelikten önce gelir. Nihayetinde buradaki öncelik–sonralık birbirleriyle bağıntısız değil, Aristoteles mantığının ana temasıdır.

Kısacası Aristoteles ahlak felsefesinde erdemli kişiye pratik bilge olarak atıfta bulunmaktadır. Pratik bilge kişinin de bir taraftan bilgiye diğer taraftan ise mantıksal akıl yürütmeye sahip olması gerektiğini belirtmektedir.

¹³⁵ Gerard J. Hughes, *Aristotle on Ethics*, s. 85.

¹³⁶ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, s. 119.

¹³⁷ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, s. 121.

¹³⁸ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, s. 129.

SONUÇ

Aristoteles'in ahlak felsefesi, birçok farklı ögenin birlikteliğiyle oluşturulmuş gibi görünmektedir. Ulaşılması gereken en yüksek bir amaç ve ona ulaşmada yardımcı olacak araçların uygun bir şekilde bulunması ve uygulanması olarak gerekli yerlere yerleştirme ve büyük bir konsept oluşturma, asıl anlamında bir bütünlük oluşturmaya doğru ilerler. Böyle bir oluşum, kitaptan pek fazla anlaşılamazsa da farklılıklar göze çarpmaktadır. Bazen konular bir kitaptan diğerine taşarken (örnek olarak, dostluktaki bölünme kitap VIII ve IX'da birlikte bütünleşir ve ahlaki erdem kitap II, IV ve V'te işlenir) bazen de aynı kitap içinde hiçbir uyarı vermeden bir konudan diğerine atlanır.¹³⁹ Bir anlayışı bu şekilde ortaya koymak bir anlamda elimizde olana göre, olması gerekenleri biçimlendirmeyi kapsar. Bir başka ifadeyle, düşünsel ilerleyişi genel bir kavramın daha özel kavramlarla doldurulmasını kapsayan, döngüsel bir sürece işaret eder. Döngüsel olması, toplumsal olarak insanların davranışları her ne kadar farklılıklar taşısa da, kendisinin de belirtmiş olduğu gibi gerekene gerektiği gibi davranma ve bunun alıştırmalarla pekiştirilmesi, nihayetinde huy halini alması düzlemindeki anlayışı, sürekli tekrarların aynı hareket ettirici nedenle büyük bir örüntü halini almasına karşılık gelmektedir. Süreç olması ise, yine kendisinin düşüncelerinden hareketle, erdemli insan durumunun insanın yaşamı boyunca sürdürmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu döngüsel sürecin parçalı bütünlüğü, hem insanın yaşamı boyunca sadece tek bir erdemle (Aristoteles'in yukarıda belirtmiş olduğumuz farklı erdem tipleri) değil, diğer bütün erdemli davranışların da aynı kişide bulunması (aynı kişi cömert, ölçülü, yiğit vs. olabilir) ve bu davranışların gerektiği zamanda ve gerektiği yerde uygun bir şekilde kullanılması olarak hem de aynı erdem tipinin farklı davranış motiflerinin bir araya getirilmesi olarak meydana gelmektedir. Aristoteles'in, kendisi bahsetmemiş olsa da, bir insanın yalnızca cömert, diğer bir insanın ise yalnızca yiğit olmasını belirttiği kanaatinde değiliz. Yani cömert bir insan aynı zamanda yiğit, adaletli, ölçülü vs

¹³⁹ Hughes, *Aristotle on Ethics*, s. 10-11.

olabilirken, yiğit insan da cömert, adaletli, ölçülü vs. olabilmektedir. Erdemli insan profili, genel olarak en yüksek amaç altına giren araç niteliğindeki bütün erdemli etkinlikleri kapsayıcı olması gerekir. Bir mimarın yapmış olduğu evin bileşenlerinin sadece tek bir niteliğe sahip olmaması gibi, ahlakta da bir insanın ulaşmak istediği en yüksek amacın kapsamına giren araçların tek bir niteliğe sahip olmaması gerekmektedir. Bunun için de bizim Aristoteles'in erdemli insan profilinden, o insanın sadece tek bir niteliğe ait olan erdemli etkinliği yaptığını anlamamamız gerekir.

Onun parçaların tek çatı altında bütünleştirilmesi gibi dikkat çeken ahlak felsefesi, bir anlamda toplama bir düşünce gibi de görünmektedir. Hiç kuşkusuz onun ahlaki perspektifine yöneltilen eleştirilerin birçoğu da bu yöndedir. Onun ahlaki perspektifini yorumlayan birçok düşünür ve bilim adamı, ahlaki oluşumunun arka planını biçimlendiren felsefi çerçevenin, dönemin toplumsal portresi olduğu yönündedir. O belki bu durumu biraz daha kendisine dayandırmak için formüle etmiş de olabilir. Çünkü orta yol olarak formüle etme girişimini bir yana bıraktığımızda o tamamen orijinal değildir.¹⁴⁰ O, Nikomakhos'a Etik'te ahlaki kurallar ve ilkeler dizisi sunmak yerine, bunu erdemli bir insan portresinden hareketle aktarmaktadır.¹⁴¹ Ayrıca Aristoteles'in erdem diye kabul ettiği bazı şeyleri bugün erdem diye kabul edip etmeyeceğimiz de şüphelidir.¹⁴² Onun böyle bir üslup benimsemesi, ahlaki bağlamda dört kitabının da benzer içeriklere sahip olması toplum içindeki karakterlerden hareketle de kurgulanmış olduğunu varsaymamıza yeterli neden olabilir. Dahası, onun formüle edilmiş perspektifini de başarılı bulmadığımızı söyleyebiliriz. Elbette, felsefi bağlamda bir düşünce ortaya koymak, yoktan var etmeyi kabul etmez; fakat bilineni bilinmeyen bir formüle uydurmak, eğer olanak tanımıyorsa, bir anlam karmaşasına doğru ilerler.

Onun ahlak üzerine düşüncelerine yapılan kayda değer çok fazla eleştiriyi bir kenara bıraktığımızda, onu haklılaştırabilecek tek şey böyle bir girişimi yapmasıdır. Çünkü ahlak gibi çok karmaşık bir yapının ilkelere yaslandırılması, önemli bir düşünsel etkinliği gerektirir. Dolayısıyla onun düşüncelerine her ne kadar özgünlük konusunda haklılık payını vermekte çekimser kalsak da, böyle bir ahlaki girişimde bulunmasına

¹⁴⁰ Grant, *Aristotle*, s. 105.

¹⁴¹ Crisp, "Ethics", s. 113.

¹⁴² Arslan, *İlk Çağ Felsefe Tarihi-3 (Aristoteles)*, s. 263.

olumlu bir perspektif sergilemek, filozofun dūşünsel etkinliđine duyduđumuz saygıyı belirtmeye yeteceđi kanaatindeyim.

Aristoteles'in ahlak felsefesi, tercih edilecek Őeyin, kendisi sayesinde bir daha tercih edilebilme ihtimalini taşımayan, en son gaye olarak tercih edilmesini kapsar. Dūşünsel kapsamı 'mutluluk' olarak belirleyen Aristoteles, insanı ona gōtūrecek araçları sorgulamaya geçer. Araçlar her Őeyde farklılık gösterir. Yani her ayrı bilimin ve iřin kendine özgū, kendisini tamamlayacak araçları vardır. Ahlakın da araçları erdemli etkinliklerdir. Toplumda, kişiler arası ilişkilerde veya kişilerin herhangi bir durum karşısındaki etkinliklerinde, kişilerin davranışlarını erdeme gōre biçimlendirmeleri, ahlaki olarak onların işlevini yerine getirdiğini varsaymaya yetecektir. Hiç kuşkusuz, bu etkinlikleri biçimlendirecek iki farklı basamak vardır. İlki teorik iken, ikincisi ise pratiktir. Teorik basamak, hem en yüksek ereğe uygun biçimlendirmeleri yaparken hem de kişiler arası ilişkilerde yapılması gereken Őeyin önceden belirlemesini sağlamaktadır. Pratik basamak ise, kişiler arası ilişkilerde anlık durumlarda ortaya çıkacak farklı davranış örūntülerini biçimlendirmektedir. Teorik basamak derin dūřünme ve eğitim yoluyla olabilmekteyken, pratik basamak ise sürekli yapılan davranışlarla alışkanlık haline gelebilmektedir.

Ona gōre, insanı en yüksek eređe gōtūren araçlar insanın etkinlikleridir. Fakat insanın etkinlikleri çok karmařık bir örūntū sergilemektedir. Bunun için Aristoteles davranıřları biçimlendirecek olan bir 'orta yol' ahlakından bahseder. Orta yol dūřūncesi ilk bařta niceliksel bir zeminde yükselirken, daha sonra, erdemlerin incelemesinde niteliksel bir zeminde anlamařtırılmaktadır.

Orta yol dūřūncesi, biri ařırılık diđer eksiklik olan, iki kōtū davranıřın ortasında bulunan ve her ikisinden de pay alan, fakat hiçbir Őekilde kōtū bir eđilime sahip olmayan erdemli bir davranıř örūntūsüne iřaret eder. Bu davranıř örūntūsüne ulařmak hem teorik bir Őekilde dūřūnmelerle ve sonra onu pratiđe geçirmek için bilerek isteyerek tercih etmekle olurken hem de anlık geliřen olaylarda kiřilerin pratik hayat içerisindeki sūreçleri boyunca erdemli bir davranıřı sergileyebilme devamlılıđında olmaktadır. İlki, insanın ahlaki bilgisinin sınırıyla ilgili olup, yapılabilecek davranıřlara en genel görūnümünü kazandırırken, ikincisi ise, kiřiler arası iliřkilerde, insanın bu bilgi sınırından uygun davranıřı getirebilme yetisini kazandırır. Dolayısıyla Aristoteles, insanın teorik durumuyla pek fazla ilgilenmez, o daha çok pratik hayatta insanların anlık

durumlar karşısında en iyi, erdemli bir şekilde nasıl davrandıklarını incelemekle ilgilenir.

Aristoteles'in ders verdiği odanın duvarlarında olan erdem ve kötülükler, farklı davranış örüntülerinin kavramsal isimleridir. O bunları bilgisel çerçevelerine göre üçerli gruplandırarak, ikisini kötülük olan uç noktalara, diğerini ise erdemli davranış olarak iki uç noktanın arasında bir yere yerleştirmektedir. O bu gruplandırmayı yaptıktan sonra erdemli ve kötü davranış örüntülerinin nasıl olduğunu sorar. Bu davranışları yapabilecek olanların ya da yapamayacak olanların üzerinde durmaz, ona göre herkes erdemli davranışlarda bulunabilir. Yeter ki her insan, sağ akla uygun olarak davranışlarını biçimlendirebilsin.

İnsanların ahlaki davranışlarının iyiye doğru döngüsel örüntü oluşturduklarını yukarıda belirtmiştik. Bu döngüsel örüntüyü, insanların toplum içinde davranışlarını yaparken, bazen aşırılığa bazen de eksikliğe doğru ilerleyerek, sonunda erdemli davranışa isabet ettireceğimizi belirtmektedir Aristoteles. Davranışlarımız her ne kadar farklılık taşısa da, nihayetinde aynı itkinin davranışdır. Onun içindir ki, aynı eğilimle yapılan davranışlar en sonunda örüntüyü tamamlayacak ve huy halini alacaktır. Aristoteles belirtmemiş olsa da kötü davranışlar sergileyen insanların da davranışlarını yapa yapa huy halini alması kaçınılmaz olacaktır. Bundan dolayı Aristoteles, çocuklukta düzgün eğitimle, onların erdemli davranışlara alıştırılması gerektiğini söyler. Küçük yaşta bu tür davranışlara alışan çocuklar, ileriki yaşlarında da erdemli davranışlar sergilemeye devam edecektir. Fakat Aristoteles'in belirtmemiş olduğu bir diğer nokta da, kötü eğilimle yapılan davranışların da küçük yaşta kötü yetiştirilen çocukluklarından örüntü halini almış olması, akla uygun olmaktadır.

Örüntü halini alan davranışların diğer durumlara aktarılması gerekir. Çünkü davranışın huy haline gelmesi, insanın karakterinin ona göre biçimlenmesi demektir. Yiğit insan, cömert insan, adaletli insan vs. gibi nitelemeleri kullanmamıza imkân tanımaktadır. İnsanda huy haline gelen davranışın bir diğer duruma aktarılması nasıl olabilmektedir? Kuşkusuz insanlar, toplumsal olarak kişiler arası ilişkilerde, her insanla ya da her şeyle ilgili nasıl davranılması gerektiğini bilmek zorunda değildir. Bir kişinin, A kişisine şu şekilde, B kişisine bu şekilde davranılacak diye, herkesin bilgisine sahip genel bir bilgi örüntüsüne sahip olması olanaksızdır. Onun için Aristoteles bu durumu ünlü 'orta yol' doktrini ile formüle eder. Orta yol öğretisi, iki öncül konumunda olan,

ilişkisel durumda etken ve edilgen kişinin arasındaki ilişki konusuna göre etken kişinin edilgen kişiye uygun davranışta bulunmasını sağlar. Yani gerekene gerektiği gibi davranışta bulunulmasını söyler. Bu davranış ne gerekenden az ne de gerekenden çok olmalıdır. İki öncülden çıkabilecek bir taraftan zorunlu, diğer taraftan ise istemli bir sonuç olmalıdır. Aristoteles de, insanların ahlaki görünüm ortaya koyup koymadıklarını davranışların sonuçlarına göre değerlendirir; fakat o, sonucun o iki öncülden çıktığını da belirtmektedir. Buna da teorik basamak olarak atıfta bulunmaktadır. Bu teori bölümünün en üst düzeyi ise teoria'dır. Bir başka anlamda insanın tanrısal yönüdür. Herkesin teoria'ya ulaşması imkânsızdır. Dolayısıyla, Aristoteles 'mümkün olduğu kadarıyla' bunu yapmaya çalışmamız gerektiğini, açık bir şekilde belirtir.¹⁴³

İnsanların karakter durumlarının iyi olması, onların bu erdemi sürekli olarak yapmasıyla ilişkilidir. Yani bu süreklilik, insanın ahlaki davranışlarda huyu olmalıdır. Herkes bir davranışı yaparken mutlaka kendi huyundan hareketle yapar. Düşüncesini açıklarken de, kendi düşünsel çerçevesinden bağımsız bir ifade kullanamaz. Dolayısıyla insanlar, gerekene gerektiği gibi davranarak ve bunu karşılaştıkları her davranış örüntüsüne de uygulayarak sürekli hale getirirlerse, asıl anlamında ahlaki örüntüyü sağlamış olacaklardır. Ayrıca insanlar herhangi bir şanssızlıkla karşı karşıya kaldıklarında, buna katlanmayı erdemli bir şekilde karşılamalıdır. İyi şansın ya da kötü şansın erdemli karakter huyunu bozmasına hiç kimse imkân vermemelidir. Her zaman bu döngüsel örüntüyü en iyiye ulaştırmaya çalışmalıdırlar.

Sonuç olarak, Aristoteles'in orta yol olarak erdem anlayışı hakkında söyleyebileceklerimiz bu kadardır. Buradan daha fazlasını türetmeye çalışmak gereksiz söz uzatmalarına kadar gidebilir. Genel çerçevede onun ahlaki bağlamı, ardışık iki kavram üzerine şekillenmektedir. En yüksek bir amaç olan '*eudaimonia*' ve o amaca götürecek araçlar olan '*erdemli etkinlikler*' dir. İnsanlar, karşılıklı ilişkisel durumlardan en uygun sonucu çıkarıp ona göre davranırlarsa, Aristoteles perspektifinden hem ahlaki bir ruh hali hem de erdemli davranışı sergileyebileceklerdir.

¹⁴³ Hughes, *Aristotle on Ethics*, s. 47.

KAYNAKLAR

- Aristoteles, Eudemos'a Etik, Çev. Saffet Babür, Dost Kitabevi, Ankara 1999
- _____, Nikomakhos'a Etik, Çev. Saffet Babür, Bilgesu yay. 2.Baskı, Ankara 2009
- _____, Protreptikos-Felsefe Yapmaya Çağrı ,Çev. Ali Irgat, Afa Yay. Felsefe Yazıları Ansiklopedisi, 1996
- _____, Metafizik, Çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul 1996
- Arslan, Ahmet, İlkçağ Felsefe Tarihi-3 (Aristoteles), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (2.Baskı), İstanbul 2009
- Akarsu, Bedia, Mutluluk Ahlakı, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998 (1. Ve 2. Basım Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1965-1970).
- Bobonich, Chris, "Aristotle's Ethical Treatises", The Blackwell Guide to Aristotle's Nicomachean Ethics, (Ed. Richard Kraut), Blackwell Publishing, UK 2006, ss. 15-32
- Copleston, Frederick, A History of Philosophy, Volume 1, İmage Book-Doubleday, Newyork 1993
- Cevizci Ahmet, Etiğe Giriş ,Paradiğma yay.Birinci baskı,İstanbul Ocak-2002
- Doğan,AHMET,Prof.Dr, Büyük Türkçe Sözlük,Akçağ Yayınları,2.Baskı,s.374, Ankara,2013
- Küçükalp , Derya Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt XXVII, Sayı 1, 2008, s. 73-81
- Furley, David (Ed.), Routledge History of Philosophy I-X (ss. II, 109-124), Routledge, London 1999
- Grant, Alexander, Aristotle, William Blackwood and Sons-Edinburgh and London 1888
- Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, 14.Basım, İstanbul 2003

- Hughes, J. Gerard, Aristotle on Ethics, Routledge, London, 2001
- Hutchinson, D.S. "Ethics", The Cambridge Companion to Aristotle, (Ed. Jonathan Barnes) Cambridge University Press, UK. 1999, (ss.195-232)
- Kenny, Antony The Aristotelian Ethics, Oxford University Press, 1978.
- Kraut, Richard, (Ed.) The Blackwell Guide to Aristotle's Nicomachean Ethics, (ss.12-36), Blackwell Publishing, UK, 2006,
- Alasdair , MacIntyre, Erdem Peşinde,(Çev.Muttalip Özcan),Ayrıntı yay.(1.Baskı),İstanbul 2001
- Ross, David, Aristoteles, Çev. Ahmet Arslan-İhsan Oktay Anar Özcan(Yalçın) Kavasoglu - Zerrin Kurtoğlu, Kabcı Yayınları, İstanbul 2002, Routledge Encyclopedia of Philosophy, Version 1.0, London: Routledge
- Özlem Doğan, Ahlak Felsefesi,İnkılap yay. Ankara 2004

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Mert ŞENTÜRK
Doğum yeri	Gaziantep/ İslahiye
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
Y.Lisans Öğrenimi	İnönü Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
Bildiği yabancı dil	
Bilimsel faaliyetler	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı kurumlar	Milli Eğitim-Öğretmen
İletişim	
E-posta adresi	mertsenturk1089@gmail.com
Tarih	